

4η Συνεδρίαση

Προεδρείο:
Τζωρτζόπουλος Δημήτριος, Τσέλου Θεοδώρα

ΕΙΣΗΓΗΤΕΣ - ΘΕΜΑΤΑ

Σταυρόπουλος Βασίλειος
«Το ιστορικό της αποτροπής της εκτέλεσης των κατοίκων της Μοσχοκαρυάς Φθιώτιδας από τους Γερμανούς κατακτητές τον Απρίλιο του 1943»

Κουνούκλας Πέτρος
«Το στρατιωτικό νοσοκομείο της λουτρόπολης των Καμένων Βούρλων κατά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο 1940-1941»

Σμυρναίος Αντώνιος
«Μετακινήσεις Ηπειρωτών στην μεταεπαναστατική Φθιώτιδα:
Ένα περιηγητικό κείμενο του
Μετσοβίτη Αναστασίου Ι. Καραμίχου (1834)»

Πετρότος Πέτρος
«Η μάχη των Θερμοπυλών σε κείμενα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού»

Μιχελής Θανάσης
«Ιστορικά ντοκουμέντα της περιόδου της κατοχής και του εμφυλίου που αναφέρονται στην εκπαίδευση»

Ερωτήσεις – απαντήσεις – απόψεις
επί των εισηγήσεων της 4ης Συνεδρίασης

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ

Σταυρόπουλος Βασίλειος
δάσκαλος στην Ειδική Αγωγή

ΘΕΜΑ

**Το ιστορικό της αποτροπής της εκτέλεσης των κατοίκων
της Μοσχοκαρυάς Φθιώτιδας από τους Γερμανούς κατακτητές
τον Απρίλιο του 1943**

Στην κεντρική πλατεία της Μοσχοκαρυάς και συγκεκριμένα στην αριστερή πλευρά της εισόδου του κτιρίου του πρώην Δημοτικού Σχολείου και νυν αίθουσας του συλλόγου Μοσχοκαρυωτών «Ο Άγιος Νικόλαος», υπάρχει μαρμάρινη μνημειακή πλακέτα στην οποία αναγράφονται τα εξής: «Στην πλατεία αυτή στις 3-4-1943 οι Γερμανοί συγκέντρωσαν όλους τους Μοσχοκαρυώτες για να τους εκτελέσουν. Την εκτέλεση απέτρεψε η Μαρίκα Κατσιμάνη. Τιμή και Δόξα. Η Μοσχοκαρυά ευγνωμονούσα. Ο Εκπολιτιστικός Σύλλογος Μοσχοκαρυάς».

Η καταγραφή του ιστορικού της αποτροπής, καθώς επίσης και των γεγονότων που οδήγησαν σε αυτό το παρ' ολίγον τραγικό συμβάν, στηρίχτηκε στις μαρτυρίες όσων το βίωσαν άμεσα. Στο πλαίσιο αυτό, καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια, με στόχο να εντοπιστούν όσο το δυνατόν περισσότεροι εν ζωή άμεσοι μάρτυρες του συμβάντος αυτού, προκειμένου να παραθέσουν τα γεγονότα όπως εκτυλίχθηκαν και πήραν την τροπή αυτή. Οι συμμετέχοντες στην παρούσα έρευνα επιλέχθηκαν με βάση την ηλικία, την οποία είχαν τη χρονολογία του συμβάντος, καλύπτοντας ένα σχετικά ευρύ φάσμα ηλικιών. Πιο συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες με την τότε ηλικία τους, το 1943, απαρτίζονταν από τους: Γώγουλο Φώτιο του Ιωάννη 12 ετών, Σταυρόπουλο Ιωάννη του Σπυρίδωνος 15 ετών, Σταυρόπουλο Νικόλαο του Δημητρίου 18 ετών και Αγγελακοπούλου Ζωή του Κων/νου, 7 ετών.

Η ερευνητική προσέγγιση του όλου θέματος βασίστηκε στην τεχνική της σε βάθος συνέντευξης, σύμφωνα με την οποία ο ερευνητής προσπαθεί να φτάσει στον πυρήνα του φαινομένου, μέσα από την ανάκληση στη μνήμη των συμμετεχόντων συγκεκριμένων εμπειριών, οι οποίες περιγράφονται με λεπτομέρειες. Με τον τρόπο αυτό θα φωτίζονταν επιμέρους πτυχές του γεγονότος -με όλα τα θετικά συμπαρομαρτούντα- στο πλαίσιο αναζήτησης της ιστορικής αλήθειας. Αξίζει να σημειωθεί ότι, παρόλο το προχωρημένο της ηλικίας τους, σε όλη τη διάρκεια της συνέντευξης, απέδιδαν τα γεγονότα με το πάθος και την ένταση, όπως τα έζησαν σχεδόν επτά δεκαετίες πριν.

Μέσα από τα δεδομένα που προέκυψαν από την ανάλυση των ατομι-

κών συνεντεύξεων, αναδύθηκαν έξι (6) κοινοί θεματικοί άξονες. Ο πρώτος άξονας αφορούσε στον εντοπισμό της χρονικής περιόδου που έλαβε χώρα το συμβάν. Στο σύνολό τους οι συμμετέχοντες εντόπισαν ακριβώς τη χρονική περίοδο του συμβάντος, δηλαδή μήνας Απρίλιος, ημέρα καθημερινή και ώρα περί τη δεκάτη πρωινή. Σε μία περίπτωση η ημερομηνία αποδόθηκε επακριβώς, ενώ σε μία άλλη αναφέρθηκε ότι η μέρα πιθανόν να ήταν Παρασκευή, καθόσον ήταν ημέρα νηστείας.

Ο δεύτερος θεματικός άξονας αφορούσε στις αιτίες εκείνες που οδήγησαν στο παρ' ολίγον τραγικό αυτό συμβάν. Στο σύνολό τους οι συμμετέχοντες απέδωσαν το συμβάν ως αντίποινα στο σαμποτάζ των αντιστασιακών που είχαν τοποθετήσει στις ράγες εκρηκτικούς μηχανισμούς, με αποτέλεσμα να καεί η αμαξοστοιχία και να χαθούν περί τους 106 Γερμανούς ή/και Ιταλούς στρατιώτες στο μεγάλο τούνελ, πριν φτάσει το τρένο στο σταθμό της Καλλιπεύκης με κατεύθυνση τη Λάρισα, στη χιλιομετρική θέση 255. Τα αντίποινα βασιζόταν στην αναλογία 1 προς 2, δηλαδή για κάθε χαμένο στρατιώτη αντιστοιχούσαν 2 Έλληνες. Σύμφωνα με μια άλλη άποψη η διαδικασία των αντιποίνων ήταν άμεση, την επόμενη κιόλας ημέρα, ενώ άλλοι ανέφεραν ότι μεταξύ σαμποτάζ και συμβάντος μεσολάβησε διάστημα ενός μήνα ή και λιγότερο.

Αυτό που έχει πάντως σημασία, είναι ότι οι Γερμανοί εισέβαλλαν στο χωριό, ενέργεια για την οποία αναφέρονται σημαντικά στοιχεία που δομούν τον τρίτο θεματικό άξονα απόδοσης του όλου περιστατικού. Οι Γερμανοί περικύκλωσαν όλο το χωριό και δια της βίας και αδιακρίτως (γυναίκες, παιδιά, νέοι, γέροντες/ισσες) τους έβγαζαν έξω από τα σπίτια, χωρίς να τους ενδιαφέρει αν ήταν επαρκώς ντυμένοι ή αν φορούσαν παπούτσια. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ένας από τους συμμετέχοντες χτυπήθηκε από στρατιώτη, διότι γύρισε να πάρει τα παπούτσια της μητέρας του. Στο χωριό επικρατούσε πανικός. Ακόμα και τους γέροντες που δεν μπορούσαν να περπατήσουν τους πήραν σηκωτούς ή τους έσερναν. Συνέλαβαν επίσης και τους βοσκούς, οι οποίοι είχαν τα ζώα τους πέριξ του χωριού. Τελικά όλους τους προαναφερθέντες τους οδήγησαν στην κεντρική πλατεία του χωριού, όπου βρίσκεται σήμερα το Δημοτικό Σχολείο και ο Ιερός Ναός του Αγίου Νικολάου.

Ο τέταρτος θεματικός άξονας αποδίδει την έντονη συναισθηματική φόρτιση που επικρατούσε εκείνη τη στιγμή. Στο πλήθος των 300 περίπου ανθρώπων, της μεγάλης πλειονότητας των κατοίκων της Μοσχοκαράς εκείνη τη χρονική περίοδο, επικρατούσε «φόβος και τρόμος», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ένας από τους συμμετέχοντες. Παιδιά και γυναίκες έκλαιγαν, ενώ άλλες λιποθυμούσαν και ζητούσαν συχώρηση η μία από την άλλη, τη στιγμή που περί τα 30 πολυβόλα είχαν στηθεί και τους σημάδευαν. Συγκινητική και πατριωτικά μεγαλειώδης στιγμή του όλου σκηνηκού, ο μικρός σε ηλικία τότε και μετέπειτα εκπαιδευτικός Δημήτρης

Ρίζος, ο οποίος έψαλλε τον Εθνικό Ύμνο. Μια στιγμή χώριξε τη ζωή από το θάνατο, τον αφανισμό μιας ολόκληρης γενιάς και των απογόνων της από τη συνέχεια και την πρόοδο, τη συμπερίληψη της Μοσχοκαρυάς στις μελανές σελίδες της Ιστορίας, όπου κατατάσσονται το Δίστομο και τα Καλάβρυτα. Λίγο πριν δοθεί το παράγγελμα για πυρ από το Γερμανό - κατά μία εκδοχή ενός Αυστριακής καταγωγής αξιωματικού στο βαθμό του Ταγματάρχη- απετράπη το μοιραίο.

Μολονότι το σκηνικό της αποτροπής, που αντιστοιχεί στον πέμπτο θεματικό άξονα, αποδίδεται διαφορετικά μεταξύ των συμμετεχόντων, είναι κοινά αποδεκτό το γεγονός ότι το πρόσωπο-κλειδί ήταν η Μαρίκα Κατσιμάνη, η οποία ως από μηχανής θεός παρενέβη και τελικά απέτρεψε την εκτέλεση των κατοίκων της Μοσχοκαρυάς. Κατά μία εκδοχή βρέθηκε στον τόπο του συμβάντος μετά από σχετική κίνηση του τότε κοινοτάρχη Γεώργιου Κουβέλη, ο οποίος έσπευσε να την καλέσει να έρθει στο χωριό, καθόσον κατοικούσε μόνιμα στην περιοχή του σιδηροδρομικού σταθμού της Καρυάς, ενώ κατά μία άλλη εκδοχή βρέθηκε τυχαία στο χωριό, επειδή κάθε μέρα πηγαινοερχόταν για εφοδιασμό του καταστήματος που διατηρούσε στο σιδηροδρομικό σταθμό. Με βάση τις δύο παραπάνω εκδοχές, υπήρξε δεκαπεντάλεπτη διαπραγμάτευση μεταξύ Ταγματάρχη και Μαρίκας Κατσιμάνη, όπου η δεύτερη επέμενε στο ότι είναι άδικο για την ενέργεια κάποιων να πληρώσει ο αθώος κόσμος. Η τρίτη εκδοχή αποδίδει μια διαφορετική πτυχή της πραγματικότητας, σύμφωνα με την οποία ο ταγματάρχης διέκειτο θετικά έναντι των κατοίκων του χωριού και είχε κάνει εξαρχής εξήγηση με τους τοπικούς παράγοντες ότι όλα θα κυλούσαν ομαλά, αρκεί να μην βλαφτεί δικός του στρατιώτης-άλλωστε οι 106 που χάθηκαν δεν ανήκαν στο τάγμα του. Κατά μία άποψη, ωστόσο, διατηρούσε καλές σχέσεις με την οικογένεια της Μαρίκας Κατσιμάνη, αφού η έδρα του τάγματος ήταν κοντά στο σταθμό της Καρυάς. Επίσης η ίδια γνώριζε τη γερμανική γλώσσα και συμπαθούσε ιδιαίτερα τους Μοσχοκαρυώτες, επηρεάζοντας ίσως θετικά το γερμανό αξιωματικό, ο οποίος σε μια στιγμή πριν το συμβάν τους είχε χαρακτηρίσει ως "extra prima gut" (:πάρρα πολύ καλούς). Σύμφωνα με την τελευταία εκδοχή, η Μαρίκα Κατσιμάνη δεν παρίστατο στον τόπο του συμβάντος, αλλά η ίδια έστειλε έφιππο αγγελιοφόρο, ο οποίος παρέδωσε την επιστολή στον αξιωματικό και για χάρη της έπαυσε πυρ. Η επιστολή αναγνώστηκε στο συγκεντρωμένο πλήθος από διερμηνέα και αναφερόταν στο ότι δε φταίει ο αθώος κόσμος για την ανατίναξη του τρένου, αλλά προέτρεπε στο να ψάξουν να βρουν εκείνους που έχουν ακέραιη την ευθύνη για το όλο συμβάν.

Μετά την οριστική ματαίωση της εκτέλεσης, πήραν ομήρους 14 άτομα, 11 άντρες και 3 γυναίκες τους οποίους οδήγησαν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Λάρισα, από όπου και αφέθησαν ελεύθεροι μετά από 2 περι-

που μήνες.

Στο περιθώριο όλης αυτής της συναισθηματικής φόρτισης οι συχωριανοί έγραψαν ένα ποίημα για τους 14 ανθρώπους, οι οποίοι ακολούθησαν το δρόμο της ομηρείας και φυσικά οι ελπίδες επιβίωσής τους ήταν σχεδόν μηδαμινές. Το ποίημα αυτό ευγενώς παραχωρήθηκε ιδιοχείρως από το σεβαστό και τον ακούραστο περί τα πολιτιστικά συχωριανό μας κ. Ζαχάρη Στυλιανό του Ηλία, τέως πρόεδρο του Πολιτιστικού Συλλόγου Μοσχοκαρυάς, στον οποίο αποδίδονται και οι ενέργειες για την τοποθέτηση της μνημειακής πλακέτας απόδοσης τιμής και ευγνωμοσύνης στη Μαρίκα Κατσιμάνη. Το ποίημα αυτό έχει ως εξής:

Μας πήρανε τη Γιάννενα και τη Θεμιστοκλήνα
Χαρίκλεια την Πατζούλενα τον Λία τον Τερτίγκα

-

Τους Καραδμέους το Γακιά το Μήτσιο με το γιό του
Τον Μερεντίτη Παναή που φύλαγε το βιό του

-

Τον Χαραλάμπη το Καντά τους αδερφούς Σαββέους
Τον Νίκο και το Δημητρό τους Κατσουλονασέους

-

Τον Μακαρώνα πιάσανε μαζί με τον Κουβέλη
Η γειτονιά μας μίκραινε και το χωριό τούς κλαίει.

Για την ιστορία, τον Ιούνιο του ίδιου έτους (1943) επιλέχθηκαν τυχαία και εκτελέστηκαν 106 Έλληνες στην περιοχή «Χαζνά» στα όρια μεταξύ Αγίου Στεφάνου και Μοσχοκαρυάς, προερχόμενοι από το στρατόπεδο συγκέντρωσης της Λάρισας, ως αντίποινα για τους 106 που χάθηκαν στην ανατίναξη του τρένου στο σταθμό της Καλλιπεύκης. Στο σημείο αυτό έχει τοποθετηθεί ηρώο εις μνήμην των πεσόντων. Για μια ακόμη φορά η τύχη ήταν με το μέρος των 14 ομήρων κατοίκων της Μοσχοκαρυάς, αφού κανένας από αυτούς δεν είχε την ατυχία να επιλεγεί.

Μια σύντομη βιογραφία, αποτύπωση της προσωπικότητας και του ρόλου της Μαρίκας Κατσιμάνη στην αποτροπή της εκτέλεσης των κατοίκων της Μοσχοκαρυάς, καθώς επίσης και των ενδεχόμενων προθέσεων των Γερμανών, δομεί τον έκτο και τελευταίο θεματικό άξονα. Η Μαρίκα Κατσιμάνη, το γένος Βάντερ, ρουμανικής καταγωγής, ήρθε στην Ελλάδα ακολουθώντας το σύζυγό της, τον οποίο γνώρισε στη Ρουμανία, όταν εκείνος υπηρετούσε ως λοχίας στον Α' παγκόσμιο πόλεμο. Ο σύζυγός της καταγόταν από τα Μάρμαρα (κοινώς Σέλιανη) του σημερινού Δήμου Μακρακώμης. Εγκαταστάθηκαν οικογενειακώς στην περιοχή του σταθμού της Καρυάς και είχαν κατάστημα που κάλυπτε τις ανάγκες ντόπιων, περαστικών και ταξιδιωτών. Μιλούσε τη γερμανική γλώσσα καθώς και

αρκετές ξένες γλώσσες ακόμη. Απέκτησε έξι παιδιά, 3 γιούς και 3 κόρες, ενώ κατά μία εκδοχή είχε και ένα ακόμη παιδί το οποίο απεβίωσε σε μικρή ηλικία. Ένας από τους γιούς της χάθηκε στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, ενώ δύο από τα παιδιά της μετανάστευσαν στην Αμερική. Όταν απέτρεψε την εκτέλεση ήταν περίπου 35-40 ετών, ενώ τα τελευταία χρόνια της ζωής της είχε εγκατασταθεί στη Λαμία απ' όπου έφυγε από τη ζωή σε ηλικία 80 περίπου ετών. Η Μαρίκα Κατσιμάνη εκτιμούσε και αγαπούσε ιδιαίτερα τη Μοσχοκαρυά και τους κατοίκους της. Ήταν άνθρωπος υπήρξε σωστός και έντιμος, δεν πείραζε κανέναν και ήταν επίσης άνθρωπος της προσφοράς. Είχε γλιτώσει από βέβαιο θάνατο την οικογένεια ενός από τους συμμετέχοντες σε περιστατικό που εμπλέκονταν Γερμανοί κατακτητές. Μετά την αποτροπή του συμβάντος, όλοι ευγνωμονούσαν και ευγνωμονούν τον άνθρωπο που τους έσωσε τη ζωή και γλίτωσε ένα ολόκληρο χωριό από βέβαιο αφανισμό.

Στο παρασκήνιο του συμβάντος και ενόσω το πλήθος ήταν συγκεντρωμένο στην κεντρική πλατεία, στρατιώτες έβαλαν φωτιά σε 2 με 3 σπίτια και ρήμαξαν το σύνολο των σπιτιών του χωριού, διαλύοντας τις οικοσκευές και φονεύοντας κατοικίδια και οικόσιτα ζώα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ένας από τους συμμετέχοντες είχαν «...προκαλέσει υλικές ζημιές στο σημείο που δεν είχαν πιάτα ακόμη και για να φάνε. ..Μέσα από τη ληλασία που έγινε φάνηκε ότι δε θα γυρνούσε κανένας πίσω». Εν κατακλείδι, η μεγαλειώδης συνεισφορά και ο καταλυτικός ρόλος της Μαρίκας Κατσιμάνη στην αποτροπή της εκτέλεσης, που ταυτόχρονα σκιαγραφεί τις προθέσεις των Γερμανών κατακτητών, συμπυκνώνεται στη φράση: «Αν δεν ήταν η Κατσιμάνω, δεν θα υπήρχε Μοσχοκαρυά».

Το ιστορικό της αποτροπής ενός καθ' όλα βέβαιου ολοκαυτώματος δεν αποτελεί απλά και μόνο στοιχείο εμπλουτισμού της τοπικής και ευρύτερα εθνικής ιστορίας της χώρας μας. Αναδεικνύει επίσης την αξία της ανιδιοτελούς προσφοράς στο συνάνθρωπο ως πράξη ισότιμη με εκείνη των ηρωικά και υπέρ πατρίδος πεσόντων προγόνων μας, διότι αποτελεί διαχρονική αξία, στην οποία εδράζεται ο κατεξοχήν ανθρωποκεντρικός και συνάμα βιώσιμος προσανατολισμός της ανθρωπίνης ύπαρξης.

ΠΗΓΕΣ

Βιβλιογραφία

Σαραφίδου, Γ-Ο. (2011). *Συνάρθρωση ποσοτικών και ποιοτικών προσεγγίσεων. Η εμπειρική έρευνα*. Αθήνα: Gutenberg.

Silverman, D. (Ed.), (1997). *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*. London, Thousand Oaks & New Delhi: Sage Publications.

Συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις (με αλφαβητική σειρά):

Αγγελακοπούλου Ζωή, το γένος Γώγουλου Κων/νου.

† Γώγουλος Φώτιος του Ιωάννη, τέως πρόεδρος Σχολικής Επιτροπής (1931-2010).

Σταυρόπουλος Ιωάννης του Σπυρίδωνος, τέως πρόεδρος Κοινότητας Μοσχοκαρυάς.

Σταυρόπουλος Νικόλαος του Δημητρίου, τέως πάρεδρος Κοινότητας Μοσχοκαρυάς.

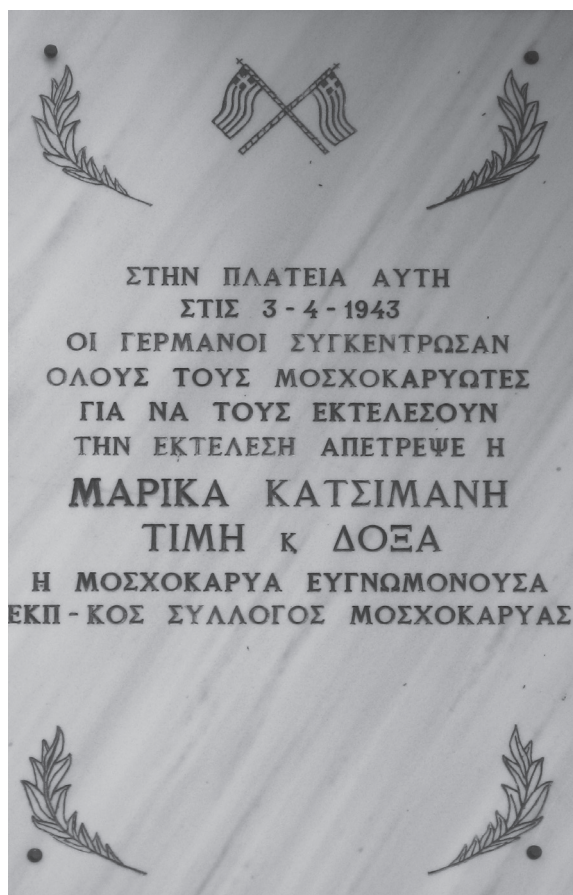
Φωτογραφικό Υλικό

Μνημειακή πλακέτα προς τιμήν της Μαρίκας Κατσιμάνη που βρίσκεται στην αριστερή πλευρά της εισόδου του κτιρίου του πρώην Δημοτικού Σχολείου και νυν αίθουσας του συλλόγου Μοσχοκαρυωτών «Ο Άγιος Νικόλαος».

Γραπτά κείμενα

Ποίημα των κατοίκων της Μοσχοκαρυάς για τους συχωριανούς τους, τους οποίους οι Γερμανοί κατακτητές πήραν ως ομήρους μετά την αποτροπή της εκτέλεσης. Το ποίημα αυτό ευγενώς παραχωρήθηκε από τον κ. Ζαχάρη Στυλιανό του Ηλία, τέως πρόεδρο του Πολιτιστικού Συλλόγου Μοσχοκαρυάς.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θερμές ευχαριστίες απευθύνονται σε όσους συνέβαλαν στην εκπόνηση αυτής της εισήγησης μέσα από τις συνεντεύξεις και την παροχή γραπτού υλικού.

Δύο μήνες μετά την ανακοίνωση της εισήγησης, έφυγε από τη ζωή ο κ. Γώγουλος Φώτιος του Ιωάννη, ο οποίος πρόλαβε να δώσει πολύτιμες και καίριας σημασίας πληροφορίες για το όλο περιστατικό της αποτροπής της εκτέλεσης, όντας ο ίδιος -παιδί τότε- μέσα στο πλήθος που είχαν συγκεντρώσει στην πλατεία του χωριού οι Γερμανοί κατακτητές. Αιώνια του η μνήμη.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Βασίλειος Σταυρόπουλος γεννήθηκε το 1975 στη Λαμία, όπου μεγάλωσε και ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του. Η Μοσχοκαρυά Φθιώτιδας αποτελεί τόπο καταγωγής και των δύο γονέων του. Σπούδασε στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης της Παιδαγωγικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης και συνέχισε σε μεταπτυχιακές σπουδές στην Ειδική Αγωγή στο Πανεπιστήμιο του Λιντς της Αγγλίας. Με υποτροφία του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ) ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές του σπουδές στην Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης και εκπόνησε διδακτορική διατριβή στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Τα τελευταία έντεκα χρόνια υπηρετεί στη δημόσια εκπαίδευση ως Δάσκαλος στην Ειδική Αγωγή. Υπήρξε ιδρυτικό στέλεχος και διετέλεσε προϊστάμενος στο Κέντρο Διάγνωσης Αξιολόγησης και Υποστήριξης του Νομού Σάμου, καθώς επίσης και πρόεδρος, αντιπρόεδρος και μέλος του Δ.Σ. της Πανελληνίας Ένωσης Ειδικών Παιδαγωγών.

Διαμένει στη Λαμία και υπηρετεί στο Ειδικό Δημοτικό Σχολείο της πόλης.

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ
Κουνούκλας Πέτρος
 αρχαιολόγος ΥΠ.ΠΟ.Α

ΘΕΜΑ

**Το στρατιωτικό νοσοκομείο της λουτρόπολης των Καμένων Βούρλων
 κατά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο 1940–1941**

Σημαντικό γνώρισμα της νοητικής δύναμης του ανθρώπου είναι η αίσθηση του ιστορικού του γίνεσθαι, της έννοιας δηλαδή της ιστορίας. Άλλωστε, προϋπόθεση κάθε πολιτισμένης κοινωνίας αποτελεί το ενδιαφέρον για το παρελθόν, η έρευνα και η προσπάθεια κατανόησής του. Η ιστορία της ανθρώπινης διαδρομής ανά τους αιώνες μοιάζει σαν ένα ψηφιδωτό, του οποίου οι ψηφίδες είναι τα διάφορα γεγονότα, λίγο ή περισσότερο σημαντικά, γεγονότα τοπικής σημασίας, γεγονότα ένδοξα ή μειωτικά.

Η παρούσα ανακοίνωση αποτελεί μία μικρή ψηφίδα στο λαμπρό μωσαϊκό του έπους του 40 και αφορά σε μία άγνωστη μέχρι σήμερα δραστηριότητα, που συνδέεται με τη λουτρόπολη των Καμένων Βούρλων της περιόδου 1940-1941 (εικ. 1). Η έρευνα που απαιτήθηκε, βασίστηκε στη μελέτη επίσημων αρχείων και στις προφορικές μαρτυρίες των λιγοστών εν ζωή πρωταγωνιστών εκείνης της εποχής.

Ήδη από τις αρχές του 1940 θεωρούνταν αναπόφευκτη η εμπλοκή της

*Εικ. 1. Γενική άποψη της λουτρόπολης των Καμένων Βούρλων
 κατά τη δεκαετία του 1940
 (φωτογραφικό αρχείο Π. Κουνούκλα).*

Ελλάδος στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο πλαίσιο προετοιμασίας των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων εντάχθηκε και η βελτίωση της Υγειονομικής Υπηρεσίας του Στρατού με ιδιαίτερη βαρύτητα αρχικά στην αύξηση του αριθμού και την άρτια εκπαίδευση υγειονομικών αξιωματικών. Παράλληλα, καθώς οι μόνιμες αδελφές νοσοκόμες του Στρατού ήταν γενικά ολιγάριθμες, το Υπουργείο Στρατιωτικών ενέκρινε την ίδρυση Σώματος εθελοντών αδελφών νοσοκόμων και εθελοντών γυναικών οικονόμων (εικ. 2). Επιτροπές νοσοκόμων και διπλωματούχων εκπαιδευτών αδελφών του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, ανέλαβαν την κατάρτιση και εκπαίδευσαν ανά την επικράτεια 1823 αδελφές νοσοκόμες και 120 γυναίκες οικονόμους (ΓΕΣ-ΔΙΣ, 1983, 3-4). Στο νομό Φθιώτιδος και ειδικότερα στην πόλη της Λαμίας τα αποτελέσματα αυτής της προσπάθειας ήταν ιδιαίτερος ικανοποιητικά χάρη στον ενθουσιασμό πολλών γυναικών, οι οποίες προσφέρθηκαν εθελοντικώς προκειμένου να εκπαιδευτούν ως νοσηλεύτριες για τις ανάγκες της επικείμενης σύγκρουσης.

Εικ. 2. Αδελφές νοσοκόμες του Ερυθρού Σταυρού στην υπηρεσία του Ελληνικού Στρατού (ΓΕΣ-ΔΙΣ, 1983, εικ.7).

Εκτός από τα στρατιωτικά νοσοκομεία, που υπήρχαν από τον καιρό της ειρήνης, «το σχέδιο Επιστρατεύσεως 1939β» προέβλεπε τη συγκρότηση σε όλο τον ελλαδικό χώρο τριάντα δύο μονίμων στρατιωτικών νοσοκομείων, δι' επιστρατεύσεως, (ΓΕΣ-ΔΙΣ, 1983, 21). Η κάλυψη των απαιτούμενων κτηριακών εγκαταστάσεων, του φαρμακευτικού και υγειονομικού υλικού θα εξασφαλιζόνταν με επίταξη από τους επιτόπιους πόρους. Κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου λειτούργησαν συνολικά εβδομήντα επτά νοσοκομεία (ΓΕΣ-ΔΙΣ, 1983, 199-200). Μεταξύ

Το στρατιωτικό νοσοκομείο της λουτρόπολης των Καμένων Βούρλων (1940-41) 389

αυτών συγκαταλέγεται και το στρατιωτικό νοσοκομείο Καμένων Βούρλων, το οποίο υπαγόταν στη Δεύτερη Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκηση Λάρισας, σύμφωνα με το έγγραφο της Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού του Γενικού Επιτελείου (εικ. 3) αλλά και τη σχετική αναφορά σε έκδοσή της με τίτλο «Η Υγειονομική Υπηρεσία του Στρατού κατά τον Πόλεμο του 1940-1941» (ΓΕΣ-ΔΙΣ, 1983, 32, 200).

<p>ΠΡΟΣ: κ. Πέτρο Κουνούκλα <u>Ravenswood Road 41A</u> <u>BS6 6BT</u> <u>Bristol United Kingdom</u></p> <p>ΚΟΙΝ: ΓΕΣ/ΔΙΣ/5^α</p> <p>ΘΕΜΑ: <u>Διάφορα</u></p> <p>ΣΧΕΤ: <u>Η από 7-10-2009 επιστολή σας</u></p> <p>1. Σας γνωρίζουμε σε απάντηση σχετικού σας ότι μετά από έρευνα που έγινε στο αρχείο μας το Στρατιωτικό Νοσοκομείο Καμένων Βούρλων προβλέπετο να αναπτυχθεί από το σχέδιο Επιστρατεύσεως και συγκροτήθηκε υπό την Β' Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκηση Λάρισας. Περισσότερα στοιχεία- αρχείο δεν υπάρχουν.</p> <p>2. Είμαστε στη διάθεσή σας για κάθε διευκρίνιση ή άλλη πληροφορία.</p>	<p>ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ ΔΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ/5α Τηλέφ. 210 3221701 Φ. 900/243/769771 Σ.1159 Αθήνα, 10 Νοε 2009</p> <p>Αντγος Παναγιώτης Ζάρας Δντης</p>
--	--

Εικ. 3. Έγγραφο της Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού του Γενικού Επιτελείου σχετικά με τη λειτουργία του στρατιωτικού νοσοκομείου Καμένων Βούρλων.

Το Νοέμβριο του 1940, και ενώ μαινονταν οι συγκρούσεις μεταξύ ελληνικών και ιταλικών στρατιωτικών δυνάμεων στην αλβανική μεθόριο, το Γενικό Στρατηγείο, σε εφαρμογή του σχεδίου Επιστρατεύσεως 1939β, προχώρησε στην επίταξη των νεόδμητων ξενοδοχείων Ράδιον, Θρόνιον και του υδροθεραπευτηρίου Ασκληπιός στη λουτρόπολη των Καμένων Βούρλων. Οι εγκαταστάσεις ιδιοκτησίας της Ανωνύμου Εταιρείας εκμεταλλεύσεως ιαματικών πηγών Καμένων Βούρλων με την επωνυμία «Ραδιοπηγαί Καμμένα Βούρλα» θα λειτουργούσαν ως νοσοκομειακές στρατιωτικές μονάδες για την εξυπηρέτηση επιτακτικών νοσηλευτικών

αναγκών, που προέκυψαν στην εξέλιξη των επιχειρήσεων.¹ Οι πρώτοι τραυματίες από το μέτωπο αναμένονταν κατά το πρώτο δεκαήμερο του Δεκεμβρίου του 1940.

Σύντομα στο ξενοδοχείο Ράδιον και στο υδροθεραπευτήριο Ασκληπιός οργανώθηκαν δύο χειρουργικές μονάδες και θάλαμοι νοσηλείας (εικ. 4). Την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη των ασθενών κάλυπτε ολιγομελές προσωπικό, αποτελούμενο από στρατιωτικούς ιατρούς, κληρωτούς νοσοκόμους και νοσηλεύτριες του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού.

Εικ. 4. Χειρουργική μονάδα του στρατιωτικού νοσοκομείου Καμένων Βούρλων στο ξενοδοχείο Ράδιον (φωτογραφικό αρχείο Π. Κουνούκλα).

Στα μέσα Απριλίου του 1941, οπότε έγινε γνωστή η είδηση για την κατάρρευση του μετώπου στη Δυτική Μακεδονία και την προέλαση των γερμανικών δυνάμεων στη Βόρεια Ελλάδα, το στρατιωτικό νοσοκομείο Καμένων Βούρλων εκκενώθηκε άμεσα και περίπου σαράντα τραυματίες μεταφέρθηκαν με τη βοήθεια συμμαχικών οχημάτων στο 26ο Γενικό Νοσοκομείο Κηφισιάς (McClymont, 1959, 382). Την προσωρινή φύλαξη των εγκαταστάσεων ανέλαβε το 4ο Νεοζηλανδικό Σύνταγμα Πεζικού, που είχε αναπτυχθεί στην περιοχή και τα μέλη του προσωπικού του νοσοκομείου διασκορπίστηκαν προς άγνωστες κατευθύνσεις (McClymont, 1959, 357).

Στις 20 Απριλίου του 1941 γερμανικές δυνάμεις της 5ης τεθωρακισμέ-

¹ Σύμφωνα με την Έκθεση Ισολογισμού του έτους 1940 (σελ. 9), της Γ' Τακτικής Γενικής Συνέλευσης των μετόχων της Εταιρείας «Ραδιοπηγαί Καμμένα Βούρλα», η οποία φυλάσσεται στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος (κωδικός φακέλου: Α1Σ34Υ24Φ46).

Εικ. 5. Εμπορικός δρόμος της Λαμίας μετά από το γερμανικό βομβαρδισμό (Μαθιόπουλος, 2006, 82).

νης μεραρχίας κατέλαβαν την πόλη της Λαμίας μετά από μικρή αντίσταση (εικ. 5-7) και στις επόμενες ημέρες απέκτησαν τον πλήρη έλεγχο του κομβικού σημείου των Θερμοπυλών (εικ. 8). Οι συμμαχικές δυνάμεις της Κοινοπολιτείας στην Ελλάδα, οι οποίες είχαν ανασυνταχθεί στο Βοάγριο ποταμό υποχρεώθηκαν να υποχωρήσουν προς την Αθήνα καθώς πλέον διαφαινόταν το αναπότρεπτο της ήττας. Στο ξενοδοχείο Ράδιον, εγκαταστάθηκαν δύο επίλεκτοι λόχοι Γερμανών καταδρομέων της 7ης ορεινής μεραρχίας, οι επονομαζόμενοι «ορεινοί κυνηγοί», που σύμφωνα με το σχέδιο Ερμής θα υποστήριζαν την 7η μεραρχία αλεξιπρωτιστών για την κατάληψη της Κρήτης (7ο ΕΓ/ΓΕΣ, 1993, 132-139).

Εικ. 6. Το Δικαστικό Μέγαρο Λαμίας κατεστραμμένο από το γερμανικό βομβαρδισμό (Μαθιόπουλος, 2006, 86).

Σε ότι αφορά το προσωπικό του στρατιωτικού νοσοκομείου Καμένων Βούρλων ελάχιστα είναι γνωστά (εικ. 9-10). Το δυναμικό του σε ιδιαίτερα σκληρές συνθήκες με συνεχείς βάρδιες λιγοστό φαγητό και κρύο προ-

Εικ. 7. Γερμανοί στρατιώτες εισβάλλουν στη Λαμία (Μαθιόπουλος, 2006, 85).

τριας, που υπηρέτησε στο στρατιωτικό νοσοκομείο των Καμένων Βούρλων, της κας Παρασκευής Κουτσοπούλου-Καλύβα ήσαν οκτώ. Μολονότι η ίδια θυμόταν ονομαστικά τις συναδέλφους της, παραδόξως στο μητρώο αναφέρονται μόνον οι πέντε εκ των οκτώ.² Οι υπόλοιπες τρεις, των οποίων είναι γνωστά μόνον τα επώνυμα από προφορική μαρτυρία, υπέστησαν *damnatio memoriae*, συμπεριλαμβανομένης και της κας Παρασκευής Κουτσοπούλου-Καλύβα (εικ. 12). Αυτή η αριθμητική διαφορά παραμένει αδιευκρίνιστη. Πιθανώς να οφείλεται στο γεγονός ότι το μητρώο του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού του Περιφερειακού Τμήματος Λαμίας κατεστράφη κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου και επανεγράφη αρκετά χρόνια μετά δίχως την απαιτούμενη διασταύρωση στοιχείων.

Επίσης άγνωστα παραμένουν τα ονόματα του ιατρικού προσωπικού του νοσοκομείου διότι έχουν καταστραφεί ή χαθεί τα σχετικά αρχεία.

² Οι πληροφορίες της κας Παρασκευής Κουτσοπούλου-Καλύβα επιβεβαιώθηκαν και από την προϊσταμένη Β' του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού κα Ελπίδα Τομαρά, κάτοικο Λαμίας με αριθμό γενικού μητρώου 3350 και ειδικού 16.

σέφερε υπηρεσίες όχι μόνον στους τραυματίες στρατιώτες αλλά και στο ντόπιο πληθυσμό, ιδιαίτερα δε στα παιδιά, σε μία εποχή, που ως γνωστόν η ιατρική περίθαλψη ήταν προνόμιο των λίγων ή των σοβαρά ασθενούντων.

Από το αρχείο του Περιφερειακού Τμήματος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού Λαμίας πληροφορούμεθα ότι στα Καμένα Βούρλα υπηρέτησαν δεκαεννέα εθελόντριες αδελφές νοσοκόμες (εικ. 11). Ωστόσο σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες της μοναδικής επιζώσας νοσηλεύ-

Εικ. 8. Γερμανοί στρατιώτες διαβαίνουν τις Θερμοπύλες (Meyer, 1995, 275).

Σημειωτέον ότι στην αρμόδια Υπηρεσία Στρατιωτικών Αρχείων του Γενικού Επιτελείου δεν εντοπίστηκε το παραμικρό στοιχείο σχετικά με τη λειτουργία του ανωτέρω νοσοκομείου (εικ. 13). Μόνον δύο ονόματα ιατρών είναι γνωστά από προσωπικές μαρτυρίες.

Ο ένας ήταν ο έφεδρος υπίατρος Αντώνιος Μακρής (εικ. 14) από τον Άγιο Κωνσταντίνο Λοκρίδας σύμφωνα με τις δημοσιευμένες προσωπικές αναμνήσεις του καθηγητού και Τριαντάφυλλου Παπαναγιώτου (2002, 47). Ένας άλλος ήταν ο Έλληνας εβραϊκού θρησκευματος ιατρός Ρενέ Μόλχος, καταγόμενος από τη Θεσσαλονίκη σύμφωνα με τη μαρτυρία της νοσηλεύτριας και Παρασκευής Κουτσοπούλου-Καλύβα.

Από την ίδια προέρχονται οι σπάνιες φωτογραφίες, που αφορούν την περίοδο λειτουργίας του νοσοκομείου (εικ. 15). Στο οπισθόφυλλο μίας εξ' αυτών υπάρχει η συγκινητική αφιέρωση νοσηλευθέντος,

Εικ. 10. Παγόπληκτοι νοσηλευόμενοι στο στρατιωτικό νοσοκομείο Καμένων Βούρλων (φωτογραφικό αρχείο Π. Κουνούκλα).

Εικ. 9. Μέλη του ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού του στρατιωτικού νοσοκομείου Καμένων Βούρλων στην είσοδο του ξενοδοχείου Ράδιον (φωτογραφικό αρχείο Π. Κουνούκλα).

που είναι και ο μόνος, του οποίου γνωρίζουμε το επώνυμο. Πρόκειται για το Μ. Σφακιανάκη (εικ. 16). Πρέπει να σημειωθεί ότι, οι στρατιώτες που νοσηλεύθηκαν στο νοσοκομείο των Καμένων Βούρλων προήρχοντο κατά κύριο λόγο από τη Μακεδονία και την Κρήτη. Από τη Θεσσαλονίκη ήταν και ο μοναδικός καταλήξας τραυματίας, του οποίου το όνομα παραμένει άγνωστο. Επίσης από προσωπική μαρτυρία της νοσηλεύτριας γνωρίζουμε ότι ήταν εβραϊκής καταγωγής και ετάφη σε

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΡΥΘΡΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΤΜΗΜΑ ΛΑΜΙΑΣ

Όθωνος 1 - Τ.Κ. 35100 ΛΑΜΙΑ

Τηλ. & Fax: 22310 42862

Λαμία... 19.../201...

Αριθμ. Πρωτ. .... 206/Φ.Γ.

Προς τον
Κύριο Κουνούκλα Πέτρο
ΚΑΜΜΕΝΑ ΒΟΥΡΛΑ

Σε απάντηση στην επιστολή σας την οποία αποστέilate στις 11-4-2010 (με αριθμ. πρωτ. 154 -Φ- 7), σας γνωρίζουμε ότι οι Εθελόντριες Αδελφές που αναγράφονται στο Μητρώο μας ότι υπηρέτησαν στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Καμμένων Βούρλων, είναι οι εξής :

1	Αμπλιανίτου Μαρία	Τάξη 1941
2	Γεμενή Αμαλία	» »
3	Εγκολφοπούλου Φρόσω	» »
4	Ιωάννου Φωτεινή	» »
5	Καλιαμπέτσου Κατίνα	» »
6	Καλόβα Βασιλική	» »
7	Μαχαίρα Βασιλική	» »
8	Νικολάου Ντία	» »
9	Ξυροτήρη Μαρία	» »
10	Παπαγεωργίου Ευσταθία	» »
11	Πλατή Ευτέρπη	» »
12	Μπιτσόλα Τασία	» »
13	Ταρατσιώτου Ευαγγελία	» »
14	Τομαρά Ελπίδα	» »
15	Δροσοπούλου Ευθαλία	Τάξη 1946
16	Μυρσειώτη Αλίκη	» »
17	Πανοπούλου Ευσταθία	» »
18	Παπαθανασίου Σεβάστη	» »
19	Δρίβα Γεωργία (Καθυστερήσασα 1941)	Τάξη 1956

Με Τιμή

Ο
ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Κων. Δ(6 Νοδ)...

Dr Ελευθέριος Καταδημητρίου
Ιατρός

Εικ. 11 Έγγραφο του Περιφερειακού Τμήματος Λαμίας του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, σχετικά με το νοσηλευτικό προσωπικό, που υπηρέτησε στο στρατιωτικό νοσοκομείο Καμένων Βούρλων.

Το στρατιωτικό νοσοκομείο της λουτρόπολης των Καμένων Βούρλων (1940-41) 395

χώρο νοτιοανατολικά του ξενοδοχείου Καλλιδρομος, όπου σήμερα το αστικό πάρκο της λουτρόπολης.

Η ιστορική έρευνα, μάς φέρνει συχνά αντιμέτωπους με ποικίλους προβληματισμούς και ως εκ τούτου καλούμεθα με μεθοδικότητα και υπομονή να ανασκάπτουμε το παρελθόν προκειμένου να το δικαιώσουμε. Άπειρες είναι οι συγκινήσεις, που επιφυλάσσει στον ερευνητή αυτό το παράξενο και ατέρμο ταξίδι του χρόνου. Ισχυρότερη όμως όλων είναι η ικανοποίηση που νιώθει, όταν οι προσπάθειές του οδηγούν σε αναγνώριση της σημασίας των γεγονότων και συμβάλλουν στην έμπρακτη αποκατάσταση της ηθικής τάξης, όπως συνέβη στην περίπτωση της κας Παρασκευής Κουτσοπούλου-Καλύβα. Κατόπιν αιτήματος του

Εικ. 12. Η εθελόντρια αδελφή νοσοκόμα του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, κα Παρασκευή Κουτσοπούλου-Καλύβα (φωτογραφικό αρχείο Π. Κουνούκλα).

<p>ΠΡΟΣ: Κ.Κουνούκλα Πέτρο <u>Ravenswood Road 41A</u> <u>BS6 6BT</u> <u>Bristol</u> <u>United Kingdom</u></p>	<p>ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΣΤΡ/ΚΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΤΜΗΜΑ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΕΚΜ/ΣΗΣ Τηλ. 2107484885 Φ.900/124/791493 Σ.1432 Αθήνα 19 Οκτ. 2009</p>
<p>ΚΟΙΝ: ΓΕΣ/ΥΣΑ/Τ.Ε.Ε.</p>	
<p>ΘΕΜΑ: Διάφορα(Παροχή Στοιχείων)</p>	
<p>ΣΧΕΤ.: Η από 09-10-2009 αίτησή σας</p>	
<p>1. Σε απάντηση του σχετικού σας γνωρίζουμε ότι μετά από λεπτομερή έρευνα που έγινε στα αρχεία της Υπηρεσίας μας και συγκεκριμένα στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Λαμίας δεν βρέθηκε καμία εγγραφή που να αναφέρει νοσοκομείο στα Καμένα Βούρλα.Επιπλέον στην μονάδα μας δεν υπάρχουν αρχεία από την 1^η Στρατιά Λαρίσας για την χρονική περίοδο 1940-1941.</p>	
<p>2. Είμαστε στη διάθεση σας για οποιαδήποτε άλλη πληροφορία.</p>	
<p>Ακριβές Αντίγραφο Ανθότης (I) Ζ. Μαουρατζής Κων/νος Τμηματάρχης</p>	<p>Τχης (ΤΘ-Γ) Μπιρυνιώτης Αλέξανδρος Διευθυντής</p>

Εικ. 13 Έγγραφο της Υπηρεσίας Στρατιωτικών Αρχείων του Γενικού Επιτελείου σχετικά με τη λειτουργία του στρατιωτικού νοσοκομείου Καμένων Βούρλων.

Εικ. 14 Ο ιατρός Αντώνιος Μαζοής (Παπαναγιώτου, 2002, 89).

Ομίλου Παράδοσης Λαογραφίας Καμένων Βούρλων προς την Κεντρική Διοίκηση του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, και μετά από έρευνα του Τομέα Νοσηλευτικής, αναγνωρίστηκε η εθελοντική υπηρεσία της στο στρατιωτικό Νοσοκομείο Καμένων Βούρλων κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, και ανεγράφη επισήμως, μετά από εξήντα επτά έτη, το όνομά της στο μητρώο των εθελοντριών νοσοκόμων του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού.³

Δεν είναι όμως μόνον τα πρόσωπα των οποίων αναγνωρίστηκε η συμβολή στον αγώνα του έθνους κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και εκείνη των κτηρίων, όπου έλαβαν χώρα σκηνές αυτού του έπους. Προσφάτως το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού κήρυξε ως διατηρητέα μνημεία τα ξενοδοχεία Ράδιον, Θρόνιον και το υδροθεραπευτήριο Ασκληπιός «γιατί συνδέονται άρρηκτα με την ιστορία και την κοινωνική, πολεοδομική και πολιτιστική ταυτότητα της λουτρόπολης, αφού με αφορμή και γύρω από αυτές τις εγκαταστάσεις ιδρύθηκαν τα Καμένα Βούρλα, τα οποία αποτελούν σήμερα ένα από τα σημαντικότερα

Εικ. 15 Τραυματίες του μετώπου και προσωπικό του στρατιωτικού νοσοκομείου Καμένων Βούρλων (φωτογραφικό αρχείο Π. Κουνούκλα).

³. Σύμφωνα με την αρ. 8566/02-12-2008 Απόφαση της Κεντρικής Διοίκησης, Τομέα Νοσηλευτικής του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού.

Το στρατιωτικό νοσοκομείο της λουτρόπολης των Καμένων Βούρλων (1940-41) 397

θέρετρα της χώρας μας. Αποτελούν δε, ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και αντιπροσωπευτικά δείγματα της αρχιτεκτονικής του Μεσοπολέμου, τα οποία μαζί με ανάλογα κτίσματα της εποχής τους, επηρέασαν αποφασιστικά την πορεία και την εξέλιξη της αρχιτεκτονικής των κτηρίων αυτής της χρήσης, σε μία προσπάθεια των αρχιτεκτόνων να εκφραστούν μέσω των αρχών του μοντέρνου κινήματος, οπότε και η διατήρησή τους θα συμβάλει αποφασιστικά στη μελέτη και στην εξέλιξη της ιστορίας της αρχιτεκτονικής στον τομέα αυτό».⁴

Εικ. 16 Αφιέρωση του στρατιώτη Μ. Σφακιανάκη
(φωτογραφικό αρχείο Π. Κουνούκλα).

4. Σύμφωνα με την Υπουργική Απόφαση ΥΠΠΟ/Δ.Ν.Σ.Α.Κ./115471/2871/10-02-2009.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γενικό Επιτελείο Στρατού-Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Η Υγειονομική Υπηρεσία του Στρατού κατά τον πόλεμο 1940-1941*, (Αθήνα, 1983).

7^ο Επιτελικό Γραφείο Γενικού Επιτελείου Στρατού, *Οι Γερμανικές Εκστρατείες στα Βαλκάνια (Άνοιξη 1941)*, (Αθήνα, 1993).

McClymont W.G., *Official History of New Zealand in the Second World War 1939-1945, To Greece*, (Wellington, New Zealand, 1959).

Μελετιζής Σπ., *Με τους αντάρτες στα βουνά*, (Αθήνα, 2002).

Μαθιόπουλος Β., *Εικόνες Κατοχής, Φωτογραφικές μαρτυρίες από τα γερμανικά αρχεία για την ηρωική αντίσταση του ελληνικού λαού*, (Αθήνα, 2006).

Meyer, H.F., *Η αναζήτηση. Ανθρώπινα πεπρωμένα στον ελληνικό εθνοκοαπελευθερωτικό αγώνα 1941-1944, Vermißt in Griechenland. Schicksale im griechischen Freiheitskampf 1941-1944*, (Berlin 1992, για την ελληνική έκδοση, Καλέντης, Αθήνα, 1995).

Παπαναγιώτου Τρ., *Ένα “Αετόπουλο” θυμάται, Γεγονότα του Πολέμου και της Κατοχής (όπως τα έζησε ή όπως τα άκουσε)*, (Λαμία, 2002).

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εισήγηση πραγματεύεται μία άγνωστη πτυχή της ιστορίας της λουτρόπολης των Καμένων Βούρλων, όταν κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου 1940-1941 τα ξενοδοχειακά συγκροτήματα Ράδιον, Θρόνιον και το υδροθεραπευτήριο Ασκληπιός χρησιμοποιήθηκαν από τον Ελληνικό Στρατό, ως νοσοκομεία.

Η έρευνα βασίστηκε στην καταγραφή των ιστορικών στοιχείων, όπως προκύπτουν από την μελέτη αρχείων και τις προφορικές μαρτυρίες των, λιγιστών πια, εν ζωή πρωταγωνιστών εκείνης της εποχής.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Κουνούκλας Πέτρος

Γεννήθηκε στη λουτρόπολη των Καμένων Βούρλων, όπου ολοκλήρωσε τις πρωτοβάθμιες σπουδές του. Το 1992 εισήχθη στη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου σπούδασε Αρχαιολογία και Ιστορία της Τέχνης. Το 2000 έλαβε υποτροφία από το Πανεπιστήμιο Αθηνών και σπούδασε στο Πανεπιστήμιο του St Andrews Σκωτίας, όπου απέκτησε Μεταπτυχιακό τίτλο με ειδίκευση στην Ενάλια Αρχαιολογία. Είναι διδάκτωρ του τμήματος Αρχαιολογίας και Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου του Bristol Μεγάλης Βρετανίας και το θέμα της διδακτορικής του διατριβής είναι «Η αρχιτεκτονική και χωροταξική οργάνωση του παράκτιου προϊστορικού οικισμού στη θέση Κύνος Λειβανατών». Από το 2001 έως το 2005 υπηρέτησε ως έκτακτος αρχαιολόγος σε περιφερειακές μονάδες του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού και από το 2006 εργάζεται στη ΙΔ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, ως αρχαιολόγος με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου. Έχει συμμετάσχει σε πλήθος σωστικών και συστηματικών ανασκαφών ελληνικών φορέων και ξένων εκπαιδευτικών αποστολών. Έχει συγγράψει άρθρα αρχαιολογικού και ιστορικού περιεχομένου, έχει συμμετάσχει σε αρχαιολογικά συνέδρια στην Ελλάδα και το εξωτερικό και, κατόπιν προσκλήσεως, έχει παραδώσει σειρά μαθημάτων αρχαιολογίας και ιστορίας σε αλλοδαπά και ημεδαπά εκπαιδευτικά ιδρύματα.

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ**Σμυρναίος Αντώνιος**

Λέκτορας Νεοελ. Ιστορίας & Διδακτικής της Ιστορίας Παν. Θεσσαλίας

ΘΕΜΑ

**Μετακινήσεις Ηπειρωτών στη μετεπαναστατική Φθιώτιδα:
Ένα περιηγητικό κείμενο του Μετσοβίτη
Αναστασίου Ι. Καραμίχου (1834)**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εισήγηση αυτή θα επιχειρήσει να ανιχνεύσει στοιχεία σχετικά με τη μετανάστευση ελληνόφωνων/βλαχόφωνων Ηπειρωτών από την περιοχή του Μετσόβου στη Φθιώτιδα μετά τη λήξη της Ελληνικής Επανάστασης. Οδηγός σε αυτήν την προσπάθεια θα είναι ένα σημαντικό τεκμήριο ιστορικής γεωγραφίας της περιοχής με τίτλο: «*Απόσπασμα εκ της κατά την ανατολικήν και δυτικήν Ελλάδα περιηγήσεως του Κυρίου ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΡΑΜΙΧΟΥ του εκ Μηλέας Μετσόβου, διαλαμβάνων την περιγραφήν της Μεδνίτισης. Εν Ναυπλίω, εκ της τυπογραφίας Θ. Κονταξή και Ν. Λουλάκη, 1834*». Ο Καραμίχου περιηγήθηκε την ευρύτερη περιοχή της Μενδενίτσας τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 1833, αναζητώντας, μέσα στα όρια του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, μια κατάλληλη τοποθεσία για να μετοικήσουν οι ακόμη υπόδουλοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία συμπατριώτες του. Περιπάτησε βήμα – βήμα τον Καλλίδρομο και, μέσα σε αυτήν την εξαιρετική, δεκαεξασέλιδη περιγραφή του, μνημονεύει λεπτομερώς τα τοπωνύμια, την πανίδα και τη χλωρίδα, τα στοιχεία του υδροφόρου ορίζοντα αλλά και του χαρακτήρα των κατοίκων, τις αποστάσεις από τις κυριότερες πόλεις και τα χωριά, καθώς και όσες πληροφορίες έκρινε απαραίτητες, έτσι ώστε να κριθεί με επάρκεια η καταλληλότητα της πρότασής του. Προβαίνει μάλιστα και σε τολμηρές εισηγήσεις για τη βελτίωση των συνθηκών της ζωής στη μισοερειπωμένη τότε Μενδενίτσα, όπως επίσης και για τη γενικότερη ανάπλαση της περιοχής.

Το τεκμήριο αυτό θα σχολιαστεί παράλληλα με άλλες πηγές της ίδιας περιόδου, όπως λ.χ. το περιηγητικό κείμενο του Γάλλου σαινσιμονιστή G. Eithal, έτσι ώστε να ανιχνευθούν τα αποτελέσματα της αποστολής του Καραμίχου στη μετεπαναστατική Φθιώτιδα.

Το φαινόμενο της μετοικεσίας Ελλήνων από τις τουρκοκρατούμενες ακόμη περιοχές προς το νεοελληνικό κρατίδιο κατά τη διάρκεια, αλλά και αμέσως μετά το τέλος του ελληνοτουρκικού πολέμου, έχει απασχολήσει αρκετούς μελετητές εκείνης της εξαιρετικά ρευστής επαναστατικής και μετεπαναστατικής πραγματικότητας. Πρόσφυγες, που πάσχιζαν να διαφύγουν από τα δεινά της μακρόχρονης εκείνης σύρραξης, συνέρρεαν κατά χιλιάδες στις επαναστατημένες περιοχές, ζητώντας από τις ελληνικές αρχές προστασία, κατάλυμα και τροφή. Όταν μάλιστα έληξε η Επανάσταση και έγινε επιτέλους εφικτή η ανεξαρτησία της ελληνικής πολιτείας, οι περισσότεροι από αυτούς τους πρόσφυγες παρέμειναν στις απελευθερωμένες περιοχές, προσπαθώντας να ενταχθούν με όποιο τρόπο μπορούσαν και τους επέτρεπαν οι συνθήκες στις νέες κρατικές δομές. Επιπλέον όμως ο Ι. Καποδίστριας αλλά και οι μετέπειτα βαναρικές αρχές ευνοούσαν την προσέλκυση και άλλων Ελλήνων από τις ακόμη υπόδουλες περιοχές, έτσι ώστε να αντισταθμιστεί η τεράστια δημογραφική αιμορραγία των χρόνων της Επανάστασης και να αναστηλωθεί η πλήρως κατεστραμμένη οικονομία της χώρας¹. Η αναπόφευκτη μυθοποίηση της απελευθερωμένης πλέον Ελλάδας, αλλά και οι δυσμενείς συνθήκες ζωής στην Τουρκία, ώθησαν λοιπόν πολλούς Έλληνες να μεταναστεύσουν². Μάλιστα υπήρξαν προτάσεις για την εγκατάσταση στην Ελλάδα ακόμη και Ευρωπαίων αποίκων, οι οποίες όμως δεν υλοποιήθηκαν ποτέ³.

1. Ο Τιος λ.χ. θεωρεί ότι η απελευθερωμένη πλέον Ελλάδα θα μπορούσε να θρέψει «μέχρι 500.000 οικογένειες κολλήγων» και προτείνει συγκεκριμένα μέτρα που πρέπει να λάβει η βαναρική διακυβέρνηση για την προσέλκυση αυτών των προσφύγων. Φρειδερίκου Τιος, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, μετ. Α. Σπήλιου, τόμ. Β', εκδ. Αφών Τολίδη, σ. 10 κ. εξ.

2. Οι πρόσφυγες αυτοί είχαν ήδη πλημμυρίσει την εξεγερμένη Ελλάδα πιεζόμενοι από τους Τούρκους, ενώ οι φροντίδες γι' αυτούς από τις επαναστατικές κυβερνήσεις, εξαιτίας «της ανωμάλου εν Ελλάδι εσωτερικής καταστάσεως ως και των αντιδράσεων των εγχωρίων πολιτικών και στρατιωτικών παραγόντων», ήταν «εν γένει ασύντακτοι και ασυστηματοποίητοι» μέχρι τον ερχομό του Καποδίστρια. Αλλά και οι ενέργειες του πρώτου αυτού Κυβερνήτη του κράτους προσέκρουσαν στην έλλειψη χρημάτων, αλλά και στην αντίδραση και πάλι των ντόπιων κάτω από την καθοδήγηση της αγροτικής ολιγαρχίας τους. Βλ. Απόστολου Ε. Βακαλόπουλου, *Πρόσφυγες και Προσφυγικό Ζήτημα κατά την Επανάσταση του 1821*, εκδ. Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 103, 109, 107 – 132.

3. Βλ. Γεωργίου Φίνλεϋ, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, μετ. Αλίκης Γεωργούλη, τόμ. Β', εκδ. Α/φών Τολίδη, Αθήνα 1973, σ. 284. Επίσης, G. Eihthal, *Οικονομική και κοινωνική κατάσταση στην Ελλάδα μετά το 1821*, μετ. Δημ. Βικέλα, 3η έκδοση, εκδ. Μπάνρον, Αθήνα, χ.χ., σ.σ. 41 – 44, αλλά και Α. Βακαλόπουλου, ό.π., σ.σ. 116 – 118. Στο θέμα του εποικισμού θα αναφερθεί και ο G. Maurer, επιρρίπτοντας μάλιστα ευθύνες στον Artmansperg για τη μη ολοκλήρωσή του. Βλ. Γκεόργκ Λούντβιχ Μάουρερ, *Ο Ελληνικός Λαός*, μετ. Όλγας Ρομπάκη, εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1976, σ. 482 – 484. Ακόμη, μέσα στα πλαίσια της προσπάθειας εκπροτεσταντισμού της Ελλάδας, την οποία είχαν αναλάβει αγγλικές και αμερικανικές ιεραποστολικές εταιρείες την ίδια εκείνη εποχή, ο Άγγλος ιεραπόστολος της London Missionary Society S.S. Wilson είχε προτείνει την εγκα-

Η μετοικεσία των Ηπειρωτών στη ακριτική τότε Φθιώτιδα αποτελεί λοιπόν μέρος εκείνου του εγχειρήματος, το οποίο όμως δεν έχει μελετηθεί επαρκώς. Παρόλ' αυτά κάποιες μελέτες παρέχουν ήδη ενδείξεις ότι η πλειοψηφία των ομογενών που εγκαταστάθηκαν εκείνη την περίοδο λ.χ. στη Λαμία κατάγονταν από την Ήπειρο⁴. Έτσι, η ανακάλυψη ενός έντυπου οδοιπορικού, το οποίο στα 1834 προπαγάνδιζε την περιοχή της ιστορικής και πολυώνυμης Μενδενίτσας για μετοίκηση των Ηπειρωτών, θεωρούμε ότι μπορεί να συμβάλλει στην πληρέστερη κατανόηση του φαινομένου. Αναζητώντας λοιπόν στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη αγγλόφωνα περιηγητικά κείμενα της μετεπαναστατικής περιόδου ανακαλύψαμε αίφνης το μοναδικό κείμενο ενός ελληνόφωνου/βλαχόφωνου Ηπειρώτη, του Αναστασίου Ι. Καραμίχου, «*εκ Μηλέας Μετσόβου*», ο οποίος περιηγήθηκε την περιοχή αυτή του Καλλιδρόμου «*εκ προτροπής των Ηπειρωτών*» τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 1833. Το επόμενο έτος δημοσιεύει στο Ναύπλιο «*το παρόν Απόσπασμα της Μεδωνίτσας, εγκριθείσης εις συνοίκησιν Πόλεως Ηπειρωτικής χάριν των λοιπών Ηπειρωτών και εκείνων, όσοι επιθυμούν να μεθέξωσιν εις την συνοίκησιν ταύτην*», όπως γράφει

τάσταση στην Ελλάδα μας «*ιεραποστολικής αποικίας*», «*από ευσεβείς καλλιεργητές της γης... και λίγους τεχνίτες*», μαζί με τις οικογένειές τους, προβλέποντας ότι με τον τρόπο αυτό σε λίγα χρόνια θα είχαν δημιουργηθεί τα θεμέλια για μια προτεσταντική Ελλάδα. Βλ. S.S. Wilson, *A Narrative of The Greek Mission; or Sixteen Years in Malta and Greece*, London 1839, σσ. 584-596. Τέλος, στα 1842, ο Βαυαρός πρόξενος στην Αθήνα F. Strong, συνιστώντας κι αυτός θερμά τον αποικισμό της Ελλάδας από Ευρωπαίους, θα υπολογίσει ότι η Ελλάδα των 800.000 περίπου κατοίκων, απασχολώντας τότε περίπου 100.000 καλλιεργητές, θα μπορούσε να θρέψει ως πέντε εκατομμύρια εποίκους. Φτάνει μάλιστα στο σημείο να προτείνει τολμηρά την ...ανακοπή της μετανάστευσης των Βορειο-ευρωπαίων στην Αμερική αλλά και στην Αυστραλία, εφόσον το κλίμα στην Ελλάδα είναι καλύτερο, η εκχέρσωση των εδαφών ευχερέστερη και οι τελωνειακές διευκολύνσεις της ελληνικής κυβέρνησης ελκυστικές, προσθέτοντας επίσης την ανοχή των θρησκευτικών πεποιθήσεων που υπάρχει στη χώρα. Βλ. Frederick Strong, *Greece as a Kingdom; or, A statistical description of that country, from the arrival of King Otto in 1833 down to the present time*, London 1842, σσ. 164 - 166.

4. Βλ. Δημ. Θ. Νάτσιου, «Ανέκδοτο Χειρόγραφο Κώδικα της Λαμίας περί Ελληνικής Ιθαγένειας (1850 - 1859)», *Φθιωτικά Χρονικά*, τόμ. 30ός (2009), σσ. 77 - 95 και Βαρθάρα Δημ. Νάτσιου, «Εγκατάσταση Ομογενών στην Φθιώτιδα», *Φθιωτικά Χρονικά*, τόμ. 30ός (2009), σσ. 59 - 75. Μια άλλη μαρτυρία θα μπορούσε να προέλθει από τον Κατάλογο των μαθητών του Ελληνικού Β. Σχολείου Λαμίας του έτους 1835, στον οποίο διαπιστώνουμε ότι ο αριθμός των μαθητών που κατάγονταν από την Ήπειρο (11) συναγωνίζεται τον αριθμό των μαθητών που κατάγονταν από την ίδια τη Φθιώτιδα (14). Αντίθετα, το 1839, σε σύνολο 79 μαθητών, μόλις 5 φαίνονται να κατάγονται από την Ήπειρο, μια αριθμητική πτώση που αναζητά την εξήγησή της. Βλ. Κώστα Ι. Ζήση, 'Συμβολή στην Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης: Οι απαρχές του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού (Καποδιστριακή και Οθωνική περίοδος). Τα σχολεία της Φθιώτιδας', *Πρακτικά 1ου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας*, Λαμία 3 - 4 Νοεμβρίου 2001, σσ. 154 - 172.

στον πρόλογο του οδοιπορικού του⁵. Σε αυτή τη σπάνια, μόλις δεκαεξασέλιδη, περιγραφή του Καραμίχου, με πρόσχημα μια εξαιρετική τοπογραφία, φαίνεται να εκδιπλώνεται η αγωνία αλλά και η προσδοκία του μετεπαναστατικού Ελληνισμού για μια αμετάκλητη στροφή στην ιστορική του πορεία. Μέσα στην αβεβαιότητα των χρόνων της Βαναροκρατίας, που διαδέχθηκαν εκείνην την εκπληκτικά αιματηρή διύλιση του Γένους που συντελέστηκε με την Επανάσταση, έρχεται ένας αγωνιστής Ηπειρώτης να προτείνει στους συμπατριώτες του έναν πραγματικά φυσικό παράδεισο για να μετοικίσουν από την τουρκοκρατούμενη, αλλά σε πλήρη επαναστατικό αναβρασμό, Ηπειρωτική γη.

Για το πρόσωπο του Μηλεώτη Αναστάσιου Ι. Καραμίχου μένει ακόμη να μάθουμε πολλά. Από τα στοιχεία όμως που μέχρι σήμερα συγκεντρώσαμε μαρτυρείται ότι είχε λάβει κάποια ακαδημαϊκή μόρφωση και πριν την Επανάσταση ζούσε στη Βιέννη με την οικογένειά του. Το 1820, ευρισκόμενος στην Κωνσταντινούπολη, κατηχήθηκε στη Φιλική Εταιρεία μαζί με τα αδέρφια του Γεώργιο (ή Στέργιο) και Μιχαήλ Ισαυρίδη⁶. Τον Αύγουστο του 1821 βρισκόταν στα Ζαγοροχώρια, όπου μαζί με το Γιαννιώτη λόγιο και παιδαγωγό Αθ. Ψαλίδα (1767 – 1829), το γιατρό και ποιητή Ιωάννη Βηλαρά (1771 – 1823), καθώς και τον συναγωνιστή του Ρήγα Χριστ. Περραιβό (1774 – 1863), προσπαθούσαν να οργανώσουν επαναστατικούς πυρήνες στην Ήπειρο. Στις 24 Ιουνίου 1822, ευρισκόμενος αυτή τη φορά στο Άργος, φέρεται ως συγγραφέας ενός Υπομνήματος προς το Βουλευτικό, καταστρώνοντας τα σχέδια μιας πανηπειρωτικής

5. Απόσπασμα εκ της κατά την Ανατολικήν και Δυτικήν Ελλάδα περιηγήσεως του κυρίου Αναστασίου Ιωάννου Καραμίχου του εκ Μηλέας Μετσόβου, διαλαμβάνων την περιγραφήν της Μεδνίτισης, Εν Ναυπλίω, εκ της τυπογραφίας Θ. Κονταξή και Ν. Λουκάκη, 1834.

6. Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού: Ήπειρος*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 212. Ο Αναστάσιος, «παθών πολλά και πράξας υπέρ του έθνους», κατοικούσε στη Βιέννη με τον πατέρα του Ιωάννη και τον αδελφό του Ζήωνα Ισαυρίδη, ενώ δυο άλλοι αδελφοί του, ο Μιχαήλ Ισαυρίδης («εν ιατροίς άριστος») και ο Στέργιος ήταν εγκατεστημένοι στη Μόσχα, «συνεργήσαντες πολλά κατ' αυτούς υπέρ του έθνους και μακράν όντες». Ο Ζήων είχε σπουδάσει μάλιστα στην ονομαστή Σχολή των Μηλεών του Πηλίου. Τα δυο αδέρφια αμέσως μετά την έναρξη της Επανάστασης κατέβηκαν στην Ελλάδα και έλαβαν μέρος (ο Ζήων μάλιστα ως χιλίαρχος) στις μάχες του Βαλτετσίου, της Τρίπολης, του Πέτα, των Σαλώνων, του Μεσολογγίου, και, τέλος, στη μάχη του Φαλήρου, όπου ο Ζήων «έπεσεν ηρωϊκώς ολίγας ώρας μετά τον θανάσιμον τραυματισμόν του στρατάρχου της Ρούμελης Γεωργίου Καραϊσκάκη» (24 Απριλίου 1827). Στο Ζήωνα αφιέρωσε μάλιστα ένα μεγάλο ποίημα ο Ν. Κυριακίδης, με τίτλο *Ποιημάτων Χίος Τραγωδός, ποιηθέν παρά Ν. Κυριακίδου, εις την νυν των Ελλήνων διάλεκτον*. Εν Ναυπλίας 1831, εκ της Τυπογραφίας Εμμ. Αντωνιάδου, από το οποίο συλλέξαμε και αυτές τις πληροφορίες για την οικογένεια του Καραμίχου. Ό.π., σσ. στ' - θ'. Βλ. επίσης, Μιχάλη Δ. Μαγειρία, *Αμέρον: Ένας αιώνας κοινωνικής και κοινοτικής ζωής – Φωτογραφικό οδοιπορικό*, εκδ. Εγνατία Ηπείρου, Ιωάννινα 2009, σσ. 14 – 18. (Από τη θέση αυτή ευχαριστούμε πολύ τον κ. Μιχ. Μαγειρία για τις πληροφορίες που μας παρέιχε).

και πανθεσσαλικής εξέγερσης⁷. Μετά τη συντριβή Ελλήνων και φιλελλήνων στο Πέτα (4 Ιουλίου 1822) και την ουσιαστική κατάρρευση του ηπειρωτικού μετώπου, ο Καραμύχου μαζί με τον Ψαλίδα απευθύνουν εκ νέου ένα εμπεριστατωμένο Υπόμνημα στον Αλέξ. Μαυροκορδάτο (12 Φεβρ. 1823) από την Κέρκυρα, προβάλλοντας ένα λεπτομερές σχέδιο για τη διατήρηση της επαναστατικής φλόγας και τη γενική εξέγερση της δυτικής πλευράς της Ηπείρου, με τη συμμετοχή των Σουλιωτών, των Αλβανών αλλά και των αγάδων της Τσαμουριάς. Το Υπόμνημα όμως αυτό έμεινε αναξιοποίητο, εξαιτίας του φόβου του Μαυροκορδάτου για τους κινδύνους ενός τέτοιου εκτεταμένου εγχειρήματος σε μια εξαιρετικά κρίσιμη για την Επανάσταση περίοδο⁸. Τέλος, μαρτυρείται ότι ο Καραμύχου χρημάτισε έπαρχος της επαρχίας Μενδενίτσης και Αταλάντης στα 1823⁹, έπαρχος του Βενετικού, κοντά στο Μεσολόγγι, στα 1825¹⁰, ενώ έλαβε ενεργό μέρος σε πολλές συγκρούσεις με τους Τούρκους, μαζί με τον αδελφό του Ζήνωνα, ο οποίος τελικά σκοτώθηκε στη μάχη του Φαλήρου, δίπλα στον Καραϊσκάκη, στα 1827.

Είναι γεγονός ότι ο Καραμύχου, σε αυτό το τεκμήριο ιστορικής γεωγραφίας της περιοχής, δεν αναφέρει καθόλου τους λόγους για τους οποίους συνιστά τη μετοίκηση των Ηπειρωτών στη Μενδενίτσα. Γνωρίζουμε όμως από άλλες πηγές την τραγική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η Ήπειρος στα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια εξαιτίας των συνεχών αλβανικών εξεγέρσεων εναντίον των Τούρκων, αλλά και των αντιποίνων που επέβαλλαν οι τουρκικές αρχές σε όλους ανεξαιρέτως, Έλληνες και Αλβανούς, όταν υπέτασσαν τις επαναστατημένες περιοχές. Η Ήπειρος, και ειδικά η Χώρα Μετσόβου με τα ελληνόφωνα/βλαχόφωνα χωριά της, απολάμβανε πάντοτε ιδιαίτερων προνομίων, λόγω του γεγονότος ότι αποτελούσε πέρασμα από τις παραθαλάσσιες περιοχές του Ιονίου Πελά-

7. «Δεκαοκτώ ήδη μήνας διατρέψας εις την Ήπειρον και Θεσσαλίαν, επροδιάθεσα τα πνεύματα των κατοίκων και έβαλα συστηματικώς τας βάσεις μιας γενικής επαναστάσεως κατά των τυράννων, ευθύς όταν ήθελε δοθή η καλή περίστασις». Βλ. *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, μέχρι της εγκαταστάσεως της Βασιλείας*, Εν Αθήναις 1857, τόμ Α', σσ. 228 – 229. Επίσης βλ. τη μνεία αυτού του Υπομνήματος στην επιστολή του Αθ. Ψαλίδα προς το Μαυροκορδάτο στις 10 Ιουλίου 1822, από την Κέρκυρα, στην οποία φαίνεται ότι το είχε γράψει ο Ψαλίδας και το έστειλε στο Μαυροκορδάτο «με το μέσον του φιλογενούς Λασπά και Καραμύχα». Βλ. Ακαδημία Αθηνών, *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, τόμ. Ε', τεύχος Ι, *Ιστορικόν Αρχείον Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου*, Εν Αθήναις 1963, έργο. 205 (ΣΔΚ, Φ. 18, αρ. 1108), σσ. 269 – 272.

8. Κ. Βακαλόπουλου, ό.π., σσ. 231-241.

9. Μαγειριάς, ό.π., σ. 18.

10. Βλ. τη δισέλιδη επιστολή από τη Βρόστιανη του Αναστασίου Ιω. Καραμύχου, επάρχου Βενετικού, στον Ι. Κωλέττη που βρισκόταν τότε στο Ναύπλιο (25 Σεπτ. 1825), στην οποία ζητά τρόφιμα για τους στρατιώτες της επαρχίας του, καθώς και χρήματα για να εξοφλήσει ένα χρέος του. Βλ. Ακαδημία Αθηνών, *Αρχαιακή Συλλογή ΚΕΙΝΕ*, Αρχείο Κωλέττη, Αρχείο Ιωάννη Κωλέττη (Τμήμα Ιδρύματος Τοσίτσα), 015~0428.

γους προς τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία ήδη από τη ρωμαϊκή εποχή, όπως φαίνεται και από τα κείμενα του Ρωμαίου ιστορικού Τίτου Λίβιου. Η στρατηγική αυτή θέση του Μετσόβου διατηρήθηκε και κατά τη βυζαντινή περίοδο, όπως επίσης και στην Τουρκοκρατία, όπου η περιοχή απολάμβανε ειδικών σουλτανικών προνομίων για να διατηρηθεί ανοιχτή η δίοδος των οθωμανικών στρατευμάτων προς τη Μακεδονία μέσω των περασμάτων του Ζυγού. Τα προνόμια αυτά, αλλά κυρίως το πυκνό δίκτυο των εμπορικών συναλλαγών των κατοίκων της περιοχής με τη Γερμανία, την Ουγγαρία και τη Ρωσία, είχε ως αποτέλεσμα την τεράστια συσσώρευση πλούτου στις ελληνοβλαχικές αυτές κοινότητες. Είναι γνωστό ότι οι Μετσοβίτες έμποροι διέθεταν ένα πλούσιο δίκτυο εμπορικών οίκων από τη Μασσαλία ως τη Μόσχα και από την Κωνσταντινούπολη ως την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου¹¹.

Η ανθηρή αυτή περίοδος άρχισε όμως να υποχωρεί στην εποχή του Αλή Πασά (1788 – 1822), εξαιτίας της βαριάς φορολογίας και της βιαιότητας με την οποία ασκούσε την εξουσία του ο Τουρκαλβανός εκείνος ηγέτης. Αλλά και μετά το θάνατό του, στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, ολόκληρη η περιοχή ταραζόταν από σφαγές και λεηλασίες, ώστε πολλοί κάτοικοί της αναγκάζονταν να μεταναστεύσουν. Μετά την Επανάσταση, παρά τις προσπάθειες του Καποδίστρια αλλά και τα αγωνιώδη αιτήματα των ίδιων των κατοίκων, η Ήπειρος δεν κατέστη δυνατόν να ενσωματωθεί στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, εξαιτίας της αντίδρασης των Άγγλων¹². Αντίθετα, έμελλε να εισέλθει σε μια νέα περίοδο επαναστατικού αναβρασμού, εξαιτίας της ανεξέλεγκτης σχεδόν δράσης των αλβανικών ανταρτικών συμμαχιών εναντίον Τούρκων και Ελλήνων, της βιαιοπραγίας των τουρκικών στρατευμάτων, αλλά και της συμπεριφοράς ελληνικών ληστρικών σωμάτων που επίσης λυμαίνονταν την περιοχή¹³. Αυτή η κατάσταση είχε ως αποτέλεσμα την αναγκαστική μετοίκηση πολλών Ελλήνων προς το ελεύθερο ελληνικό κράτος, αλλά και προς τη Μακεδονία και τη Θράκη. Κάποιοι όμως από αυτούς επέστρεψαν λίγο αργότερα στην Ήπειρο απογοητευμένοι από την κατάσταση που επικρατούσε εκεί, ενώ αναγκάστηκαν να φύγουν και πάλι μαζικά για την Ελλάδα τις παραμονές του Κριμαϊκού Πολέμου (1853 – 1856), από το φόβο των τουρκικών αντιποίνων¹⁴. Την περίοδο λοιπόν που περιηγείται ο Καραμύχου τη Στερεά Ελλάδα, δηλαδή τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 1833, η κατάσταση στην Ήπειρο ήταν ακόμη τεταμένη, παρά τις προσπάθειες του Ρεσίτ πασά να επαναφέρει την τάξη. Φαίνεται έτσι να δικαιολογείται πλήρως η αποστολή του, εφόσον μάλιστα δυο χρόνια πριν, το

11. Κ. Βακαλόπουλου, ό.π., σ. 394.

12. Ό.π., σ. 429-433.

13. Ό.π., σ. 442-444.

14. Ό.π., σ. 447-448.

1831, μαρτυρείται ότι ελληνικά ληστρικά σώματα αυτή τη φορά είχαν σπείρει την καταστροφή και στην ίδια τη Μηλέα Μετσόβου, με αποτέλεσμα τη μετοικεσία των κατοίκων της¹⁵.

Το 1834 ο Καραμύχου τυπώνει στο Ναύπλιο αυτό το «Απόσπασμα» της περιήγησής του, όπως το επιγράφει, χωρίς βέβαια να γνωρίζουμε ακόμη από ποιο βιβλίο έχει αποσπασθεί, έχοντας όμως ήδη εξασφαλίσει από τις ελληνικές αρχές την άδεια συνοικισμού των συμπατριωτών του¹⁶. Το φυλλάδιο αυτό αποτελείται από δυο κεφάλαια, το 3ο και το 4ο, με εννέα και πέντε σελίδες αντίστοιχα, σύμφωνα με την αρίθμηση των κεφαλαίων του βιβλίου στο οποίο φαίνεται ότι ανήκε, αν και η σελιδαρίθμηση είναι συνεχής από το 1 ως το 16. Η περιγραφή που κάνει είναι λεπτομερής και οι πληροφορίες που παρέχει στους αναγνώστες του επαρκείς, έτσι ώστε να συγκροτηθεί μια πλήρης εικόνα της ευρύτερης περιοχής. Χαρακτηριστική μάλιστα είναι η παράθεση ενός υπερβολικού πλήθους τοπωνυμίων, μια ενέργεια που γεμίζει το σημερινό αναγνώστη με απορία για τη χρησιμότητά της, εφόσον αφορά μια περιοχή που θα έπρεπε να είναι μάλλον άγνωστη στην πλειοψηφία των αναγνωστών του Καραμύχου. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι το κάνει για να προξενήσει εντονότερη εντύπωση, μια υπόθεση που ίσως επαληθεύεται και από τη συνεχή προσαγόρευση του σχεδόν εγκαταλειμμένου τότε χωριού ως «πόλης», ενώ μαρτυρεί ότι σε αυτό ζούσαν τότε δέκα μόνο οικογένειες, σε αντίθεση με την τελευταία προεπαναστατική περίοδο, κατά την οποία κατοικούσαν ογδόντα οικογένειες Τούρκων και ανάλογος αριθμός Ελλήνων¹⁷. Αυτή η

15. Σ. Ι. Πουρναράς, *Η Βλαχομηλιά της Πίνδου, Αμέρον*, Έκδοση Πολιτιστικού Συλλόγου Μηλιάς, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 59 – 60.

16. Βλ. Θ. Δηλιγιάννης – Γ. Ζηνόπουλος, *Ελληνική Νομοθεσία από τον 1833 μέχρι του 1860*, τ. Ε', Εν Αθήναις 1861, σ. 328, σημείωση. Το αίτημα για τον εποικισμό Ηπειρωτών στην περιοχή της Μενδενίτσας είχε τεθεί με επιστολή τους στον Όθωνα στις 31 Ιανουαρίου 1834, ενώ η Αντιβασιλεία απάντησε θετικά με Β.Δ. της 19ης – 1ης Μαΐου 1834, στο οποίο τους καλούσε να διαλέξουν την ακριβή τοποθεσία εγκατάστασης, καθώς και να ορίσουν πληρεξούσιους για να συνεννοούνται με τις ελληνικές αρχές. Ο πληρεξούσιος των Ηπειρωτών ήταν ακριβώς ο Αναστάσιος Καραμύχου. Βλ. Κωνσταντίνος Α. Κωσταβασίλης, *Εγκαταστάσεις Ηπειρωτών και Θεσσαλών προσφύγων στο ελεύθερο κράτος 1832 – 1862*, διδ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας, Τομέας Ιστορίας Νεωτέρων Χρόνων, Ιωάννινα 2002, σσ. 66 – 68.

17. Τα στοιχεία που έχουμε για τον πληθυσμό της Μενδενίτσας πριν την Επανάσταση είναι τα εξής: Στα 1668, ο μουσουλμάνος περιηγητής Εβλιά Τσελεμπί μαρτυρεί ότι στη Μενδενίτσα υπήρχαν πάνω από 100 σπίτια Τούρκων και 150 σπίτια χριστιανών. Εβλιά Τσελεμπί, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, έρευνα – λογοτεχνική απόδοση Νίκου Χειλαδάκη, εκδ. Εκάτη, σ. 139. Αργότερα (1805), ο William Leake θα αναφέρει ότι στη Μενδενίτσα κατοικούσαν 115 ελληνικές και 50 τουρκικές οικογένειες, ενώ ο Πουκεβίλ θα σημειώσει χωρίς διάκριση θρησκευματος τη διαμονή 400 οικογενειών στο χωριό, μαζί με άλλες 10 που έμεναν στο Μπεζεστένι της Μενδενίτσας. Βλ. Δημ. Π. Αδάμ, *Λοκρικά: Περιβοάγρια – Επικνημίδα*, Λαμία 2001, σ. 173, 169. Λίγα χρόνια αργότερα, ο λόγιος Αργύρης Φιλιππίδης, από τις Μηλιές του Πηλίου, στο βιβλίο του *Μερική Γεωγραφία* που εκδόθηκε το 1815, θα

αναφορά στον πραγματικά λιγοστό πληθυσμό του χωριού είχε όμως μεγάλη σημασία, εφόσον αποτελούσε ένα επιπλέον κίνητρο για τη σχεδιαζόμενη μετοικεσία, σε μια περίοδο, που, όπως θα δούμε, οι συγκρούσεις των ντόπιων και των επήλυδων βρισκόνταν σε έξαρση. Μάλιστα, με την ίδια πιθανόν λογική, θα σημειώσει με έμφαση ότι όλη εκείνη η επαρχία «μόλις περιέχει οικογενείας εκατόν εξήκοντα». Θα περιγράψει στη συνέχεια εκτενώς το κατ'εξοχήν ιστορικό μνημείο του χωριού, το διάσημο φράγκικο φρούριο, στο οποίο υπήρχε μια μεγάλη άνυδρη δεξαμενή και τρία παλιά σιδερένια κανόνια. Θα αναφερθεί κατόπιν στο χείμαρρο του Αραπορέματος, καθώς και στη Βραχοράχη που άρχιζε από το φρούριο και συνεχιζόταν και πέρα από τον περίφημο τούρκικο Τεκέ, ο οποίος βρισκόταν στην άκρη τότε του χωριού, κοντά στο δρόμο που οδηγεί σήμερα προς το χωριό Αγ. Χαράλαμπος ή Λιαπάτα¹⁸. Θα επισημάνει επίσης τη θέση του «δημόσιου δρόμου», ο οποίος συνέδεε τις Θερμοπύλες με τη «Φοντάνα», μια πηγή με άφθονο νερό που κινούσε μάλιστα και μύλο. Το νερό αυτό ανάβρυζε από τη θέση «Καλόγηρος», ενώ σε απόσταση ενός τετάρτου από αυτήν βρισκόταν το χωριό «Καραβύδα», τα σημερινά Καραβίδια, στο οποίο συναντιόταν ο δημόσιος δρόμος με τον δρόμο που συνέδεε το Μόλο με τη Μενδενίτσα.

Στην αναφορά του Καραμίχου σημαντική θέση κατείχε, όπως ήταν φυσικό, ο υδροφόρος ορίζοντας της περιοχής. Μαρτυρεί ότι η Μενδενίτσα δεν είχε τότε καθόλου νερό, γιατί η βρύση της πόλης είχε ξεραθεί και οι σωλήνες που το μετέφεραν είχαν καταστραφεί, ίσως λόγω των πρό-

---

μαρτυρήσει ότι το χωριό είχε πάνω από 200 σπίτια Οθωμανών και έξω από αυτό υπήρχαν περίπου 15 σπίτια χριστιανών που δούλευαν τη γη. Βλ. Χρήστου Χειμών, «Η Φθιώτιδα κατά τα τέλη του ΙΗ' αιώνα», *Φθιωτικά Χρονικά*, τόμ. Β' (1981), σ. 175 και Θ. Σπεράντσα, *Τα περισωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη. Μερική Γεωγραφία - Βιβλίον Ηθικών*, πρόλογος-επιμέλεια Φιλ. Βιτάλης, Αθήνα 1978. Επίσης ο Μωραΐτης υπολογίζει σε 40 τις οικογένειες των χριστιανών και σε 70 των Τούρκων που κατοικούσαν στο χωριό πριν την Επανάσταση, συνολικά 600 άτομα. Βλ. Γ. Μωραΐτη, *Το κάστρο των Θερμοπυλών - Βοδονίτσα*, εκδ. Αντιπαράλληλα, 2η έκδοση, χ.τ., 1980, σ. 103. Τέλος, από τα αρχεία των αγωνιστών της Επανάστασης συνάγεται ότι συμμετείχαν σε αυτήν 60 άνδρες από τη Μενδενίτσα. Βλ. Αδάμ, ό.π., σσ. 343 - 349.

18. Ο τεκές αυτός ήταν μοναστήρι δερβίσηδων και καταστράφηκε, ενώ οι τρόφιμοί του θανατώθηκαν, μετά τη λύση της πολιορκίας της Μενδενίτσας από το Δυοβουνιώτη (13 Απριλίου 1821), κατά τραγική παραβίαση της συμφωνίας που είχε συναφθεί μεταξύ του ηγούμενου και των επαναστατών. Ο Ι. Φιλήμων θα αναφερθεί με δυσαρέσκεια στο γεγονός αυτό (Ι. Φιλήμονος, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήναι 1860, τόμ. Γ', σελ. 89), επειδή ήταν διάχυτη η φήμη της αγαθότητας και της πλούσιας φιλοξενίας που πρόσφεραν οι δερβίσηδες σε Έλληνες και Τούρκους πριν από την Επανάσταση. Ο Εβλιά Τσελεμπί, που επισκέφθηκε το χωριό το 1668, θα αναφερθεί εκτενώς σε αυτό το μοναστήρι και στην ευεργετική συμπεριφορά των μοναχών του. Βλ. Τσελεμπί, ό.π., σ. 141. Αλλά και ο Φιλιππίδης, διασταυρώνοντας τις πληροφορίες του, θα εκθειάσει τη φιλανθρωπία τους και θα ευχηθεί μάλιστα να ακολουθούσαν το παράδειγμά τους ακόμη και οι Ορθόδοξοι μοναχοί της εποχής του. Βλ. Χειμών, ό.π. σ. 175.

σφατων πολεμικών γεγονότων. Οι λίγοι λοιπόν κάτοικοι που ζούσαν τότε στο χωριό κατέφευγαν για να πουν και να πλυθούν στο πλούσιο και ψυχρό νερό του πηγαδιού που υπήρχε στον Τεκέ. Ο Ηπειρώτης περιηγητής θα προτείνει μάλιστα τη δαπάνη 15.000 δραχμών, με την οποία θα μπορούσαν να αποκατασταθούν οι βλάβες του δικτύου και το νερό, το οποίο προερχόταν από τη θέση «Μαυροκάτες», στη θέση ενός χωριού που δεν υπήρχε πλέον, θα μπορούσε να υδροδοτήσει και πάλι τη Μενδενίτσα. Αναφερόμενος κατόπιν στη Σουβάλα, θα σημειώσει ότι εκεί υπήρχαν δυο πηγές. Η πρώτη ονομαζόταν «Λιανολήθη», πάνω στο δρόμο που πήγαινε για τη Δρακοσπηλιά, ενώ η δεύτερη ακολουθούσε το δρόμο που οδηγούσε στις Μαυροκάτες και τη Μενδενίτσα. Πολλές άλλες μικρότερες πηγές υπήρχαν στη διαδρομή αυτή, οι οποίες όμως «έρρεαν απεριποίητως σποράδη». Έτσι ο Καραμίχου προτείνει, με μια δαπάνη την οποία μάλιστα υπολογίζει σε 20.000 δραχμές, να συναχθεί όλο αυτό το νερό και να διευθετηθεί αναλόγως για την ύδρευση της περιοχής αλλά και την κίνηση «διαφόρων Μηχανών», ακολουθώντας μάλιστα το παράδειγμα των «παλαιών Ελλήνων», των οποίων, όπως ισχυρίζεται, οι υδραγωγοί σωλήνες σε αρκετά σημεία φαίνονταν ακόμη.

Η άφθονη αυτή υδρογονία, που φαίνεται να δικαιολογεί και την, για κάποιους μελετητές, σλαβική προέλευση της λέξης Βοδονίτσα, καθιστούσε την περιοχή αληθινό παράδεισο. Ο Καραμίχου ήταν βέβαιος ότι η εγκατάσταση των συμπατριωτών του σ' αυτήν θα στεφόταν από μεγάλη επιτυχία, εφόσον «αι θέσεις της Μενδενίτσης είναι πολλά επιφανείς και υγιεινότεται. Επειδή η γη της Μενδενίτσης είναι κερτή, εις όποιον μέρος αυτής και αν οικοδομηθεί πόλις, ευκόλως μεταφέρονται εκεί νερά πολύτιστα και ψυχρότατα και θέλουν είσθαι κήποι εξαίρετοι. Είναι ξύλα πάμπολλα, χρήσιμα εις κάθε τι. Δύνανται να φυτευθώσι και άμπελοι και δένδρα διάφορα. Η γη της είναι επιτήδεια εις τους δημητριακούς καρπούς και εις την κτηνοτροφίαν. Έχει δε κνήγια πάμπολλα, ως επί το πλείστον δε δορκάδας και ελάφους. Εις μεν τους βάλτους της έχει αγριοχοίρους, νήσσας και χήνας, εις την Λούτσαν Λίμνην ιχθύας και εγγέλεις, εις δε τας κοιλάδας της πολλοτάτας πέρδικας. Έχει και Ιχθυοτροφεία...». Η γεινίαση επίσης του χωριού με το Μόλο φαίνεται ότι ανέβαζε ακόμη περισσότερο την αξία της περιοχής, γιατί μαρτυρεί ότι η παραλιακή αυτή πόλη βρισκόταν σε θέση «υγιεινοτάτη» και θα μπορούσε, με κάποια επισκευή του λιμανιού της, τη δαπάνη της οποίας ο Καραμίχου υπολογίζει σε 25.000 δραχμές, να χρησιμεύσει ως επίνειο της Μενδενίτσας. Διατεινόταν μάλιστα ότι η πυκνή προσέλευση εμπόρων, «δια τα ηδονικόν και εύκρατον της θέσεως», θα καθιστούσε το Μόλο, όχι μόνο «τον εμπορικότερον όλου του Κόλλου τόπον», αλλά «την εμπορικότεραν της Ελλάδος πόλιν».

Αλλά και οι κάτοικοι της περιοχής ήταν, σύμφωνα με τον Ηπειρώτη

περιηγητή, αξιόλογοι. Έτσι, ενώ οι Μολιώτες λ.χ. περιγράφονται ως «υγιούς όψεως και καλού αναστήματος»¹⁹, «άοκνοι και αγχίνοες», αν και «παντελώς στερημένοι κατά δυστυχίαν παιδείας», οι κάτοικοι των ορεινών χωριών, συνεπώς και της Μενδενίτσας, αποδίδονται με πλουσιότερους χαρακτηρισμούς: «Οι δε κατοικούντες τα υψηλότερα μέρη έχουσι και νοητικώτερον τι. Είναι και ευπροσήγοροι, και μάλλον πιστοί και φιλόξενοι».

Η απαρίθμηση των πλεονεκτημάτων της περιοχής δε σταματούσε όμως στη χρησιμοθηρική τους μόνο όψη. Ο Μετσοβίτης απεσταλμένος, ατενίζοντας την εξαιρετική θέα από το φρούριο και κατασκοπεύοντας «τα εκπλέοντα από την Σκόπελον και τας λοιπάς Νήσους πλοία», έκρινε αναγκαίο να περιλάβει στην περιγραφή του και τις καθαρά αισθητικές πτυχές της περιοχής, προσφέροντας στους συμπατριώτες του, οι οποίοι, ως ορεισίβιοι, ήταν άρρηκτα συνδεδεμένοι με την ενατένιση του τοπίου και την ευχαρίστηση που αυτή προσφέρει, έναν ακόμη λόγο για να προστρέξουν στη συνοίκηση αυτής της «πόλης»:

«Βλέπει (τις) τον εκτεταμένον αυτόν ορίζοντα με μέγαν θαυμασμόν και μεγίστην αγαλλίασιν. Όταν δε χαμηλώση τα όμματά του εις τας κοιλάδας και κοιλαδοπεδιάδας ηδύνεται πάλιν βλέπων την ποικιλότητα και την καλλονήν της φύσεως. Εδώ ο οφθαλμός από την μεγαλοπρεπήν θέαν εκθαμβούμενος, και προτρέχων του νοός δεν του δίδει καιρόν να κρίνη, ούτε εις το μνημονικόν να ενθυμηθή, ούτε εις τον κάλαμον να περιγράψη τα ποικίλα αντικείμενα, τα οποία φαίνονται εις την μαγευτικήν αυτήν σκηνήν».

Στο μελετητή του οδοιπορικού αυτού εντύπωση προκαλεί η εξαντλητική οριοθέτηση του τοπίου από το συγγραφέα, οριοθέτηση η οποία συμπληρώνεται με την καταγραφή της πιθανότερης απόστασης μεταξύ των διαφόρων σημείων του. Ο Καραμίχου, όπως και πολλοί από τους ξένους περιηγητές εκείνη την εποχή, θα ασχοληθεί λοιπόν με τις αποστάσεις ανάμεσα στις διάφορες πόλεις της περιοχής, αποστάσεις τις οποίες φαίνεται ότι και ο ίδιος διέτρεξε, δίνοντας με τον τρόπο αυτό μια πληρέστερη εικόνα για τις οδικές συγκοινωνίες. Αυτή η εικόνα θα ήταν πολύ χρήσιμη για τους συμπατριώτες του, τους συνηθισμένους σε μετακινήσεις λόγω των ποικίλων εμπορικών συναλλαγών στις οποίες επιδίδονταν σε όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Έτσι, υπολογίζει ότι η Μενδενίτσα απέχει από τις Θερμοπύλες λιγότερο από δυο ώρες, έξι ώρες από τη Λαμία, τεσσερισήμισι από την Αμφίκλεια, δέκα από την Άμφισσα, δεκα-

19. Η πλήρης ωραιοποίηση του τόπου από τον Καραμίχο έρχεται σε αντίθεση με άλλες πηγές, όπως αυτή του Φιλιππίδη, ο οποίος 18 χρόνια πριν, στα 1815, θα περιγράψει τους Μολιώτες ως «δουλευταράδες» αλλά «τυραγνισμένους», επιλέγοντας ότι «Τη αληθεία αυτού δεν βλέπεις ένα άνθρωπον με καλήν όψιν, όλοι κίτρινοι», πιθανώς από την ελονοσία. Χειμώνα, ό.π., σ. 175.

τρεις από τη Λειβαδιά, εικοσιμία από τη Θήβα και σχεδόν τριάντα πέντε ώρες από την Αθήνα.

Η 16σέλιδη περιγραφή του Καραμίχου θα ολοκληρωθεί με το επόμενο 4ο κεφάλαιο, σύμφωνα με την αρίθμηση του φυλλαδίου, στο οποίο κάνει αναφορά για το «*Παλαιόκαστρο*», το οποίο απείχε λιγότερο από μια ώρα από το χωριό «*προς το δυτικοαρκτικό μέρος*» και δυο ώρες από τη Δρακοσπηλιά. Ο τόπος είχε «*μνημεία αρχαιότητος πολλά*», κυρίως το ερημοναύστηρο του Αγίου Ιωάννη, αλλά και μια μικρή, βαλτώδη λίμνη, την επονομαζόμενη «*Λούτσα*», στη θέση «*Υψηλόπυργος*», όπου οι ντόπιοι θεωρούσαν μάλιστα ότι παλαιότερα υπήρχε εκεί λιμάνι, εφόσον κάποτε είχε βρεθεί ένας χονδρός κρικός στερεωμένος σε μια μεγάλη πέτρα, σημάδι ότι σε αυτήν έδεναν οι «*Αρχαίοι Έλληνες*» τους κάβους των караβιών.

Το φυσιολογικό ερώτημα που εγείρεται στο μελετητή αυτού του φυλλαδίου είναι βεβαίως η ενδεχόμενη απήχηση που είχε αυτή η έκκληση του Καραμίχου στους συμπατριώτες του. Κατ' αρχή, πρέπει να σημειώσουμε ότι στην ευρύτερη περιοχή της Φθιώτιδας υπήρχαν εγκαταστάσεις Βλάχων πολύ πριν από την Επανάσταση, ακόμη και πριν την Τουρκοκρατία²⁰, ώστε κάποια από τα χωριά της Υπάτης και της κοιλάδας του Σπερχειού να αποκαλούνται μάλιστα «*Βλαχοχώρια*»²¹. Ο Rouqueville (1805) μας βεβαιώνει ότι ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα ομάδες Βλάχων, που τους ονομάζει «*Βόιους Βλάχους*», κατοικούσαν σε τρεις μεγάλες ομάδες στην Υπάτη, στο Καρπενήσι και στην Όθηρη, αριθμώντας μάλιστα περίπου 11.000 ψυχές²². Στα 1807 βλαχόφωνοι από τα χωριά γύρω από την Κοσίνα εξαναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν στην περιοχή της Οίτης, εξαιτίας των συγκρούσεων με τον Αλή πασά, και από εκεί σκόρπισαν σε ολόκληρη την Ανατολική Στερεά Ελλάδα από την Όθηρη μέχρι και την Αττική, όπου και τους συνάντησε στα 1851 ο διάσημος Γάλλος δημοσιογράφος Ε. Αμπού²³. Τέλος, ανάμεσα στα 1805 και στα 1818, διωγμένοι από τον Αλή πασά, έφτασαν στα Άγραφα, στο Καρπενήσι, στην Υπάτη, στη Λαμία, αλλά και μέχρι την ίδια τη Μενδενίτσα, κάτοικοι του χωριού Ματσούκι των Ιωαννίνων²⁴.

20. Βλ. λ.χ. τη μνεία του Εβραίου περιηγητή Βενιαμίν εκ Τουδέλας για τους Βλάχους της Φθιώτιδας στα 1159, στο: Κυριάκου Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμος Α', Αθήνα 1972, σελ. 223.

21. Βλ. Αχιλλέως Γ. Λαζάρου, «Βενιαμίν ο εκ Τουδέλας και η Φθιωτική Βλαχία», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Φθιωτικών Ερευνών*, Λουτρά Υπάτης (27-29 Απριλίου 1990), σ. 151.

22. F. Rouqueville, *Ταξίδι στην Ελλάδα, Στερεά Ελλάδα, Αττική, Κορινθία*, μετ. Νίκη Μολφέτα, εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1995, σσ. 349 – 350.

23. Ό.π., σσ. 32 – 33 και Edmont About, *Η Ελλάδα του Όθωνα: Η σύγχρονη Ελλάδα, 1854*, μετ. Α. Σπήλιου, εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα, χ.χ., σσ. 69 – 70, 114.

24. Γ.Δ. Καλούσιος, *Το Ματσούκι Ιωαννίνων*, Α' Ιστορικά, Ματσούκι – Τρίκαλα, 1994, σσ. 44 – 49.

Αυτή η πληθωρική παρουσία του βλαχόφωνου στοιχείου στη Φθιώτιδα δε συνδέεται βέβαια με την έκκληση του Καραμίχου, καθώς είναι προγενέστερη, αλλά είναι παράδοξο ότι δεν αναφέρεται καθόλου από τον Ηπειρώτη απεσταλμένο, ως ένα επιπλέον κίνητρο για το σκοπούμενο εποικισμό. Σε κάθε περίπτωση, το φυλλάδιο του Καραμίχου, σύμφωνα με κάποιες τουλάχιστον μαρτυρίες, δε φαίνεται να συγκίνησε τους συμπατριώτες του. Έτσι, πολλούς μήνες μετά την έκδοσή του, σε αναφορά του Νομάρχη Φωκίδας και Λοκρίδας (18 Ιανουαρίου 1836) «περί των κατά τον Νομόν ενεργουμένων συνοικισμών» δε γίνεται καθόλου λόγος για την εγκατάσταση των Ηπειρωτών στην ευρύτερη περιοχή της Μενδενίτσας, γεγονός που υποχρεώνει έναν τουλάχιστον μελετητή να ισχυριστεί ότι το εγχείρημα αυτό οδηγήθηκε τελικά σε αποτυχία²⁵. Αντίθετα, από τις αρχές του 1835, στο προσκήνιο έρχεται η διεκδίκηση της ίδιας περιοχής από τους Σαρακατσάνους της Θεσσαλίας²⁶. Μάλιστα, με το Β.Δ. της 13/25 Αυγούστου 1835 εγκρίθηκε ο εποικισμός τους στη Βουδουνίτσα (Μενδενίτσα) της Φθιώτιδας και «εις την γειτνιαζουσαν συνοικίαν Μαχαλά (Μαβρακάτα)», ενώ με το Β.Δ. της 7/19 Σεπτεμβρίου του ίδιου χρόνου εγκρίθηκε ο εποικισμός τους σε ακατοίκητα χωριά του δήμου Μακρakovής «επειδή ο χώρος που τους είχε παραχωρηθεί στη Βουδουνίτσα δεν ήταν επαρκής για την εγκατάστασή τους»²⁷. Επίσης, στην αναφορά του Νομάρχη που σημειώσαμε προηγουμένως (18/1/1836) μαρτυρείται ότι στη Μενδενίτσα είχαν ήδη εγκατασταθεί 28 οικογένειες Σαρακατσάνων με 146 άτομα και στη γειτονική Νευρόπολη 119 οικογένειες με 562 άτομα²⁸.

Παρόλα αυτά, η παρουσία βλαχόφωνων Ηπειρωτών στην ευρύτερη περιοχή της Μενδενίτσας εκείνη την περίοδο δε πρέπει να αποκλειστεί πλήρως, καθώς στα κείμενα Βλάχοι και Σαρακατσάνοι συχνά εμφανίζονται με το κοινό όνομα «βλαχοποιμένες». Κάποτε μάλιστα παρατηρείται και η σύμμιξή τους, όπως στην παραπάνω αναφορά του Νομάρχη, στην οποία οικογένειες Αρβανιτόβλαχων και Σαρακατσάνων φαίνεται να συμβιώνουν από κοινού, αλλά και να προβληματίζουν την Κυβέρνηση για την απροθυμία τους να εγκατασταθούν μόνιμα στην περιοχή²⁹. Μέσα στα πλαίσια της αβεβαιότητας για την ταυτότητα αυτών των βλαχοποι-

25. Κωσταβασίλη, ό.π., σσ. 67 – 68 και 128.

26. Η περιοχή των Θερμοπυλών και της Μενδενίτσας είχε ήδη προταθεί από τον Γερμανό φιλέλληνα Frédéric Thiersch προς εγκατάσταση των κατοίκων του Ολύμπου «για να θεμελιώσουν μια Θεσσαλούπολη», όπως έγραφε χαρακτηριστικά. Σημείωνε μάλιστα ότι η περιοχή αυτή, μαζί με το Βραχώρι, το οποίο είχε επίσης προτείνει για την εγκατάσταση των Σουλιωτών, ήταν «εντελώς έρημες, αλλά παρέχουν πολύ μεγάλους πόρους ως προς το έδαφος και τη θέση τους». Τις, ό.π., τόμ. Α', σ. 258. Βλ. επίσης, Α. Βακαλόπουλου, *Πρόσφυγες...*, ό.π., σσ. 154 – 155.

27. Κωσταβασίλη, ό.π., σσ. 75 – 76 και 140 – 141.

28. Ό.π., σ. 142. Συνολικά, στο νομό Φθιώτιδας, ως τις 18 Ιανουαρίου 1836, είχαν εγκατασταθεί 440 οικογένειες Σαρακατσάνων με 2.398 άτομα.

29. Ό.π., σσ. 142 – 143.

μένων πρέπει να ενταχθεί και η σημαντικότερη μαρτυρία για την εγκατάσταση Βλάχων στη Φθιώτιδα τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, του Γάλλου σαινσιμονιστή G. Eihthal, ο οποίος περιηγήθηκε την Ανατολική Στερεά Ελλάδα από τον Νοέμβριο του 1834 μέχρι το Γενάρη του 1835. Στόχος του ήταν να εξετάσει αυτοπροσώπως την κατάσταση στη χώρα και να αποφασίσει κατά πόσο ήταν εφικτό το πρόγραμμα οικονομικής δράσης, που είχε καταστρώσει το «Γραφείο Πολιτικής Οικονομίας» μετά από πρόταση του ίδιου του Κωλέττη. Η προσδοκία των σαινσιμονιστών αυτού του Γραφείου ήταν «ο εποίκισμός της Ελλάδας με ξένους κεφαλαιούχους, στους οποίους θα παραχωρούνταν κτήματα από τις εθνικές γαίες» και, στη συνέχεια, η δημιουργία πρότυπων αγροκτημάτων, στα οποία οι Ευρωπαίοι άποικοι με την ανώτερη τεχνολογία τους στη γεωργία θα βοηθούσαν σταδιακά στη συσσώρευση κεφαλαίου αλλά και στην περαιτέρω βιομηχανική παραγωγή³⁰.

Το σχέδιο βέβαια αποδείχθηκε ανεδαφικό για τις συνθήκες της εποχής. Αλλά η μαρτυρία του Γάλλου περιηγητή είναι σημαντική γιατί, ενώ διερευνά για την εγκατάσταση Ευρωπαίων αποίκων στην Ελλάδα, πιστοποιεί, αντίθετα, την παρουσία Βλάχων και Αρβανιτόβλαχων σε εκείνη την περιοχή της Φθιώτιδας. Έτσι, ο Eihthal στην εγγραφή του ημερολογίου του με ημερομηνία 8 Δεκεμβρίου 1834 αναφέρει: «*Μώλος. Εξελέχθη υπό των Ηπειρωτών (προς συνοικισμόν)*». Στη συνέχεια όμως, στην εγγραφή της 11ης Δεκεμβρίου, θα βεβαιώσει τα εξής: «*Οι Βλάχοι διατρέφουν τους ληστές εις τα όρη προς προφύλαξιν των ποιμνίων των. – Οι αρχιποιμένες των έχουν το προνόμιον να μην πληρώνουν τίποτε δια τα ποιμνιά των, τούτο δε είναι αιτία παραπόνων εκ μέρους των κατοίκων. Ο αριθμός των συμποσούται, εν συνόλω, εις δύο ή τρεις χιλιάδας οικογενειών, έχουν δε διακοσίας έως τριακοσίας χιλιάδας πρόβατα. Αι περί συνοικισμού προτάσεις των δεν είναι σπουδαίαι. Δι' αυτών εξαγοράζουν μόνον τον καιρόν. Οι Αρβανιτόβλαχοι (οι και καλλίτεροι εξ αυτών) εξήτησαν να εγκατασταθούν εις Βαρδάρι, πλησίον της Βουδουνίτσας, ήρχισαν δε και την οικοδομήν εκκλησίας εκεί, αλλά την διέκοψαν άμα λαβόντες την ζητηθείσαν άδειαν συνοικισμού. Αδύνατον να μεταβάλη τις αυτούς εις γεωργούς, αλλ' ίσως δύνανται να γίνουν βιομήχανοι ή έμποροι. Προ τούτου όμως ανάγκη να απομονωθούν χωριζόμενοι*».

Η αναφορά αυτή του Eihthal για τους «Βλάχους» και τους «Αρβανιτόβλαχους» δημιουργεί ερωτηματικά, ειδικά όταν σε αυτήν ένας μελετητής «διαβάζει» την προσηγορία «Βλάχοι» αποκλειστικά ως «Σαρακατσάνοι»³¹, ενώ ο Γάλλος σαινσιμονιστής δεν το ξεκαθαρίζει. Αλλά εκτός από τη μαρτυρία του Eihthal, μια άλλη, μεταγενέστερη, αναφορά υπογραμμί-

30. G. Eihthal, *Οικονομική και κοινωνική κατάσταση στην Ελλάδα μετά το 1821*, μετ. Δημ. Βιζέλα, 3η έκδοση, εκδ. Μπάυρον, Αθήνα, γ.χ., σσ. 10 – 13.

31. Κωσταβασίλης, ό.π., σ. 76.

ζει την παρουσία 50 περίπου οικογενειών Κουτσόβλαχων στην Ανθήλη, κατά το χρονικό διάστημα 1833 – 1848, οι οποίοι δούλευαν στο αγορασμένο από τους Τούρκους (1833) τσιφλίκι της οικογένειας των Τζαλλαίων. Οι Τζαλλαίοι ήταν βλαχόφωνοι και κατάγονταν από την Κορυσά, αλλά διέμεναν στη Βιέννη, και, σύμφωνα με την προφορική παράδοση της περιοχής, ένας από τους λόγους της εργασίας των Κουτσόβλαχων στο τσιφλίκι τους ήταν και η κοινή γλώσσα των ιδιοκτητών και των κολλήγων τους³². Αυτές μάλιστα οι οικογένειες είχαν προηγουμένως προσπαθήσει να δημιουργήσουν ένα μόνιμο οικισμό στην τοποθεσία Βαρδάρι, κοντά στη Μενδενίτσα (και εδώ οι Κουτσόβλαχοι φαίνεται να ταυτίζονται με τους Αρβανιτόβλαχους της προηγούμενης αναφοράς του Eihthal), ενώ διατηρούσαν και ένα θερινό οικισμό στη θέση Λιαθίτσα, κοντά στο μοναστήρι της Δαμάστας. Τέλος, μεμονωμένες ομάδες Κουτσόβλαχων διασκορπίστηκαν στα χωριά Μενδενίτσα, Μόλος και Έξαρχος. Παρά τη διασπορά αυτών των οικογενειών, φαίνεται πώς άρχισαν πολύ να ενσωματωθούν πλήρως στην τοπική κοινωνία, εξαιτίας της διαφορετικής γλώσσας και των συχνών προστριβών με τους ντόπιους για τις αγροτικές ζημιές. Έτσι, μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα δεν επέτρεπαν τις επιμειξίες, ούτε συμμετείχαν σε θρησκευτικές και κοινωνικές εκδηλώσεις, όπως λ.χ. στο πανηγύρι του Αγίου Νικολάου του εν Βουνένοις στις 9 Μαΐου³³.

Σε κάθε περίπτωση, ένα στοιχείο που μαρτυρεί ο Eihthal, αλλά εύλογα αποσιωπά ο Ηπειρώτης απεσταλμένος, είναι οι διαμάχες μεταξύ των Βλάχων και των ντόπιων χωρικών: οι δεύτεροι ενοικίαζαν τα χωράφια τους για βοσκή στους πρώτους, σύμφωνα με το έθιμο της Τουρκοκρατίας, χωρίς να παραχωρούν πλήρως την ιδιοκτησία τους σε αυτούς, γεγονός που δε μπορούσαν να αποδεχθούν οι Βλάχοι. Από την άλλη μεριά, η φορολογία του γεωργού ήταν μεγαλύτερη από αυτήν του βοσκού και ο πλειστηριασμός της ενοικίασης των βοσκημάτων θα βοηθούσε, σύμφωνα με τον Eihthal, στην άνοδο της φορολογίας για κάθε πρόβατο ή αίγα από 12 σε 50 ή 70 λεπτά. Ως λύση αυτής της διαμάχης ο Eihthal προτείνει να

32. Το συμβόλαιο πώλησης αναφέρει ως αγοραστές τους Χρήστο και Ηλία Ιωάννου Τζάλλε και Παντελή και Κωνσταντίνο Π. Τζάλλε και η τιμή αγοράς ήταν 100.000 γρόσια. Βλ. Κώστα Αθ. Ζησόπουλου, *Ντοπολαλιές και Τοπωνύμια Ανθήλης Φθιώτιδας*, Λάρισα 1987, σ. 16, 24. Τα τσιφλίκια της Ανθήλης (Εμίρμπεη) ανήκαν στους Τούρκους Τεφίκ Μπέη, Ιζέτ Μπέη και Μουσταφά Μπέη. Με την πώλησή τους στους Έλληνες τα 2/3 αυτών των τσιφλικιών (των Ιζέτ και Μουσταφά μπέηδων) αγοράστηκαν από τον Γ. Μωραΐτη έναντι 97.000 γροσίων, ενώ για το υπόλοιπο 1/3 δεν αναφέρεται αγοραστής. Πιθανόν να πρόκειται για το τσιφλίκι του Τεφίκ Μπέη, το οποίο αγόρασαν οι βλαχόφωνοι Τζαλλαίοι. Βλ. Ιωάννη Ε. Μακρή, 'Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των χωριών της επαρχίας Ζητουνίου κατά τα πρώτα μεταπελευθερωτικά χρόνια (1833 – 1840 μ.Χ. περίπου), σύμφωνα με τα πρακτικά της Μικτής Ελληνοτουρκικής Δικαστικής Επιτροπής', *Πρακτικά 1^{ου} Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας*, Λαμία 3 – 4 Νοεμβρίου 2001, σσ. 141 – 153.

33. Ζησόπουλου, ό.π., σ. 24.

υποχρεωθούν οι Βλάχοι να εγγραφούν σε κάποιο δήμο, παρά τις διαμαρτυρίες τους, εφόσον η παραμονή τους στην Ελλάδα τους δίνει τόσα πολλά πλεονεκτήματα «ώστε δεν υπάρχει φόβος μη επιστρέψουν στην Τουρκία»³⁴.

Σε άλλη περίπτωση, ο Γάλλος περιηγητής θα σημειώσει ότι οι διαμάχες μεταξύ ντόπιων χωρικών – γεωργών και των νομάδων Βλάχων – βοσκών αποτελούν παράδειγμα προς αποφυγήν και για το σχεδιαζόμενο ευρωπαϊκό αποικισμό: «Οι χωρικοί δεν ανέχονται πλησίον αυτών ξένους, έστω και Έλληνας μη εντοπίους. Μηχανώνται τα πάντα για να τους διώξουν»³⁵. Έτσι, προβλέπει ότι οι προσδοκίες των σαινσιμονιστών θα είναι ανέφικτες. Βασικός όμως λόγος είναι και η φυλετική δυσανεξία, όπως φαίνεται τουλάχιστον να ομολογεί ένας εκ των Ελλήνων συνομηλητών του Eihthal: «Οι άποικοι θα εξοντωθούν υπό των εγχωρίων, μη θελώντων να παραδεχθούν ότι η γη επί της οποίας εγεννήθησαν, δύναται να φέρη και άλλους ανθρώπους εκτός αυτών». Άλλος βασικός λόγος είναι επίσης η θρησκευτική δυσανεξία. Οι ντόπιοι δεν μπορούν να δεχθούν «ότι άνθρωποι μη τηρούντες την σαρακοστήν δεν είναι Τούρκοι»³⁶. Έτσι, θα αποφανθεί τελικά ότι «δύσκολος η σύστασις ξένων αποικισμών εν Ελλάδι. Οι Έλληνες δεν αγαπούν τους ξένους. Οι εγχώριοι θ' αποφεύγουν πάσαν επικοινωνίαν μετά των χωρίων των αποίκων. Μέγα δε πρόσκομμα και η θρησκεία: ο ξένος κρεωφαγεί. Τούτο είναι ως να έλεγον, είναι Ιουδαίος, Μωαμεθανός, άπιστος. Επαγαμία δεν θα γίνονται»³⁷.

Ολοκληρώνοντας αυτήν την σύντομη, αν και ατελή, διερεύνηση του ζητήματος της εγκατάστασης ελληνόφωνων/βλαχόφωνων Ηπειρωτών στη Φθιώτιδα, θεωρούμε αναγκαίο αλλά και ενδιαφέρον να συνδυαστούν οι μαρτυρίες κυρίως του Eihthal με ένα φαινόμενο που τέμνει εγκάρσια την προοπτική αυτής της μετοικεσίας, και για το οποίο δεν κάνει επίσης καμιά μνεία ο Καραμύχου: το φαινόμενο της ληστείας. Οι Βλάχοι, είτε είχαν αποκλειστεί στις επαναστατημένες περιοχές της Φθιώτιδας κατά τη διάρκεια της Επανάστασης είτε μετοίκησαν σε αυτές μετά το τέλος της, είναι γεγονός ότι έγιναν συχνά αντικείμενα εκμετάλλευσης, εκούσια ή ακούσια, από τις ληστοσυμμορίες (1834 κ. εξ.) που κυριολεκτικά λυμαίνονταν την περιοχή. Αυτές οι συμμορίες προέρχονταν κυρίως «εκ του Οθωμανικού», καθώς τότε η περιοχή της Φθιώτιδας βρισκόταν στα σύνορα Ελλάδας – Τουρκίας. Τα σύνορα αυτά βέβαια ήταν εξαιρετικά πορώδη, παρά τις συνεχείς προσπάθειες της βαυαρικής Αντιβασιλείας και του Όθωνα να ελέγξουν την κατάσταση με τα τάγματα της χωροφυλακής (1833), της «δημοτικής αστυνομίας» (1836), της εθνοφυλα-

34. Eihthal, ό.π., σ. 68.

35. Ό.π., σ. 70.

36. Ό.π., σ. 80.

37. Ό.π., σ. 69.

κής (1838) και της οροφυλακής (1838). Ονομαστοί ληστές, όπως ο Γιαταγάνας, ο Καλαμάτας, ο Πεσλής, ο Ντόβας, οι Μαλισοβαίοι, ο Ρουπακιάς, σε συνεργασία με τους Τούρκους δερβενάγδες, μπαινόβγαιναν σχεδόν ανενόχλητοι στα σύνορα, ενώ συχνά διώκτες και διωκόμενοι εναλλάσσονταν, μέσα στην ιδιάζουσα ρευστότητα της εποχής. Αυτοί οι ληστές, όπως μαρτυρεί και ο Eihthal, έβρισκαν καταφύγιο και τροφή στους Βλάχους νομάδες, με τους οποίους κρατούσαν πάντοτε μια σχέση καταναγκαστικής ή εθελούσιας συνεργασίας. Η προσκόλληση των νομάδων στους ληστές ενισχυόταν και από τη βάνανυση συμπεριφορά των διωκτικών αποσπασμάτων απέναντί τους, στην προσπάθειά τους να τους αναγκάσουν να προδώσουν τους διωκόμενους³⁸. Μάλιστα, είναι χαρακτηριστικό ότι όλες οι προτάσεις των επικεφαλής αυτών των αποσπασμάτων περιλάμβαναν οπωσδήποτε τον υποχρεωτικό συνοικισμό των Βλάχων, έτσι ώστε να εξαλειφθούν μια για πάντα τα ορεινά καταφύγια των ληστών³⁹. Μέσα στα πλαίσια αυτά, φαίνεται λοιπόν ότι και η έκκληση του Καραμίχου για «συνοικισμό» των συμπατριωτών του στην περιοχή της Μενδενίτσας υπηρετούσε συνειδητά την επίσημη θέση του ελληνικού κράτους. Ο Ηπειρώτης απεσταλμένος, ο οποίος είχε αγωνιστεί στην Ελληνική Επανάσταση, αλλά και είχε χρηματίσει σε διοικητικές θέσεις κατά τη διάρκειά της, επιθυμούσε την εύτακτη μετοικεσία των Ηπειρωτών και την κανονική ένταξή τους στη νεοελληνική κοινωνία, βέβαιες προϋποθέσεις προόδου και ευημερίας που προσέκρουαν όμως σε μια

38. Η ίδια αντιφατική πραγματικότητα της μετεπαναστατικής περιόδου στη Στερεά Ελλάδα μαρτυρείται και από τον Κασομούλη, αυτή τη φορά για την Ήπειρο την εποχή της Τουρκοκρατίας, όταν οι Βλαχοποιμένες, «βιασμένοι να ευχαριστούν και τους ληστές, από αίσθημα, και τους κατα(δ)ρομείς αυτών από φόβον εξολοθρευμού, κείμενοι μεταξύ σφύρας και άκμονος», προσπαθούσαν με πολλές θυσίες να επιβιώσουν. Βλ. Νικολάου Κ. Κασομούλη, *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων (1821 – 1833)*, εκδ. Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 2003, τόμ. Α', σσ. 103 – 108.

39. Σύμφωνα με τον Thomas Gordon, τον οποίο έστειλε ο Armansperg στη Στερεά τον Ιούλιο του 1835, έπρεπε υποχρεωτικά οι νομάδες να συνοικισθούν σε κοινότητες και να υπάρξει αυστηρή παρακολούθησή τους, γιατί ήταν «φυσικοί σύμμαχοι των ληστών και ορκισμένοι εχθροί τόσο της κυβερνήσεως όσο και του αγροτικού πληθυσμού». Τον «ακήρυκτο αλλά αδυσώπητο πόλεμο μεταξύ νομάδων κτηνοτρόφων και αγροτών» θα επισημάνει επίσης και ο συνοδός του Gordon, ο ιστορικός G. Finlay. Αλλά και οι Τάτσης Μαγγίνας, Αναστάσιος Λιδωρίκης, Δρόσος Μανσόλας και Αναγνώστης Μοναρχίδης, των οποίων τις απόψεις είχε ζητήσει ο Armansperg, συμφωνούσαν, εκτός των άλλων, και στον υποχρεωτικό συνοικισμό των νομάδων σε δήμους της εκλογής τους, «αφού διαλύονταν πρώτα τα διάφορα τσελιγκάτα της Στερεάς». Τέλος, παρόμοιες απόψεις εξέφρασαν και στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα αρκετοί αξιωματούχοι της διοίκησης και της δικαιοσύνης. Βλ. Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Περί λύχνων αφάς: Η ληστεία στην Ελλάδα (19ος αι.)*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 32, 36, 39, 217 – 264 και Θωμά Γ. Καλοδήμου, 'Η ληστεία στην Επαρχία της Φθιώτιδας: Από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους (1833) ως την προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα (1881)', *Πρακτικά 3^{ου} Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας*, 3, 4 και 5 Νοεμβρίου 2005, σσ. 468 – 526.

αληθινά δύσκολη συγκυρία.

Οπωσδήποτε, το ζήτημα της εγκατάστασης των Ηπειρωτών στη μετεπαναστατική Φθιώτιδα χρειάζεται μεγαλύτερη εξέταση. Το δεκαεξασέλιδο οδοιπορικό του Αναστασίου Ι. Καραμίχου αποτέλεσε μόνο την αφορμή γι' αυτή τη μελέτη, μια επιπλέον μαρτυρία για την ιστορική τοπογραφία της περιοχής σε μια κρίσιμη περίοδο για την πορεία του ενδοελλαδικού και εξωελλαδικού Ελληνισμού, αναδεικνύοντας, για άλλη μια φορά, την ακαταμάχητη ρευστότητα της εποχής ως τη μόνη πραγματικότητα στην οποία ο μελετητής οφείλει να καταθέτει, πριν από οτιδήποτε άλλο, τα διαπιστευτήριά του...

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. About Edmont, *Η Ελλάδα του Όθωνα: Η σύγχρονη Ελλάδα, 1854*, μετ. Α. Σπήλιου, εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα, χ.χ.
2. Αδάμ Δημ. Π., *Λοκρικά: Περιβοάγρια – Επικνημίδα*, Λαμία 2001.
3. Ακαδημία Αθηνών, *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας* – 13, Αρχείο Ιωάννη Κωλέττη, τόμ. Α', Μέρος πρώτο, Αθήνα 1996.
4. Ακαδημία Αθηνών, *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, τόμ. Ε', τεύχος Ι, Ιστορικών Αρχείων Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, Εν Αθήναις 1963.
5. Ακαδημία Αθηνών, *Αρχειακή Συλλογή ΚΕΙΝΕ*, Αρχείο Κωλέττη, Αρχείο Ιωάννη Κωλέττη (Τμήμα Ιδρύματος Τσοίτσα).
6. Απόσπασμα εκ της κατά την Ανατολικήν και Δυτικήν Ελλάδα περιηγήσεως του κυρίου Αναστασίου Ιωάννου Καραμίχου του εκ Μηλέας Μετσόβου, διαλαμβάνων την περιγραφήν της Μεδινίτσης, Εν Ναυπλίω εκ της τυπογραφίας Θ. Κονταξή και Ν. Λουκάκη, 1834.
7. Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, μέχρι της εγκαταστάσεως της Βασιλείας, τόμ. Α', Εν Αθήναις 1857.
8. Βακαλόπουλου Απόστολου Ε., *Πρόσφυγες και Προσφυγικό Ζήτημα κατά την Επανάσταση του 1821*, εκδ. Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 2001.
9. Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Α., *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού: Ήπειρος*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992.
10. Δηλιγιάννης Θ. –Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική Νομοθεσία από του 1833 μέχρι του 1860*, τ. Ε', Εν Αθήναις 1861.
11. Eihthal G., *Οικονομική και κοινωνική κατάσταση στην Ελλάδα μετά το 1821*, μετ. Δημ. Βικέλα, 3^η έκδοση, εκδ. Μπάυρον, Αθήνα, χ.χ.

12. Ζήση Κώστα Ι., 'Συμβολή στην Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης: Οι απαρχές του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού (Καποδιστριακή και Οθωνική περίοδος). Τα σχολεία της Φθιώτιδας', *Πρακτικά 1ου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας*, Λαμία 3 – 4 Νοεμβρίου 2001, σσ. 154 – 172.
13. Ζησόπουλου Κώστα Αθ., *Ντοπολαλιές και Τοπωνύμια Ανθήλης Φθιώτιδας*, Λάρισα 1987.
14. Καλοδήμου Θωμά Γ., 'Η ληστεία στην Επαρχία της Φθιώτιδας: Από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους (1833) ως την προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα (1881)', *Πρακτικά 3ου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας*, 3,4 και 5 Νοεμβρίου 2005, σσ. 468 – 526.
15. Καλούσιος Γ.Δ., *Το Ματσούκι Ιωαννίνων*, Α' Ιστορικά, Ματσούκι – Τρίκαλα, 1994.
16. Κασομούλη Νικολάου Κ., *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων (1821 – 1833)*, τόμ. Α', εκδ. Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 2003.
17. Κολιόπουλος Ιωάννης Σ., *Περί λύχνων αφάς: Η ληστεία στην Ελλάδα (19^{ος} αι.)*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1996.
18. Κυριακίδης Ν., *Ποιημάτων Χίος Τραγωδός, ποιηθέν παρά Ν. Κυριακίδου, εις την νυν των Ελλήνων διάλεκτον*. Εν Ναυπλίας 1831, εκ της Τυπογραφίας Εμμ. Αντωνιάδου.
19. Κωσταβασίλης Κωνσταντίνος Α., *Εγκαταστάσεις Ηπειρωτών και Θεσσαλών προσφύγων στο ελεύθερο κράτος 1832 – 1862*, διδ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας, Τομέας Ιστορίας Νεωτέρων Χρόνων, Ιωάννινα 2002.
20. Λαζάρου Αχιλλέως Γ., 'Βενιαμίν ο εκ Τουδέλας και η Φθιωτική Βλαχία', *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Φθιωτικών Ερευνών*, Λουτρά Υπάτης (27-29 Απριλίου 1990), σσ. 147 – 160.
21. Μαγειρία Μιχάλη Δ., *Αμέρον: Ένας αιώνας κοινωνικής και κοινοτικής ζωής – Φωτογραφικό οδοιπορικό*, εκδ. Εγνατία Ηπείρου, Ιωάννινα 2009.
22. Μακρή Ιωάννη Ε., 'Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των χωριών της επαρχίας Ζητουνίου κατά τα πρώτα μεταεπλευθερωτικά χρόνια (1833 – 1840 μ.Χ. περίπου), σύμφωνα με τα πρακτικά της Μικτής Ελληνοτουρκικής Δικαστικής Επιτροπής', *Πρακτικά 1ου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας*, Λαμία 3 – 4 Νοεμβρίου 2001, σσ. 141 – 153.
23. Μάουρερ Γκεόργκ Λούντβιχ, *Ο Ελληνικός Λαός*, μετ. Όλγας Ρομπάκη, εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1976.
24. Μωραΐτη Γ., *Το κάστρο των Θερμοπυλών – Βοδονίτσα*, εκδ. Αντιπαράλληλα, 2η έκδοση, χ.τ., 1980.
25. Νάτσιου Βαρβάρα Δημ., 'Εγκατάσταση Ομογενών στην Φθιώτι-

- δα', *Φθιωτικά Χρονικά*, τόμ. 30ός (2009), σσ. 59 – 75.
26. Νάτσιου Δημ. Θ., 'Ανέκδοτος Χειρόγραφος Κώδικας της Λαμίας περί Ελληνικής Ιθαγένειας (1850 – 1859)', *Φθιωτικά Χρονικά*, τόμ. 30ός (2009), σσ. 77 – 95.
27. Rouqueville F., *Ταξίδι στην Ελλάδα, Στερεά Ελλάδα, Αττική, Κορινθία*, μετ. Νίκη Μολφέτα, εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1995.
28. Πουρναράς Σ. Ι., *Η Βλαχομηλιά της Πίνδου, Αμέρου*, Έκδοση Πολιτιστικού Συλλόγου Μηλιάς, Θεσσαλονίκη 1987.
29. Σιμόπουλου Κυριάκου, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμος Α', Αθήνα 1972.
30. Strong Frederick, *Greece as a Kingdom; or, A statistical description of that country, from the arrival of King Otto in 1833 down to the present time*, London 1842.
31. Της Φρειδερίκου, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, μετ. Α. Σπήλιου, τόμ. Β', εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα.
32. Τσελεμπί Εβλιά, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, έρευνα – λογοτεχνική απόδοση Νίκου Χειλαδάκη, εκδ. Εκάτη, Αθήνα 1991.
33. Φιλήμονος Ι., *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τόμ. Γ', Αθήναι 1860.
34. Φίνλεϋ Γεωργίου, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, μετ. Αλίκης Γεωργούλη, τόμ. Β', εκδ. Α/φών Τολίδη, Αθήνα 1973.
35. Χειμώνα Χρήστου, 'Η Φθιώτιδα κατά τα τέλη του ΙΗ' αιώνα', *Φθιωτικά Χρονικά*, τόμ. Β' (1981), σσ. 174 – 187.
36. Wilson S.S., *A Narrative of The Greek Mission; or Sixteen Years in Malta and Greece*, London 1839.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Γεννήθηκε στην Αθήνα και κατοικεί μόνιμα στο Βόλο. Είναι διδάκτορας της Φιλοσοφικής Σχολής του Παν. Αθηνών και διδάσκει Νεότερη Ελληνική Ιστορία και Διδακτική της Ιστορίας στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Παν. Θεσσαλίας. Εργασίες του έχουν παρουσιαστεί σε συνέδρια στην Ελλάδα και στο εξωτερικό και έχουν δημοσιευτεί σε ελληνικά και ξένα επιστημονικά περιοδικά. Κυκλοφορούν τα βιβλία του: *Στα ίχνη της ουτοπίας: Το 'Φιλελληνικόν Παιδαγωγείον' Σύρου και η προτεσταντική ομογενοποίηση της οικουμένης κατά το 19ο αιώνα*. Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων (2006), *Μετέωρος Ζήλος: προτεσταντική προπαιδεία και νεοελληνική εκπαίδευση κατά το 19ο αιώνα*. Αθήνα: Ψηφίδα (2006), *Η Διδακτική της Ιστορίας: Συνταγογραφίες διδακτισμού ή στοχασμοί πάνω στην ιστορική επίγνωση*; Αθήνα: Γρηγόρης (2008), *Λατρεία και νεύρωση στην Παιδαγωγική της Καινοτομίας: σημειώσεις σε μια μετανεωτερική φιλοσοφία της παιδείας*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας (2009) και *Ιστορία Μάθησις: Ζητήματα Φιλοσοφίας και Διδακτικής της Ιστορίας* (2013), Αθήνα: Γρηγόρης, ενώ συμμετείχε στη συγγραφή του βιβλίου των Α. Δημαρά & Χ. Αθανασιάδη, *Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά (1831 – 1991) – Βιβλιογραφία (1831 – 1974)*, Αθήνα: Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας (2004).

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ

Πέτρος Πετράτος
φιλόλογος, Δρ Ιστορίας

ΘΕΜΑ

**Η μάχη των Θερμοπυλών σε κείμενα
του Νεοελληνικού Διαφωτισμού**

Το καλοκαίρι του 480 π.Χ. 300 Σπαρτιάτες, 700 Θεσπείς και 400 Θηβαίοι πολέμησαν στο στενό των Θερμοπυλών, για να εμποδίσουν την κάθοδο των Περσών στον κεντρικό και νότιο ελλαδικό χώρο¹. Δεν υπήρχε πρόθεση να εγκαταλείψουν το πεδίο της μάχης, ούτε ήθελαν να υποχωρήσουν, αλλά ούτε υπήρχε τρόπος να νικήσουν, ούτε ελπίδα να σωθούν. Οι αντίπαλοι ήταν πολυάριθμοι και το σημαντικότερο τμήμα τους αποτελούσαν οι Πέρσες, πειθαρχικοί, έμπειροι στα πολεμικά και ανδρείοι, σύμφωνα με τον ιστορικό Ηρόδοτο. Η ήττα, όμως, των Ελλήνων στις Θερμοπύλες από εκείνη κίολας την εποχή μετουσιώθηκε σε ηθική νίκη, καθώς εκείνοι, επιδεικνύοντας αφοσίωση στην πατρίδα, αγωνίστηκαν και θυσιάστηκαν στο όνομα της υψηλότερης υπόθεσης, της ελευθερίας. Και το γεγονός αυτό με το συγκεκριμένο συμβολισμό του επέζησε στη συλλογική μνήμη του ελληνισμού.

Είναι εξακριβωμένο ότι ο μεταγενέστερος ελληνισμός ποτέ δε διέρρηξε τους δεσμούς του με την αρχαιότητα. Πάντοτε είχε συνείδηση αυτών των δεσμών², οι οποίοι βέβαια άλλοτε εντοπίζονταν σε λανθάνουσα κατάσταση και άλλοτε βρισκόνταν σε εγρήγορση, και εκδηλώνονταν ανάλογα με τις πολιτικο-κοινωνικές συγκυρίες και το μορφωτικό επίπεδο κάθε κοινωνικής ομάδας: στη λαϊκή συνείδηση λειτουργούσαν οι μύθοι³, ενώ οι λόγιοι μιλούσαν με βεβαιότητα για αρχαίους και ένδοξους προγόνους. Στα χρόνια της οθωμανικής κατοχής οι υπόδουλοι Έλληνες συντηρήθη-

1. Για τη σημαντική μάχη των Θερμοπυλών βλ. *Ηρόδ.* VII, 198-233, και *Διόδ.* XI, 4-11.

2. Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1983 (γ' έκδοση), σσ. 3-4.

3. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της επιβίωσης της μνήμης του Μεγαλέξανδρου, βλ. *ό.π.*, σσ. 129-131. Ειδικότερα, για τη Λαμία αναφέρουμε την απεικόνιση του «τάφου του βασιλέως Αλεξάνδρου» στον εσωτερικό τοιχογραφικό διάκοσμο της εκκλησίας της Παναγίας Αρχοντικής, κάτω από το Κάστρο της πόλης, του 1762: ανάμεσα στα θέματα της τοιχογραφίας, όλα εμπνευσμένα από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη και τη μεταγενέστερη αγιολογική ιστορία της Εκκλησίας, εντυπωσιάζει το σημερινό επισκέπτη η απεικόνιση θέματος σχετικού με τον Μ. Αλέξανδρο· αλλά αυτό το «παράξενο» εξηγείται με όσα μόλις παραπάνω αναφέραμε. Την πληροφορία για την ύπαρξη της συγκεκριμένης τοιχογραφικής απεικόνισης οφείλω στην παρέμβαση του αγαπητού συνέδρου εκπαιδευτικού κ. Γεωργίου Σταυροπούλου, τον οποίο ευχαριστώ και από τη θέση αυτή.

καν από την αρχαία κληρονομιά τους. Εξάλλου, το μέρος όπου ζούσαν καθημερινά ήταν γι' αυτούς ο αδιάψευστος μάρτυρας των δεσμών με το αρχαίο παρελθόν, καθώς το ελληνικό έδαφος ήταν κατάσπαρτο με τα κατάλοιπα της αρχαιότητας, τα οποία δεν μπορούσαν να τους αφήσουν αδιάφορους. Αυτά, ακριβώς, «τα ορατά μνημειακά λείψανα του κλασικού πολιτισμού αρχίζουν να προκαλούν περιέργειες. [Έτσι] ξανάρχονται στο προσκήνιο οι αρχαίοι πρόγονοι»⁴.

Βρισκόμαστε ήδη στα τέλη του 18ου αιώνα, όταν έχει πολυεπίπεδα εξελιχθεί και δημιουργικά αναπτυχθεί το ιστορικό φαινόμενο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού⁵. Στο πλαίσιο αυτού του πνευματικού-ιδεολογικού κινήματος, καθώς η κλασική αρχαιότητα προβάλλεται σημαντικά, οι υπόδουλοι Έλληνες αφυπνιζόμενοι ολοένα και περισσότερο επιζητούν να συνδεθούν ψυχικά με την κλασική αρχαιότητα αλλά και να στηριχθούν σε αυτήν. Δεν είναι τυχαίο που δίνουν αρχαιοελληνικά ονόματα στα παιδιά τους και στα καράβια τους⁶, ενώ με την υιοθέτηση του εθνωνύμου «Έλληνες», αντί για το «Ρωμοί» ή «Γραικοί», καταδεικνύουν σαφέστατα την πίστη τους στην ιστορική συνέχεια⁷.

Ωστόσο, αυτή η «ανακάλυψη» της αρχαίας καταγωγής και η προαγωγή της στη νεοελληνική συνείδηση προσδίδουν νέα διάσταση στο θέμα της εδαφικότητας. Ο γεωγραφικός χώρος με τη βαρύνουσα τώρα ιστορική του σημασία δημιουργεί νέα δεδομένα και άλλες απαιτήσεις: καταρχάς, προσδιορίζει θετικά τους υπόδουλους ορθόδοξους έλληνες κατοίκους του και αρνητικά τους μουσουλμάνους κατακτητές· έπειτα, οι πρώτοι αναλαμβάνουν την υποχρέωση να διαφυλάξουν και να διαφεντέψουν από τους δεύτερους το συγκεκριμένο γεωγραφικό-ιστορικό χώρο. Επομένως, οι υπόδουλοι Νεοέλληνες αποκτούν μια νέα σχέση με τον ιστορικό τόπο, χαρακτηριστική έκφραση της οποίας είναι η υπερηφάνεια που νιώθουν για τη γενέτειρά τους και τους προγόνους τους, τους οποίους οφείλουν να τιμήσουν υπερασπιζόμενοι τον τόπο τους.

Όλη την παραπάνω προβληματική θα αφομοιώσουν και θα εφαρμό-

4. Λουκία Δρούλια, «Ελληνική αυτοσυνειδησία», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τόμ. 2 («Η Οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821»), Αθήνα 2003, σ. 43.

5. Ο Κ. Θ. Δημαράς, που πρώτος προσδιόρισε χρονολογικά και μελέτησε συστηματικά το φαινόμενο αυτό, τοποθετεί τις απαρχές του μετά το 1774. Βλ. την περιοδολόγηση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, σσ. 1-22. Στο μεταξύ, νεότερες έρευνες τείνουν να καταδείξουν ότι ήδη από τον 17ο αιώνα είχαν εμφανιστεί στον ελληνικό χώρο οι ιδέες του Διαφωτισμού, βλ. Δημήτρης Αποστολόπουλος, *Για τους Φαναριώτες. Δοκιμές ερμηνείας και Μικρά αναλυτικά*, έκδοση Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών/Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2003, σ. 21.

6. Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, σσ. 58-60.

7. Βλ. *ό.π.*, σσ. 82-86, και Λ. Δρούλια, *ό.π.*, σσ. 50-54.

σουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο οι δύο Δημητρείς, ο Δανιήλ Φιλίπιδης (Μηλίες, περίπου 1755 – Βεσσαραβία, 1832) και Γρηγόριος Κωνσταντάς (Μηλίες, 1758 – 1844). Με την πραγματεία τους *Γεωγραφία Νεωτερική* (1791)⁸, θέλησαν να προσδιορίσουν τον ελληνικό – όσον αφορά στη δική μας περίπτωση – χώρο σε συνάρτηση πάντα προς τον ιστορικό παράγοντα⁹. Δεν τους ενδιέφερε αποκλειστικά και μόνο η γεωγραφική ταυτότητα της περιοχής. Επεδίωκαν ταυτόχρονα να συνδέσουν τον περιγραφόμενο χώρο με τις τρέχουσες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες και, αποδοκιμάζοντας την οθωμανική κατοχή, να προβούν στις απαιτούμενες ιστορικές αναδρομές στο παρελθόν ή και αναφορές στο μέλλον¹⁰. Ουσιαστικά «ακολούθησαν μια μέθοδο που βρίσκεται κοντά σε ό,τι ορίζεται ως “ιστορική γεωγραφία” και “ανθρωπογεωγραφία”»¹¹, φιλοδοξώντας να βοηθήσουν τους συμπατριώτες τους αναγνώστες να αποκτήσουν στέρεα γνώση και συνείδηση του ελληνικού χώρου, ακριβώς για να αποφασίσουν την αλλαγή της υπόδουλης κατάστασής τους αποτινάσσοντας τον οθωμανικό ζυγό¹².

Αναφερόμενοι οι Δημητρείς στην περιοχή της Λοκρίδας, πληροφορούν τους αναγνώστες τους ότι στους πρόποδες της Οίτης βρίσκονται οι Θερμοπύλες και με σχετική συντομία αναφέρονται στην ομώνυμη μάχη¹³. Είναι οι συγγραφείς γενικά πιστοί στη αφήγηση και εκτίμηση του ιστορικού γεγονότος – μεγάλη η αριθμητική διαφορά μεταξύ Ελλήνων και Περσών, ο Λεωνίδας με τους Σπαρτιάτες του και οι άλλοι Έλληνες, η προδοσία, ο ηρωισμός των υπερασπιστών των Θερμοπυλών, ο θάνατος όλων

8. Το εξώφυλλο εκείνης της έκδοσης είχε ως εξής: *ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΝΕΩΤΕΡΙΚΗ, ερα- νισθείσα από διάφορους συγγραφείς παρά Δανιήλ ιερομονάχου και Γρηγορίου ιεροδια- κόνου των Δημητρείων, νυν πρώτον τύποις εκδοθείσα επιστάσια των ιδίων και φιλοτίμω συνδρομή του εντιμοτάτου κυρίου Ίβου Δροσινού Χατζή Ίβου του εξ Αμπελακίων, τόμος πρώτος, περιέχων την Ευρωπαϊκή Τουρκία, Ιταλία, Σπάνια, Πορτογαλλία και Φράντζα, εν Βιέννη, παρά τω ευγενεί κυρίω Θωμά τω Τράππνερν, 1791.*

9. Βλ. «Εισαγωγή» της Αικατερίνης Κουμαριανού στο βιβλίο Δημητρείς – Δανιήλ Φιλίπιδης, Γρηγόριος Κωνσταντάς - , *Γεωγραφία Νεωτερική*, επιμέλεια Αικατερίνη Κουμαριανού, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σ. 10. Ο Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, σ. 328, έχει χαρακτηρίσει αυτό το έργο των Δημητρείων «κείμενο φωτεινό, σχεδόν άξιο να συγκριθεί με το Υπόμνημα του Κοραή, και σχεδόν ισότιμο με την “ [Ελληνική] Νομαρχία”».

10. Για τα πρότυπα των συγγραφέων αρκετά κατατοπιστικά είναι όσα αναφέρει στην «Εισαγωγή» της η επιμελήτρια της έκδοσης Αικατερίνη Κουμαριανού, στο Δημητρείς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, *ό.π.*, σσ. 38-44.

11. *Ο.π.*, σ. 48.

12. Ο Αντώνιος Μηλιαράκης, «Δανιήλ Φιλίπιδης και η Γεωγραφία αυτού», *Εστία*, τ. ΙΘ' (1885), σ. 115, σημειώνει εύστοχα: «Δεν πρόκειται περί γεωγραφίας εκ των συνήθων, ων γίνεται χρήση εν τοις σχολείοις προς διδασκαλίαν των παιδων, αλλά περί βιβλίου μοναδικού εν τη νέα ελληνική φιλολογία, εν τω οποίω το πρώτον μετά θάρρους παρέστη- σαν, ως ιστορεί και Γερβίνος, την πολιτικήν αυτής κατάστασιν υπό την δουλείαν, και υπό το φθοροποιόν σύστημα της τουρκικής διοικήσεως».

13. Τα σχετικά με τις Θερμοπύλες και την ομώνυμη μάχη βλ. Δημητρείς, *ό.π.*, σ. 161.

εκτός από έναν – αλλά υπάρχουν και σημεία, από τα οποία προκύπτει ότι αποδέχονται συγκεκριμένη παράδοση ή στα οποία φαίνεται ότι σφάλουν ιστορικά. Θα σταθούμε σε τρεις συγκεκριμένες περιπτώσεις.

Εντύπωση προκαλεί το όνομα του προδότη που χρησιμοποιούν: αντί του γνωστού Εφιάλτη¹⁴ διαβάζουμε Επίαλος. Οι λέξεις, βέβαια, *επίαλος*¹⁵, *ηπίαλος*¹⁶, *επιάλης*¹⁷, *ηπιάλης*¹⁸ και *ηπιόλης*¹⁹ είναι της ίδιας ετυμολογικά και σημασιολογικά οικογένειας με τις λέξεις *επιάλτης* και *εφιάλτης*²⁰. Αξιοπαρατήρητο, επίσης, είναι το ότι κάνουν λόγο για εγκατάλειψη του Λεωνίδα από τους υπόλοιπους Έλληνες συμμάχους («τον άφησαν και οι άλλοι Έλληνες»), μόλις έγινε αντιληπτή η δυνατότητα περικύκλωσής τους από τους Πέρσες. Δεν ενστερνίζονται δηλαδή την άποψη του Ηρόδοτου, σύμφωνα με την οποία ο ίδιος ο Λεωνίδας τους απέπεμψε²¹. Λαθεύουν, όμως όταν αναφέρουν ότι τελικά τους Πέρσες τους αντιμε-

14. Ο Ηρόδοτος, VII, 213, 1, αναγράφει «Επιάλτης ο Ευρυδήμου ανήρ Μηλιεύς» (=Εφιάλτης του Ευρυδήμου, Μαλιεύς). Η λέξη *επιάλτης* είναι ο αιολικός τύπος της λέξης *εφιάλτης*, βλ. H. Liddell – R. Scott, *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα χ.χ., στο λ. *επιάλτης*, και Δ. Δημητράκος, *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσης*, εκδ. Δομή, Αθήνα [1964], στο λ. *Εφιάλτης*. Στον Σουίδα, στο λ. *Επιάλτην*, διαβάζουμε: «Όμηρος και Ησίοδος και οι Αττικοί τον δαίμονα. Διά δε του φ τον άνδρα, Εφιάλτην». Ο Ηρόδοτος, ωστόσο, αναφέρει κι άλλες πληροφορίες για τυχόν προδότες, αλλά ο ίδιος θεωρεί τον Εφιάλτη ως προδότη, βλ. *Ηρόδ.* VII, 214. Σημειώνουμε, πάντως, εδώ και την άποψη που έχει διατυπωθεί από τη σύγχρονη έρευνα για την ανυπαρξία προδοσίας στη μάχη των Θερμοπυλών, Κων. Μερεντίτης, *Ο μύθος της «προδοσίας του Εφιάλτου» εν τη κλασική γραμματεία*, εν Αθήναις 1968.

15. Το *Etymologicum Magnum* στο λ. *ηπίαλος* μας πληροφορεί ότι οι λέξεις *ηπίαλος*, *ηπιάλης* και *ηπιόλης* ταυτίζονται σημασιολογικά με τη λέξη *επίαλος* και αυτές με τη λέξη *επιάλτης*.

16. Βλ. *ό.π.* Επίσης βλ. H. Liddell – R. Scott, *ό.π.*, στο λ. *ηπίαλος*.

17. Ο Ησύχιος σημειώνει στο λ. *επιάλης*: «ο εφιάλτης».

18. Βλ. H. Liddell – R. Scott, *ό.π.*, στο λ. *ηπιάλης*.

19. Βλ. *ό.π.*, στο λ. *ηπιόλης*.

20. Βλ. *ό.π.*, λ. *εφιάλτης*: «ο αλλόμενος επί τι, ο πνιγαλίων, ή ηπιάλης, πάθος στομαχικόν, καθ' ο ο κοιμώμενος αισθάνεται ως να πηδά τις επ' αυτού και να τον πλακώνη». Και συμπληρώνει από τον Ευστάθιο: «Εφιάλτης δε ου μόνον κύριον, αλλά και επί πάθους η λέξις κείται στομαχικού, ο και επίαλος λέγεται, τούτο δε ο χυδαίος άνθρωπος βαρυνχάν λέγει». Την ίδια ακριβώς σημασία διατηρεί και σήμερα η λέξη στη λαϊκή ιατρική: βλ. Γ. Α. Ρηγάτος, *Λεξικό Ιατρικής Λαογραφίας*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα [2005], στο λ. *εφιάλτης*: «προσωποποίηση συνδρόμων δύσπνοιας κατά τη διάρκεια του νυχτερινού ύπνου, που συνοδεύεται από δυσάρεστα ή τρομακτικά όνειρα». Κατά τη λαϊκή παράδοση ο Εφιάλτης ή (Σ)βραχνάς «είναι μικρό παιδί [...] και πηγαίνει τη νύχτα στα σπίτια και πατεί στα στήθια τους κοιμισμένους και πασχίζει να τους πνίξει», βλ. *ό.π.*, στο λ. *σβραχνάς*. Για την ετυμολογία της λέξης *εφιάλτης* βλ. Γ. Μπαμπινιώτης, *Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, έκδοση Κέντρου Λεξικολογίας, Αθήνα 2010.

21. Βλ. *Ηρόδ.* VII, 220, αλλά και *Διόδ.* XI, 9, 1. Ο Πανσανίας, X [Φωκικά], 20, 2, χρησιμοποιεί την εξής διατύπωση για τη στάση των υπόλοιπων συμμάχων: «πλην γαρ Λακεδαιμονίων τε αυτών και Θεσπιέων και Μυκηναίων προαπέλιπον το πέρας της μάχης οι λοιποί».

τώπισαν μόνοι τους οι Σπαρτιάτες («επέμεινε [Ο Λεωνίδας] με τους Σπαρτιάτας του») – διατυπώνουν δηλαδή την απλοϊκή εκδοχή που θέλει μόνο του το Σπαρτιάτη βασιλιά με τους οπλίτες του να αντιμετωπίζει τους εχθρούς – ενώ είναι γνωστό από τον Ηρόδοτο ότι παρόντες στην τελική αναμέτρηση, εκτός από τους 300 Σπαρτιάτες, ήταν 700 Θεσπιείς και 400 Θηβαίοι και ο μάντης του Στρατού Μεγιστίας από την Ακαρνανία²². Από τους 300 Σπαρτιάτες, τέλος, σώθηκε ένας («και εφονεύθηκαν όλοι, έξω από έναν μόνο»), ενώ, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, δύο διασώθηκαν και επέστρεψαν στη Σπάρτη²³.

Πάντως, πέρα από τις παραπάνω παρατηρήσεις, επιβάλλεται να σημειωθούν τα εξής: οι Δημητριοί υπογραμμίζουν, και πολύ ορθά, την αριθμητική διαφορά των αντιμαχομένων – ολιγάριθμοι οι Έλληνες, πολυάριθμοι οι Πέρσες («ο Λεωνίδας με 300 Σπαρτιάτας και με μερικούς άλλους Έλληνες εναντίο εις ένα άπειρο πλήθος Περσών»)· παράλληλα τονίζουν, και πάλι σωστά, την ανδρεία και τον ηρωισμό της ελληνικής πλευράς και την αυτοθυσία ιδιαίτερα του Λεωνίδα και των Σπαρτιατών («ο Λεωνίδας μ' όλον οπού είδε πως έμελλε να περικλεισθή [...], επέμεινε με τους Σπαρτιάτας του, και αφ' ου επολέμησαν ανδρειότατα, και εφόνευσαν πολυαρίθμους Πέρσας, [...] εφονεύθηκαν όλοι, έξω από έναν μόνο»). Είναι προφανής ο στόχος των συγγραφέων: οι αναγνώστες αμέσως συνειρμικά θα σταθούν στο παρόν και θα προβληματιστούν για την αντίστοιχη διαφορά, αριθμητική και σταρτιωτική, υπόδουλων Ελλήνων και κυρίαρχων Οθωμανών, αλλά ταυτόχρονα θα νιώσουν την ανάγκη και αυτοί, προσπερνώντας την υπεροχή του αντιπάλου, να αγωνιστούν για την απελευθέρωση της πατρίδας τους, γιατί σημασία έχει πια ο αγώνας και η θυσία, έτσι όπως έπραξαν οι αρχαίοι πρόγονοί τους στα ίδια μέρη τα δικά τους προσπαθώντας να αποκρούσουν την περσική επιδρομή. Επομένως, οι απόγονοι εκείνων των ηρώων δεν έχουν το δικαίωμα να ανέχονται άλλο την οθωμανική κατοχή· δεν πρέπει τα ποτισμένα με το αίμα των προγόνων τους χώματά τους να παραμένουν κάτω από την κυριαρχία των Οθωμανών.

Τρία χρόνια πριν εκδοθεί η *Γεωγραφία Νεωτερική*, είχε κυκλοφορήσει στη Γαλλία το πράγματι μνημειώδες πολύτομο έργο του αββά Jean-Jacques Barthélemy *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce vers le milieu de IVe siècle avant l'ère vulgaire* (1788)²⁴. Είναι η εποχή της κορύφωσης της αρχαι-

22. Βλ. *Ηρόδ.* VII, 222. Για το θέμα αυτό βλ. Απ. Β. Δασκαλάκης, «Περί τον αγώνα των Θερμοπυλών. Η αποχώρησης των συμμάχων και η θυσία του Λεωνίδα», *Πλάτων*, τόμ. 17, τχ. Α', (1957), σσ. 13-14.

23. Βλ. *Ηρόδ.* VII, 229-232.

24. Βλ. σχετικά τα επαρκώς κατατοπιστικά στοιχεία που παραθέτει για το συγγραφέα και το έργο στην Εισαγωγή της η Άννα Ταμπάκη στο: Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τα σωζόμενα*, τόμ. 4, *Νέος Ανάχασις*, Εισαγωγή, επιμέλεια, σχόλια Άννα Ταμπάκη, έκδοση της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2000, σσ. 22-43.

ολογικής στροφής του ουμανισμού και οι Ευρωπαίοι αποκτούν μια νέας ποιότητας σχέση με την κλασική αρχαιότητα και ιδιαίτερα με τον ελληνικό χώρο, ο οποίος τώρα βιώνει μια ξεχωριστή περιηγητική παράδοση²⁵. Οι περιηγητές έρχονται στην Ελλάδα, για να αναζητήσουν τα ίχνη του κλασικού πολιτισμού και για να θαυμάσουν τα λείψανα της αρχαιότητας. Οι περιγραφές τους στα ταξιδιωτικά βιβλία που εκδίδουν, διαβάζονται από τους μορφωμένους Έλληνες, οι οποίοι έτσι γνωρίζουν την ιστορία τους και ενισχύουν την αυτογνωσία τους. Από την άλλη πλευρά, η μεγάλη πλειοψηφία των υπόδουλων Ελλήνων, που δεν έχει πρόσβαση στη γνώση, προοιδαίζεται ωστόσο για τη σημασία των αρχαίων καταλοίπων με την παρουσία των περιηγητών. Έτσι, «μέσα από το διάλυτο του έντονου ενδιαφέροντος των ξένων για τις αρχαιότητες, οι Έλληνες αντιλαμβάνονται την πολιτική και συμβολική αξία των αρχαίων μνημείων, ως διεθνώς αναγνωρίσιμης εθνικής παρακαταθήκης»²⁶.

Αυτήν ακριβώς τη σχέση με τα μνημειακά λείψανα του παρελθόντος προσπάθησε να αξιοποιήσει ο Ρήγας Βελεστινλής (Βελεστίνο, 1757 – Βελιγράδι, 1798), για να εξυψώσει το φρόνημα των υπόδουλων συμπατριωτών του – και των υπόλοιπων φυσικά Βαλκάνιων – και να δημιουργήσει εθνεγερτική επαναστατική συνείδηση. Και γι' αυτό το σκοπό τύπωσε εικόνες και χάρτες, έγραψε τραγούδια και εξέδωσε βιβλία, τέτοια που αναδείκνυαν την αρχαιοελληνική κληρονομιά και εμπύχωναν τους Έλληνες. Σε αυτήν την κατεύθυνση πορευόμενος, μετέφρασε και δημοσίευσε το *Νέο Ανάχαρσι*²⁷ και τύπωσε τη μεγάλη *Χάρτα της Ελλάδος*²⁸. Ο ίδιος, άλλωστε, είχε αποκαλύψει αυτήν του την πρόθεση στους συνεργάτες του²⁹. Οι αυστριακές, όμως, ανακριτικές αρχές έγκαιρα αντιλήφθη-

25. Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, σσ. 18-19.

26. Γιώργος Τόλιας, «Η ελληνική αρχαιολογία», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, *ό.π.*, σ. 178.

27. Το εξώφυλλο εκείνης της έκδοσης είχε ως εξής: *ΝΕΟΣ ΑΝΑΧΑΡΣΙΣ, τόμος τέταρτος, μεταφρασθείς, τα μεν 32, 33 και 34 κεφάλαια παρά του Γεωργίου Βεντότη Ζακυνθίου, τα δε 35, 36, 37, 38 και 39 παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, διορθωθείς και εκδοθείς παρά του αυτού, Εν Βιέννη, 1797.*

28. Ο πλήρης τίτλος είναι: *ΧΑΡΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ εν η περιέχονται αι νήσοι αυτής και μέρος των εις την Ευρώπην και Μικράν Ασίαν πολυαριθμών αποικιών αυτής, περιοριζομένων απ' ανατολών διά των Μύρων της Λυκίας μέχρι του Αργανθονίου όρους της Βιθυνίας, απ' άρκτου διά του Ακ-Κερμανίου, των Καρπαθίων ορών και Δουνάβεως και Σάββα των ποταμών. από δυσμών διά του Ούννα και του Ιωνίου πελάγους, από δε μεσημβρίας διά του Λιβυκού. τα πλείω με τας παλαιάς και νέας ονομασίας. προς δε 9 επιπεδογραφίαι τινών περιφήμων πόλεων και τόπων αυτής, συντείνουσαι εις την κατάληψιν του Νέου Αναχάρσιδος. μία χρονολογία των βασιλέων και μεγάλων ανθρώπων αυτής, 161 τύποι ελληνικών νομισμάτων ερανισθέντων εκ του Αυτοκρατορικού Ταμείου της Αυστρίας, προς αμυδράν ιδέαν της Αρχαιολογίας. εν σώμα εις 12 τμήματα. νυν πρώτον εκδοθείσα παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, χάριν των Ελλήνων και φιλελλήνων. 1797. Εξαράχθη παρά του Φρανσουά Μύλλερ εν Βιέν(νη).*

29. Βλ. Αιμ. Λεγράνδ – Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και*

καν τα σχέδιά του, καθώς σε έκθεσή τους σημείωναν ότι, για να «παρασκευασθή ο ελληνικός λαός προς τοιαύτας [=επαναστατικές] διαθέσεις, υπεκινήθη υπό του Ρήγα μετάφρασις του Νέου Αναχάρσιδος, εχαράχθη ιδία Χάρτα των τουρκικών επαρχιών ελληνιστί εις δώδεκα φύλλα [...]»³⁰.

Ο *Νέος Ανάχαρσις* (1797) συγκαταλέγεται στο μεταφραστικό έργο του Ρήγα³¹. Πρόκειται για τον τέταρτο τόμο του *Ταξιδιού του Νέου Ανάχαρσι* (1788) του αββά J.-J. Barthélemy, ενός έργου που διαβάστηκε πολύ στην εποχή του και συνέβαλε στην τόνωση και ανάπτυξη του ενδιαφέροντος των Ευρωπαίων για τον κλασικό πολιτισμό³². Και αυτή η μεταφραστική και εκδοτική επιλογή του Θεσσαλού διαφωτιστή και επαναστάτη³³ εντάσσεται στο γενικότερο επαναστατικό του σχέδιο και στην προκειμένη περίπτωση στην κατάκτηση της εθνικής αυτογνωσίας. Ο ίδιος, βέβαια, εμπλούτισε το κείμενο (ακόμη και τα κεφάλαια που είχαν μεταφραστεί από τον Γεώργιο Βεντότη) με ενδιαφέρουσες επιπλέον αρχαιολογικές αλλά και τοπωνυμικές σημειώσεις³⁴, προσπαθώντας έτσι να συνδέσει την αρχαία με τη σύγχρονη ελληνική γη και ιστορία προς όφελος των Ελλήνων ομογενών του.

Τα σχετικά με τη μάχη των Θερμοπυλών περιέχονται στο 34ο κεφάλαιο («Οδοιπορία εις Βοιωτίαν. Σπήλαιον του Τροφωνίου. Ησιόδου. Πίνδαρος») μεταφρασμένο από τον Γεώργιο Βεντότη, και χωρίς καμιά επιπλέον σημείωση του Ρήγα, ενώ ο τελευταίος τη σύγχρονη ονομασία των Θερμοπυλών «Θερμονέρια» υποσημειώνει στο επόμενο, 35ο, κεφάλαιο, απ' όπου αρχίζει και η δική του μετάφραση³⁵. Ο νεαρός περιηγητής Ανάχαρσις φθάνοντας στο χώρο των Θερμοπυλών, ομολογεί, μετά από μια σύντομη περιγραφή του τοπίου, ότι κυριεύεται από «ένα κρυφόν ανα-

των συν αυτώ μαρτυρησάντων, Αθήνησι 1891, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα (επιμέλεια Δημήτριος Καραμπερόπουλος), Αθήνα 1996, σσ. 75, 81, 101.

30. *Ό.π.*, σ. 11.

31. Τα υπόλοιπα μεταφραστικά του έργα ήταν το *Σχολείον των Ντελικάτων Εραστών* (1790), το *Φυσικής Απάνθισμα* (1790) και ο *Ηθικός Τρίπους* (1797), ενώ λανθάνουν το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον* και το *Πνεύμα των Νόμων* του Montesquieu.

32. Γι' αυτό το έργο του Jean-Jacques Barthélemy και τις μεταφραστικές στα ελληνικά εκδοχές του βλ. την πλούσια Εισαγωγή της Άννας Ταμπάκη στο: Ρήγα Βελεστινλή, *ό.π.*, σσ. 11-87.

33. Να σημειώσουμε εδώ ότι τη μετάφραση των τριών πρώτων κεφαλαίων (32ου-34ου) του *Νέου Ανάχαρσι* είχε ξεκινήσει και ολοκληρώσει ο Γεώργιος Βεντότης, ενώ του τέταρτου (35ου), που δεν πρόλαβε να τελειώσει ο Γ. Βεντότης λόγω του θανάτου του, συνέχισε και εξέδωσε ο Ρήγας μαζί με τα υπόλοιπα (36ο-39ο) κεφάλαια. Και όλα αυτά πριν από το 1797, βλ. *ό.π.*, σσ. 54-55. Μόλις το 1819 θα εκδοθεί στη Βιέννη στο σύνολό του το έργο του J.-J. Barthélemy σε επτά τόμους, σε μετάφραση του Χρυσοβέργη Κουροπαλάτη.

34. Μια από τις πηγές του ήταν η *Νεωτεριική Γεωγραφία* των Δημητρίων Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγορίου Κωνσταντά, βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *ό.π.*, σσ. 77-78.

35. Βλ. *Νέος Ανάχαρσις*, τόμ. 4, σ. 99 (= Ρήγα Βελεστινλή, *ό.π.*, σ. 149).

τριχίασμα»³⁶, καθώς ήρθαν στο νου του οι συγκλονιστικές εικόνες εκείνης της μεγαλειώδους μάχης (: η θάλασσα κόκκινη από το αίμα των νεκρών, οι φονικές συγκρούσεις στα γύρω ήρεμα και έρημα τώρα υψώματα) και ένωσε την πικρή αίσθηση που προξενεί η ήττα των ανδρείων κατά τα άλλα Ελλήνων υπερασπιστών, ενώ, όταν αντίκρισε τα εκεί μνημεία, τα οποία «η των Αμφικτυόνων συνέλευσις ήγειρεν εις τον ρηθέντα λόφον» προς ανάμνηση του γεγονότος και προς τιμή των νεκρών, ένωσε ανάμικτα τα αισθήματα του θαυμασμού και της λύπης ³⁷.

Ο συγγραφέας, επίσης, αναφέρει τα δύο γνωστά επιγράμματα, το ένα για τη συμμετοχή και τον αγώνα συνολικά των Πελοποννησίων σε εκείνη τη σύγκρουση και το δεύτερο για τη θυσία των Σπαρτιατών³⁸, με την αξιοπρόσεκτη, για το δεύτερο, παρατήρηση: «Με πόσην αίσθησιν μεγαλειότητας, με πόσον ύψος αδιαφορίας ειδοποίησαν παρόμοια πράγματα εις τους μεταγενεστέρους! Εις αυτήν την δευτέραν επιγραφήν δεν είναι το όνομα του Λεωνίδου και των 300 οπαδών του, διατί ούτε καν υπωπεύθησαν ότι ποτέ θέλει σταθή τρόπος να αλησμονηθώσιν», συμπληρώνοντας χαρακτηριστικά ότι γνώρισε πολλούς Έλληνες, οι οποίοι ήξεραν τα ονόματα των νεκρών Σπαρτιατών³⁹ – στοιχείο που πιστοποιεί ότι παρα-

36. Παρόμοια ένωσε και ο Σουηδός φιλέλληνας αξιωματικός C. F. Aschling, όταν 35 περίπου χρόνια αργότερα (το 1822) βρέθηκε στο χώρο των Θερμοπυλών, για να μελετήσει τις δυνατότητες προστασίας των στενών με εγκατάσταση πυροβολικού. Έχει γράψει στο ημερολόγιό του ο Σουηδός φιλέλληνας: «Με οδήγησε [ο Οδυσσεύς Ανδρούτσος] στη θέση όπου έπεσε ο Λεωνίδας. Όλοι οι Έλληνες που με συνόδευαν βιάζαν όπως σε ένα τόπο λατρείας. Τα ίδια αισθήματα ένοιωσα κι εγώ», βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος, *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα τον '21*, τόμ. Β' (1822-1823), Αθήνα 1987, σσ. 348-349.

37. «Όταν επλησίασα εις την περίφημον αυτήν στενούραν [...] με εκυρίευσεν ένα κρυφόν ανατριχίασμα. [...] Ένα πλήθος περιστατικών προξενούσαν εις την ψυχήν μας μεγαλώτατα κινήματα. Εκείνη η θάλασσα, η ποτέ βεβαμμένη με το αίμα των εθνών, εκείνα τα βουνά, των οποίων αι κορυφαί υψούνται έως τα σύννεφα, εκείνη η άκρα ερημία οπού μας περιτριγυρίζεν, η μνήμη τόσων κατορθωμάτων οπού η θεωρία των τόπων εφάινετο να μας τα παρασταίνει, τέλος πάντων, εκείνη η ένθερμος συμπάθεια οπού αισθάνεται τινάς διά την δυστυχούσαν αρετήν, όλα προξενούσαν τον θαυμασμόν μας, ή την συλλύπησίν μας, όταν είδομεν πλησίον μας τα μνημεία οπού η των Αμφικτυόνων συνέλευσις ήγειρεν εις τον ρηθέντα λόφον», *Νέος Ανάχαρις*, ό.π., σσ. 96-97 (= Ρήγα Βελεστινλή, ό.π., σσ. 145-146).

38. «Ώδε τέσσαρες χιλιάδες Έλληνες της Πελοποννήσου επολέμησαν εναντίον τριών μιλιονίων Περσών» [=«Μυριάσιν ποτέ τήδε τριηκοσίαις εμάχοντο/ εκ Πελοποννήσου χιλιάδες τέτορες», *Ηρόδ.* 7, 228] και «Διαβάτα, πήγαινε να ειπής εις την Λακεδαιμόνα ότι αναπαύομεθα εδώ διατί υπετάχθημεν εις τους αγίους νόμους της» [=«Ω ξειν' αγγέλλειν Λακεδαιμονίοις ότι τήδε/ κείμεθα τοις κείνων ρήμασι πειθόμενοι», *Ηρόδ.* 7, 228], *Νέος Ανάχαρις*, ό.π., σσ. 97-98 (=Ρήγα Βελεστινλή, ό.π., σ. 146).

39. Βλ. *Νέος Ανάχαρις*, ό.π., σ. 98 (=Ρήγα Βελεστινλή, ό.π., σσ. 146-147). Και ο Ηρόδοτος, 7, 224, αναφέρει ότι, επειδή αναδείχθηκαν άξιοι άνδρες, ένωσε την υποχρέωση να μάθει τα ονόματα όλων των νεκρών Σπαρτιατών: «των εγώ ως ανδρών αξίων γενομένων επιθόμην τα ονόματα, επιθόμην δε και απάντων των τριηκοσίων». Ίσως να τα διάβασε στη στήλη που είχε στηθεί στον τάφο του Λεωνίδα στη Σπάρτη, μετά τη μετα-

μένει ζωντανή η μνήμη του συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος στους σύγχρονους κατοίκους της περιοχής. Κάνει, επιπλέον, λόγο για το επίγραμμα προς τιμή του μάντη Μεγιστία και για το τρόπαιο που οι Πέρσες έστησαν για τη νίκη τους, το οποίο, όπως μαρτυρεί ο ίδιος, «τιμά περισσότερο τους νικηθέντας, παρά τους νικητάς»⁴⁰.

Όπως γίνεται φανερό, ο συγγραφέας Barthélemy, και κατεπέκταση ο εκδότης του έργου Ρήγας Βελεστινλής θέλει να τονίσει το σεβασμό που εμπνέει και το μεγαλείο που αποπνέει ο χώρος των Θερμοπυλών, όπου οι πρόγονοι των σύγχρονων υπόδουλων Ελλήνων υπερασπίστηκαν την ανεξαρτησία της πατρίδας τους και θυσιάστηκαν πολεμώντας για την ελευθερία τους. Έτσι, η μάχη των Θερμοπυλών και ο χώρος της θυσίας γίνεται το καλύτερο παράδειγμα για τη σύνδεση του παρόντος με το ένδοξο παρελθόν και το υποδειγματικότερο μάθημα αρχαιογνωσίας και εθνικής αυτογνωσίας. Δεν είναι, άλλωστε, χωρίς σημασία το ότι οι στίχοι των δύο επιγραμμάτων τυπώνονται από τον Ρήγα με αραιογραμμένες τις λέξεις, ακριβώς για να εξαρθεί η σημασία των λεγομένων, για να υπογραμμιστούν δηλαδή η φιλοπατρία, η γενναιοψυχία και η αγάπη για την ελευθερία⁴¹, κοντολογίς εκείνα τα στοιχεία με τα οποία πρέπει να εφοδιαστεί ο σκλαβωμένος Έλληνας, προκειμένου να κινηθεί επαναστατικά για την απελευθέρωσή του από τους Οθωμανούς και για τη συγκρότηση ανεξάρτητης δημοκρατικής πολιτείας.

Παρόμοιος ήταν ο στόχος του Ρήγα και με τη *Χάρτα* του (1797)⁴²: απέβλεπε στην εθνική αφύπνιση των Ελλήνων, στη συνειδητοποίηση από τους τελευταίους της ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού, καθώς σε αυτό το χάρτη ενσωμάτωνε ποικίλο αρχαιογνωστικό υλικό, όπως αρχαία νομίσματα, αρχαία τοπωνύμια δίπλα στα σύγχρονα ονόματα, χρονολογίες μαχών, καταλόγους βυζαντινών αυτοκρατόρων, επιπεδογραφίες, τοπογραφικά σχεδιαγράμματα αρχαίων πόλεων, μνημείων και πολεμικών συγκρούσεων κ.λπ. Με αυτό τον τρόπο ήθελε «να θυμίση όλα τα

φορά των οστών του Σπαρτιάτη βασιλιά από τις Θερμοπύλες, βλ. *Πανσ.* III [Λακωνικά], 14, 1.

40. *Νέος Ανάχαρσις*, ό.π., σ. 98 (=Ρήγα Βελεστινλή, ό.π., σ. 147).

41. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, ό.π., σ. 79.

42. Για τις πηγές που χρησιμοποίησε ο Ρήγας για τη *Χάρτα* του βλ. Γεώργιος Λαΐος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14 (1960), σσ. 231-312· Βίκτωρ Μελάς, *Η Χάρτα του Ρήγα*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1997· Γιώργος Τόλιας, «“Της ευρυχώρου Ελλάδος”· Η “Χάρτα” του Ρήγα και τα όρια του “ελληνισμού”», *Τα Ιστορικά*, τχ. 28-29 (Ιούν.-Δεκ. 1998), σσ. 3-30· Δημήτριος Καραμπερόπουλος, «Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», από την έκδοση *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή* της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998.

ιστορικά γεγονότα [...] και λείψανα της προγονικής δόξας, να διδάξη στον υπόδουλο Ελληνισμό “τι έχασε, τι έχει, τι του πρέπει”»⁴³.

Ωστόσο, για να παραπλανήσει προφανώς ο Ρήγας και να ξεφύγει, έτσι, από την αυστριακή λογοκρισία, σημείωνε στον τίτλο της *Χάρτας* ότι την εξέδιδε «εις κατάληψιν [=κατανόηση] του Νέου Αναχάρσιδος», ο οποίος στο μεταξύ, είχε κυκλοφορήσει, και «προς αμυδράν ιδέαν της αρχαιολογίας». Βέβαια, μια προσεκτική παρατήρηση της *Χάρτας* θα μας πείσει ότι δε σχετίζεται με το *Νέο Ανάχαρσι*, δε βοηθά δηλαδή στην κατανόηση του ταξιδιού⁴⁴, εκτός από τις επιπεδογραφίες που εμπεριέχει η *Χάρτα*, ανάμεσα στις οποίες και εκείνη της μάχης των Θερμοπυλών⁴⁵. Στο 5ο φύλλο της *Χάρτας* σημειώνει ο Ρήγας το αρχαίο τοπωνύμιο «Θερμοπύλαι» και η σύγχρονη ονομασία «Θερμονέρια»⁴⁶. Το ίδιο κάνει και στη σχετική με τη μάχη των Θερμοπυλών επιπεδογραφία, στο 2ο φύλλο της: «Επιπεδογραφία του περάσματος των Θερμοπύλων⁴⁷ προς κατάληψιν [=κατανόηση] της επιδρομής του Ξέρξου εις την Ελλάδα της παρά του Νέου Αναχάρσιδος ιστορουμένης»⁴⁸.

Η συγκεκριμένη επιπεδογραφία, η οποία προέρχεται από το βιβλίο του γεωγράφου Barbié du Bocage, είναι σημαντική, γιατί δίνει για τα κύρια σημεία του χώρου ασφαλείς πληροφορίες. Σημειώνονται η αρχαία και νεότερη ακτογραμμή (όχι βέβαια στις σωστές τους διαστάσεις) και, άρα,

43. Λέανδρος Βρανούσης, *Ρήγας*, Βασιική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σ. 49.

44. Βλ. Δ. Καραμπερόπουλος, *ό.π.*, σ. 51.

45. Τις επιπεδογραφίες, εννιά στον αριθμό, και τις άλλες παραστάσεις, που ο Ρήγας ενσωματώνει στη *Χάρτα* του, τις έχει πάρει από το βιβλίο του γεωγράφου και ελληνοστή Barbié du Bocage, *Recueil de Cartes Géographiques plans, vues et medalles de l'ancienne Grèce relatifs au voyage du Jeune Anacharsis*, Παρίσι 1788, βλ. Δ. Καραμπερόπουλος, *ό.π.*, σ. 44. Να σημειώσουμε ότι ο Barbié du Bocage συνδέοταν φιλικά και επιστημονικά με τον J.-J. Barthélemy, συγγραφέα του *Νέου Ανάχαρσι*, καθώς χαρτογράφησε το *Voyage du Jeune Anacharsis*, αλλά ήταν γνωστός και στον ελληνικό πνευματικό χώρο, βλ. Δανιήλ Φιλίππιδης - Barbié du Bocage - Άνθιμος Γαζής, *Αλληλογραφία (1794-1819)*, έκδοση - σχόλια Αικατερίνης Κουμαριανού, έκδοση Ομίλου Μελέτης Ελληνικού Διαφωτισμού, Αθήνα 1966.

46. Και στο *Νέο Ανάχαρσι*, *ό.π.*, σ. 99, (=Ρήγα Βελεστινλή, *ό.π.*, σ. 149) ο Ρήγας σημειώνει και τη σύγχρονη ονομασία.

47. Δεν πρόκειται για λάθος του Ρήγα, ο οποίος εδώ χρησιμοποιεί τον τύπο «τα Θερμοπύλαι» - τύπος που απαντιέται στα χρόνια του Ιουστινιανού. Σήμερα χρησιμοποιείται από το λαό ο τύπος «τα Θερμοπύλαι», βλ. Νίκος Βέης, «Έρευνες και στοχασμοί γύρω στην “Ελληνική Νομαρχία” και τον συγγραφέα της», στο βιβλίο Αωνύμου του Έλληνο, *Ελληνική Νομαρχία ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας*, Κείμενο-σχόλια-εισαγωγή Γ. Βαλέτας, εκδ. Αποσπερίτης, Αθήνα 1982 (δ' έκδοση), σ. 24, σημ. 13.

48. Οι άλλες δύο συγκρούσεις Ελλήνων και Περσών, ναυμαχία της Σαλαμίνας και μάχη των Πλαταιών, καταχωρίζονται στο 7ο φύλλο της *Χάρτας*: «Επιπεδογραφία της εν Σαλαμίνι ναυμαχίας, διά τον Νέον Ανάχαρσιν» και «Η μάχη των Πλαταιών διά τον Νέον Ανάχαρσιν».

γίνεται κατανοητή η τότε στενότητα του χώρου, καθώς επίσης επισημαίνονται τα δύο στενότερα σημεία της διόδου, το ένα στην είσοδό της, «όπου ο δρόμος είναι μόνον πλάτυς όσον να περάση εν αμάξι», και το άλλο στην έξοδό της, όπου «εδώ μόνον εν αμάξι ημπορεί να περάση»⁴⁹. Σημειώνεται, επίσης, η «ανοπαία ατραπός»⁵⁰, το «μονοπάτι ονομαζόμενον Ανόπη από το οποίον οι Πέρσαι ήλθον να πέσουν εις την ράχην των Ελλήνων». Χωροθετούνται το τείχος των Φωκέων⁵¹, για το οποίο λαθεμένα αναγράφεται ότι κτίσθηκε από τους Βοιωτούς, τα θερμά λουτρά (= «θερμά νερά»)⁵², το ιερό (= ο «ναός της Αμφικτυονίδος Δήμητρος»)⁵³ και ο βράχος του Μελαμπύγου (= «Μελαμπύγη πέτρα του Ηρακλέους»)⁵⁴. Χωροθετείται, επίσης, ο «τάφος του Λεωνίδα και των 300 Σπαρτιατών»⁵⁵, με την προσθήκη μάλιστα από τον Ρήγα του γνωστού επιγράμματος του Σιμωνίδη προς τιμή των Σπαρτιατών στην απλοελληνική γλώσσα (σε μετάφραση προφανώς του ίδιου του Ρήγα): «Οδοιπόρε, περνώντας από την Σπάρτην, ειπέ πως ετάφημεν εδώ, πολεμήσαντες διά τους Ιερούς νόμους της».

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι και στην περίπτωση της επιπεδογραφίας των Θερμοπυλών πετυχαίνεται ο στόχος του Ρήγα: παρέχονται εκείνα τα ιστορικά και τοπογραφικά στοιχεία που μπορούν από τη μια πλευρά να δώσουν την κατάλληλη γνώση για το γεγονός και από την άλλη να προκαλέσουν θαυμασμό και υπερηφάνεια για τους προγόνους και επομένως μπορούν να λειτουργήσουν προωθητικά, προκειμένου μέσα από τη συνειδητοποίηση της παρούσας κατάστασης να αποφασίσουν οι υπόδουλοι Έλληνες να ανακτήσουν με αγώνα την ελευθερία τους.

Εκείνο, όμως, το έργο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, που περισσότερο από κάθε άλλο υπογραμμίζει και τονίζει τη μάχη των Θερμοπυλών αλλά και την παρουσιάζει ως παράδειγμα για τα σύγχρονα δεδομένα είναι η *Ελληνική Νομαρχία* (1806). Πρόκειται για έργο που συμπυκνώνει την πολιτική σκέψη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Ο συγγραφέας του,

49. Πρβλ. *Ηρόδ.* 7, 176. Αυτή ακριβώς η στενότητα του χώρου καθόριζε και τη στρατηγική σημασία του στενού, γι' αυτό και στα μεταγενέστερα χρόνια στο ίδιο μέρος σημειώθηκαν αρκετές μάχες, προκειμένου να εμποδιστεί η κάθοδος εχθρικών στρατευμάτων στη νοτιότερη Ελλάδα. Αναφέρουμε ενδεικτικά τις μάχες μεταξύ Αθηναίων και Φιλίππου το 352 π.Χ., Αντιόχου και Αντιγόνου Γονατά και Γαλατών το 279 π.Χ., Αντιόχου Γ' της Συρίας και Ρωμαίων το 191 π.Χ.

50. Πρβλ. *Ηρόδ.* 7, 213 και 216.

51. Πρβλ. *Ηρόδ.* 7, 176.

52. Πρβλ. *ό.π*

53. Πρβλ. *Ηρόδ.* 7, 200.

54. Πρβλ. *Ηρόδ.* 7, 216.

55. Για κάποιες αναγραφές, χωροθετήσεις και τοπωνύμια μπορούν να διατυπωθούν αντιρρήσεις, αλλά κάτι τέτοιο είναι έξω από τα όρια αυτής της ανακοίνωσης.

ο Ανώνυμος Έλληνας⁵⁶, σκιαγραφεί αρκετά παραστατικά την κοινωνική και πολιτική κατάσταση του υπόδουλου ελληνισμού, καθώς αναφέρεται στις δομές και τις κοινωνικές στρωματώσεις της τότε ελληνικής κοινωνίας, στην ιεραρχική εξουσιαστική πυραμίδα και στους εξουσιαστικούς μηχανισμούς, ενώ απερίφραστα καταγγέλλει τις ελληνικές κοινωνικές ομάδες, που συνεργάζονται ή ανέχονται την οθωμανική κυριαρχία και καταπιέζουν ή εκμεταλλεύονται τον υπόδουλο Έλληνα⁵⁷.

Ωστόσο, δε σταματά στη διαπίστωση και την καταγγελία. «Δεν εικονίζει μόνο την πραγματικότητα, παρά πολεμάει και να την αλλάξει, ν' ανοίξει το δρόμο μας νέας ζωής»⁵⁸. Η πρότασή του για δράση, εμπνεόμενη από το όραμα και τη θυσία του Ρήγα, αντλεί από την πολιτική και κοινωνική θεωρία του ριζοσπαστικού Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού αλλά και από τις ιστορικές και φιλοσοφικές πηγές της ελληνικής αρχαιότητας. Ζητά από τους ομογενείς του Έλληνας να στηριχθούν αποκλειστικά στις δικές τους δυνάμεις για την απελευθέρωσή τους, χωρίς καμιά ξενική βοήθεια ή εξάρτηση⁵⁹. Και για το νέο ανεξάρτητο κράτος, που θα δημιουργηθεί⁶⁰, ως ιδανικότερο πολίτευμα, το οποίο και προσιδιάζει στην ελληνική ιστορία, προτείνει εκείνο της Νομαρχίας – ένα δηλαδή αβασιλευτο πολίτευμα, στο οποίο θα βασιλεύει ο νόμος και θα πρωτανεύει η ελευθερία και η ισοπολιτεία⁶¹.

Ο Ανώνυμος Έλληνας έχει βαθιά γνώση της αρχαίας ελληνικής ιστορίας. Ο ίδιος, άλλωστε, δίνει βαρύνουσα σημασία στη μελέτη και γνώση της ιστορίας: η τελευταία, υπογραμμίζει, «είναι ο πλέον σοφός διδάσκαλος

56. Ακόμη η ιστορική έρευνα δεν έχει συμφωνήσει ποιος ή ποιοι κρύβονται πίσω από την ανωνυμία του συγγραφέα. Βλ. σχετικά Εισαγωγή του Γ. Βαλέτα στο: Ανωνύμου του Έλληνας, *ό.π.*, σσ. 14α – 31α και νγ' -ξη'.

57. Γράφει χαρακτηριστικά ο Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, σ. 49: «Καταδικάζεται ο ανώτερος κλήρος για προγραμματισμένη δεισιδαιμονία και πνεύμα συναλλαγής, αλλά όχι λιγώτερο καταδικάζονται οι αδιάφοροι, όσοι θα μπορούσαν να ενεργήσουν για τον φωτισμό του ελληνισμού και δεν ενεργούσαν. [...] ο Ανώνυμος δεν μασάει τα λόγια του. Οι προεστοί είναι “άφρονες και μωροί άνθρωποι”, ο ιεράρχης “ληστής της εκκλησίας”, οι Φαναριώτες “οι βρωμοάρχοντες της Κωνσταντινουπόλεως”».

58. Εισαγωγή Γ. Βαλέτα στο: Ανωνύμου του Έλληνας, *ό.π.*, σ. κγ'.

59. «Και ποίος στοχαστικός άνθρωπος ημπορεί να πιστεύσει, ότι όποιος από τους αλλογενείς δυνάστας ήθελε κατατροπώσει τον οθωμανόν, ήθελε μας αφήσει ελευθέρους; Ω απάτη επιζήμιος! [...] Μην απατάσθε, [...] αλλά προβλέψετε [...] την αναγκαίαν, λέγω, επανόρθωσιν του γένους μας αφ' εαυτού του, και μην αργοπορήτε αυτήν με την απουσίαν σας», Ανωνύμου του Έλληνας, *ό.π.*, σσ. 198, 199-200.

60. Παρ' όλο που ο Ανώνυμος Έλληνας εμπνέεται και τιμά τον Ρήγα, απομακρύνεται από το παμβαλκανικό όραμα του τελευταίου και προσανατολίζεται σε καθαρά ανεξάρτητη ελληνική δράση και άρα εθνικό ελληνικό κράτος, βλ. Εισαγωγή Γ. Βαλέτα στο: Ανωνύμου του Έλληνας, *ό.π.*, σσ. λβ' - μα'.

61. Βλ. Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Η πολιτική σκέψη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, *ό.π.*, σσ. 29-30.

εις τους ανθρώπους, οπού αγαπώσι να μάθωσι την αλήθειαν, και μάλιστα οι νυν Έλληνες, οπού τοσαύτην έχουσι χρείαν»⁶². Και επειδή ο συγγραφέας επιδιώκει με την *Ελληνική Νομαρχία* να γαλουχήσει τους συμπατριώτες του «με μια ψυχολογία εθνικής απελευθέρωσης»⁶³, θα ζητήσει από τους αναγνώστες του να ανατρεξούν στην αρχαία Ελλάδα, όπου μπορούν να βρουν ποικίλα παραδείγματα χρήσιμα για τη σύγχρονή τους κατάσταση. Οι Περσικοί πόλεμοι αποδεικνύουν περίτρανα τις δυνατότητες και ικανότητες, που διαθέτουν εκείνοι οι πολίτες-στρατιώτες που διαπαιδαγωγούνται με σωστούς νόμους μέσα σε καθεστώς ελευθερίας⁶⁴, σε αντίθεση με εκείνους που ζουν κάτω από καθεστώς φόβου και καταπίεσης. Εκτός από την αγωγή και την εκπαίδευση ρόλο στην τελική επικράτηση των Ελλήνων έναντι των Περσών έπαιξε η προσωπικότητα των στρατιωτικών αρχηγών των πρώτων και η τακτική που εφάρμοσαν στο πεδίο της μάχης. Ακριβώς γι' αυτό εύκολα γίνεται κατανοητό γιατί οι Έλληνες «νίκησαν εχθρούς δεκαπλασίως μεγαλειότερας ποσότητας κατά τον αριθμόν, και εξακολούθως ετρόμασαν σχεδόν όλην την οικουμένην»⁶⁵.

Ειδικότερα, για τη μάχη των Θερμοπυλών εξυμνεί τη θυσία του «μεγάλου» Λεωνίδα και των 300 Σπαρτιατών⁶⁶, οι οποίοι έτσι «ηττοίμασαν εις τους συμπατριώτας των την εντελή νίκην κατά των εχθρών των, οίτινες φοβηθέντες από τα αποτελέσματα τώσων ολίγων Ελλήνων, μόλις ετόλμησαν να δοκιμάσουν την ανδρείαν των λοιπών»⁶⁷. Κατασκευάζει, μάλιστα, μικρό λογίδριο, το οποίο, εννοείται απηύθυνε ο Σπαρτιάτης βασιλιάς στους στρατιώτες του, για να τους ενθαρρύνει και να τους προ-

62. Ανωνύμου του Έλληνο, *ό.π.*, σ. 71.

63. Π. Κιτρομηλίδης, *ό.π.*, σ. 34.

64. Η σπουδαία ανατροφή και διαπαιδαγώγηση των νέων της Σπάρτης οφείλεται κατά το συγγραφέα στην κατάλληλη νομοθεσία του «μεγάλου» Λυκούργου, του «θανμασιωτέρου και νουνεχεστέρου νομοδότη, οπού μέχρι της σήμερον εφάνη εις τον κόσμον κατά πάντα τρόπον», Ανωνύμου του Έλληνο, *ό.π.*, σ. 63. Σε άλλο σημείο αναφέρει, μάλιστα, τη γνωστή παράδοση με τις Σπαρτιάτισσες που έδιναν στους γιους τους την ασπίδα, μόνο που αντί για ασπίδα κάνει λόγο, λαθεμένα προφανώς, για περικεφαλαία, βλ. *ό.π.*, σ. 93.

65. *Ο.π.*, σ. 72.

66. Ο Ανώνυμος Έλληνας, *ό.π.*, σ. 73, χρησιμοποιεί τον τύπο «τα Θερμόπυλα», όπως και ο Ρήγας στη *Χάρτα* του. Κατεβάζει τον αριθμό των Ελλήνων, που παρατάχθηκαν αρχικά στις Θερμοπύλες, σε 2000, ενώ ο Ηρόδοτος τους υπολογίζει σε 3000 περίπου (*Ηρόδ.* 7, 202) και οι σύγχρονοι υπολογισμοί τον ανεβάζουν σε 6000, βλ. Χρυσής Πελεκίδης, «Οι πολεμικές επιχειρήσεις ως τη μάχη του Αρτεμισίου», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. Β', [Αθήνα 1971], σ. 321. Αποδέχεται την άποψη ότι τους άλλους Έλληνες απέπεμψε ο ίδιος ο Λεωνίδας, με αποτέλεσμα στην τελική σύγκρουση να αναμετρηθούν με τους Πέρσες μόνο οι 300 Σπαρτιάτες.

67. Ανωνύμου του Έλληνο, *ό.π.*, σ. 74. Παρόμοια εκτίμηση είχε διατυπώσει ο Διόδωρος ο Σικελιώτης, XI, 11, 5: «δικαίως δ' αν τις τούτους και της κοινής των Ελλήνων ελευθερίας ηγήσαστο ή τους ύστερον εν ταις προς Ξέρξην μάχαις νικήσαντας».

τρέψει στη θυσία χάρη της πατρίδας⁶⁸: «Ας μην δειλιάση τινάς έμπροσθεν τόσων εχθρών⁶⁹ [...] ας μην χάσωμεν τοιαύτην τιμήν⁷⁰, ας αιωνιάσωμεν⁷¹ τα ονόματά μας, και ας ευφημίσωμεν την πατρίδα μας. Εγώ έχω χρέος να θυσιάσω δι' αυτήν, και εσείς είσθε συμπατριώται μου, ούτε αλλέως ημπορείτε να στοχασθήτε, ούτε διαφορετικώς από εμένα»⁷². Και καταλήγει χαρακτηριστικά: «Η ζωή του αληθούς πολίτου πρέπει να τελειώνη ή διά την ελευθερίαν του ή με την ελευθερίαν του»⁷³.

Με αυτήν την «κατηγορική προσταγή» ο Ανώνυμος Έλληνας αναδεικνύει τη σημασία της ζωής και της ελευθερίας ή ορθότερα τη σημασία της ελεύθερης ζωής, η οποία στην προκειμένη περίπτωση κινδύνευε από την περσική εισβολή και στη σύγχρονη εκδοχή της ακυρώνεται με τη συνέχιση της οθωμανικής κατοχής. Επομένως – και αυτό είναι το μήνυμα – οι υπόδουλοι Έλληνες δεν έχουν άλλη επιλογή από τον αγώνα: από την προετοιμασία, οργάνωση και πραγματοποίηση της επανάστασης για την ανάκτηση της ελευθερίας τους· η σημερινή παθητική κατάσταση δεν πρέπει να συνεχιστεί, καθώς ζωή χωρίς ελευθερία δεν έχει ουσιαστικό νόημα.

Εξάλλου, επισημαίνει στη συνέχεια ο συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας*, εκείνος ο αγώνας και εκείνη η θυσία των Σπαρτιατών δεν πήγαν χαμένα: «η γενναία απόφασις του αιμνήστου Λεωνίδα έγινεν πρόξενος της καθολικής ελευθερίας της Ελλάδος και ανυποφόρου εντροπής των βαρβάρων»⁷⁴. Και αυτή η εκτίμηση δεν είναι σχήμα λόγου ή πατριωτική «αυτοϊκανοποίηση»· είναι λογική αποτίμηση των γεγονότων που ακολούθησαν μετά τη μάχη των Θερμοπυλών, γεγονότων που είχαν ως τελικό αποτέλεσμα τη φυγή του Ξέρξη από τον ελληνικό χώρο. Οι σημαντικές απώλειες των Περσών σ' εκείνη τη μάχη⁷⁵ καθώς και εκείνες του στόλου τους στη ναυμαχία του Αρτεμισίου – η οποία δεν μπορεί να

68. Βλ. Ανωύμου του Έλληνος, *ό.π.*, σσ. 73-74.

69. Χαρακτηρίζει τους Πέρσες «άνανδρους» και «θηλυμανείς», βλ. *ό.π.*, σ. 74., προφανώς για να δείξει τα αρνητικά αποτελέσματα της ανατολικής / περσικής ζωής και αγωγής, τελείως αντίθετης προς την ελληνική.

70. *Ο.π.*, σ. 74. Σε άλλο σημείο του έργου ο συγγραφέας γράφει για τους «θαυματούς» Σπαρτιάτες των Θερμοπυλών, *ό.π.*, σ. 93: «καθείς εποθούσε να πρωτοχύση το αίμα του διά την πατρίδα».

71. Επισημαίνουμε το νεολογισμό «αιωνιάζω»=φέρνω στην αιωνιότητα, διαιωνίζω.

72. *Ο.π.*, σ. 74. Προφανώς για λόγους πειθαρχίας αλλά και λόγω κοινής αντίληψης των πραγμάτων. Γενικότερα, άλλωστε, κατά τον Ανώνυμο Έλληνα οι στρατιώτες «είναι αναγκαίον [...] να υπακούουν ευθύς εις τας προσταγάς των αρχηγών», *ό.π.*, σ. 77.

73. *Ο.π.*, σ. 74. Θυμίζουμε στο σημείο αυτό την περίφημη απάντηση του Λεωνίδα προς τον Ξέρξη «Μολών λαβέ», όταν ο τελευταίος κάλεσε το Σπαρτιάτη βασιλιά να του παραδώσει τα όπλα «Πέμψον τα όπλα», βλ. Πλουτ. *Ηθικά*, 225.c.

74. Ανωύμου του Έλληνος, *ό.π.*, σ. 74. Σημειώνουμε εδώ ότι ήδη από την αρχαιότητα ο Πανσανιάς, ΙΙΙ [Λακωνικά], 4, 7, είχε επισημάνει ότι «το Λεωνίδου κατόρθωμα υπερβάλετο, εμοί δοκείν, τα τε ανά χρόνον συμβάντα και τα έτι πρότερον».

75. Ο Ηρόδοτος, 8, 24-25, υπολογίζει τους νεκρούς Πέρσες σε 20.000.

νοηθεί χωρίς τη μάχη των Θερμοπυλών – μαζί με τον καταποντισμό εκατοντάδων πλοίων λόγω τρικυμίας⁷⁶ πρέπει να θεωρηθούν σοβαρό πλήγμα για τις μετέπειτα πολεμικές επιχειρήσεις του Ξέρξη, αφού του στέρησε μεγάλο αριθμό δυνάμεων χρησιμων για την εισβολή στην Αττική και την προέλαση προς τον Ισθμό και πιθανές επιδρομές στα πελοποννησιακά παράλια. Η επί οκτώ συνολικά ημέρες καθυστέρηση της προέλασης των περσικών στρατιωτικών και ναυτικών δυνάμεων⁷⁷ συνέβαλε καθοριστικά στην προώθηση του ελληνικού αγώνα, καθώς έδωσε τη δυνατότητα, μετά την αναγγελία της καταστροφής στις Θερμοπύλες, για την ομαλή εκκένωση της Αττικής και τη λήψη ψύχραιμων αποφάσεων, οι οποίες οδήγησαν στο θρίαμβο της Σαλαμίνας⁷⁸. Τέλος, ο ηρωικός «μέχρις εσχάτων» αγώνας και η θυσία των Θερμοπυλομάχων ξάφνιασε τους Πέρσες εισβολείς, τους προκάλεσε δέος και μείωσε το ηθικό τους, ενώ αντίθετα τόνωσε το ηθικό των Ελλήνων⁷⁹ – στοιχεία που έπαιξαν αντίστοιχα το ρόλο τους στις αμέσως επόμενες εξελίξεις.

Και έρχεται ο Ανώνυμος Έλληνας στην εποχή του, προσπαθώντας να «επικαιροποιήσει» το παράδειγμα των Θερμοπυλομάχων: παρακινεί τους ομογενείς του προς την άμεση δράση, τους παροτρύνει προς την επαναστατική διεκδίκηση της ελευθερίας τους, συγκρίνοντας τους Σπαρτιάτες του Λεωνίδα με τους σύγχρονούς του Σουλιώτες. Και εδώ εντοπίζεται άλλη μια πρωτοτυπία της *Ελληνικής Νομαρχίας*, καθώς το έργο αυτό κατορθώνει «τους άγνωστους ακόμη Κλέφτες των βουνών μας και τους Σουλιώτες, Μανιάτες κ.λπ. να τους παίρνει απ' το ποδοβολητό της επικαιρότητας και να τους ανεβάζει στο ιστορικό επίπεδο των Σαλαμινομάχων και Μαραθωνομάχων»⁸⁰. Για το συγγραφέα οι «θαυμαστοί Σουλιώτες» είναι «οι Σπαρτιάτες του νυν αιώνος»⁸¹: αν και ολιγάριθμοι, «παρακινούμενοι από τον θείον έρωτα της ελευθερίας και της πατρίδος των», τόλμησαν και συγκρούστηκαν με τον Αλή-πασά και «εταπείνωσαν την αυθάδειαν του τυράννου, πολεμώντες τον αδιακόπως [...] με ανήκου-

76. Υπολογίζονται συνολικά περισσότερα από 600 πλοία με τα πληρώματά τους, βλ. *Ηρόδ.* 7, 188-191 και 8, 6-17.

77. Συνυπολογίζονται η τετραήμερη απραξία του Ξέρξη, με την ελπίδα ότι οι Έλληνες, τρομοκρατούμενοι από τον όγκο των εχθρικών δυνάμεων θα εγκατέλειπαν το στενό των Θερμοπυλών, η τριήμερη πολεμική σύγκρουση και μία ημέρα προετοιμασίας για τη συνέχιση της προέλασης, βλ. *Ηρόδ.* 7, 210-213, 223-226.

78. Ο Α. Burn, «Thermopylae and Callidromos», *Studies presented to D. M. Robinson*, τόμ. 1, Saint-Louis 1951, σ. 488, εκτιμά σωστά ότι χωρίς τις Θερμοπύλες δε θα υπήρχε Αρτεμίσιο και χωρίς το Αρτεμίσιο δε θα υπήρχε Σαλαμίνα.

79. Έχει γράψει χαρακτηριστικά ο Διόδωρος ο Σικελιώτης, XI, 11, 5: «τούτων γὰρ πράξεων μνημονεύοντες οἱ μὲν βάρβαροι κατεπλάγησαν, οἱ δὲ Ἕλληνες παρωξύνθησαν πρὸς τὴν ὁμοίαν ἀνδραγαθίαν».

80. Εισαγωγή Γ. Βαλέτα στο: Ανωνύμου του Έλληνας, *ό.π.*, σ. νβ'.

81. Βλ. Ανωνύμου του Έλληνας, *ό.π.*, σ. 214.

στον θάρρος και μεγαλοψυχίαν»⁸².

Να, λοιπόν, το νέο παράδειγμα που προσφέρει η σύγχρονη πραγματικότητα του ελληνισμού. Εφόσον «η Ελλάς γεννά ακόμη Λεωνίδας και Θεμιστοκλείς»⁸³, εφόσον «εν μικρόν χωρίον», το Σούλι, αποκάλυψε την αλήθεια, δηλαδή «την μεγαλειότητα των κατορθωμάτων της ελευθερίας»⁸⁴, πρέπει να είναι σίγουροι οι Έλληνες ότι «η Ελευθερία επλησίασεν εις την προτέραν της κατοικίαν. Ο ήχος της σάλπιγγος του Άρεως εξύπνησεν από τους τάφους των προγόνων μας τους ήρωας. [...] Ιδού ο Λυκούργος βλέπει άλλους Σπαρτιάτας εις τους Σουλιώτας και Μανιάτας. Ο μέγας Λεωνίδας ακούει τα τύμπανα της νίκης και ευφραίνεται. [...] Ήγγικεν η ώρα, ω Έλληνες, της ελευθερώσεως της πατρίδος μας!»⁸⁵.

Για να συγκρίνει, όμως, ο Ανώνυμος Έλληνας τους σύγχρονους του Σουλιώτες με τους Σπαρτιάτες του Λεωνίδα, «χρειαζόταν τόλμη και ιστορική εποπτεία και κριτική δύναμη και σθένος ψυχικό, και παν' απ' όλα βαθειά γνώση και καταξίωση της Ρωμοσύνης»⁸⁶. Και τα στοιχεία αυτά τα διέθετε ο συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας*, ο οποίος, βαθυστόχαστος όντας και ορθολογιστής, γνώριζε τη διαλεκτική σχέση παρελθόντος-παρόντος, είχε στέρεα τη συνείδηση των δεσμών ανάμεσα στους αρχαίους και τους νέους κατοίκους της ελληνικής γης, εκτιμούσε το έργο και το ρόλο της Ιστορίας, αισθανόταν αυτονόητη την κριτική στάση απέναντι στους καθιερωμένους θεσμούς και τα κατεστημένα σχήματα, εμπνεόταν από τις ιδέες της ελευθερίας και της ισότητας, καθώς είχε αφομοιώσει γόνιμα το διαφωτιστικό πνεύμα του 18ου αιώνα και είχε προσπαθήσει να μετουσιώσει δημιουργικά την επαναστατική ιδεολογία του Διαφωτισμού σε πολιτική πράξη και επαναστατική πρακτική.

Και ενώ όλα τα παραπάνω συμβαίνουν κατά την προεπαναστατική περίοδο, ο αγώνας των Θερμοπυλομάχων Σπαρτιατών εξακολουθεί να εμπνέει και να προβάλλεται ως υπόδειγμα για τους νέους αγώνες και τις νέες θυσίες των υπόδουλων Ελλήνων κατά την έναρξη και κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, κηρύσσοντας την έναρξη της στη Μολδοβλαχία, καλεί με την περίφημη προκήρυξη του «Μάχου υπέρ πίστεως και πατρίδος» (24 Φεβρουαρίου 1821) τους Έλληνες να δώσουν μάχη «μεταξύ του Μαραθώνος και των Θερμοπυλών», να πολεμήσουν πάνω στους τάφους των προγόνων τους, όπως του Λεωνίδα και των τριακοσίων Σπαρτιατών, τους Οθωμανούς κατακτητές, οι οποίοι είναι απόγονοι «βαρβαρότεροι και ανανδρότεροι» των Περ-

82. *Ο.π.*, σ. 81.

83. *Ο.π.*, σ. 78.

84. *Ο.π.*, σ. 80.

85. *Ο.π.*, σσ. 221-222.

86. Εισαγωγή Γ. Βαλέτα στο: Ανωνύμου του Έλληνα, *ό.π.*, σ. νβ'.

σών⁸⁷. Αλλά και ο Διονύσιος Σολωμός στον *Ύμνον εις την Ελευθερίαν*, που τον συνθέτει το 1823, περήφανος για τις επιτυχίες των επαναστατημένων Ελλήνων καλεί τους τριακόσιους Θερμοπυλομάχους να σηκωθούν από τους τάφους τους, για να δουν και να θαυμάσουν τους άξιους απογόνους τους στον αγώνα τους για την αποτίναξη της οθωμανικής κατοχής και την κατάκτηση της ελευθερίας και ανεξαρτησίας τους⁸⁸.

---

87. «Ας καλέσωμεν λοιπόν εκ νέου, ω ανδρείοι και μεγαλόψυχοι Έλληνες, την ελευθερίαν εις την κλασικήν γην της Ελλάδος! Ας συγκροτήσωμεν μάχην μεταξύ του Μαραθώνος και των Θερμοπυλών! Ας πολεμήσωμεν εις τους τάφους των Πατέρων μας, οι οποίοι διά να μας αφήσωσιν ελευθέρους επολέμησαν και απέθανον εκεί! Το αίμα των τυράνων είναι δεκτόν εις την σκιάν του Επαμεινώνδου Θηβαίου [...] μάλιστα εις εκείνας [τας σκιάς] του Μιλτιάδου και Θεμιστοκλέους, του Λεωνίδου και των τριακοσίων, οίτινες κατέκοψαν τσάκισ τους αναριθμήτους στρατούς των βαρβάρων Περσών, των οποίων τους βαρβαροτέρους και ανανδροτέρους απογόνους πρόκειται εις ημάς σήμερον με πολλά μικρόν κόπον να εξαφανίσωμεν εξ ολοκλήρου». Βλ. το κείμενο της προκήρυξης στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., τόμ. ΙΒ', [Αθήνα 1975], σ. 23.

88. Βλ. 78η στροφή του *Ύμνον εις την Ελευθερίαν* του Δ. Σολωμού: «Ω τριακόσιοι! σηκωθήτε / Και ξανάλθετε σ' εμάς / Τα παιδιά σας θέλ' ιδήτε / Πόσο μοιάζουνε με σας».

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

ΠΕΤΡΟΣ ΠΕΤΡΑΤΟΣ

Φιλολόγος, Δρ Ιστορίας. Ασχολείται με θέματα Νεότερης Ιστορίας αλλά και της Τοπικής Ιστορίας Κεφαλονιάς και Επτανήσων.

Συμμετέχει σε επιστημονικά Συνέδρια, ενώ μελέτες του δημοσιεύονται σε έγκυρα επιστημονικά περιοδικά.

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ**Μιχελής Θανάσης**

Δ/ντής Δευτεροβάθμιας Εκπ/σης Ν. Φθιώτιδας

ΘΕΜΑ**Ιστορικά ντοκουμέντα της περιόδου της κατοχής και του εμφυλίου που αναφέρονται στην εκπαίδευση**

Τα παρακάτω ντοκουμέντα, στα οποία θα αναφερθούμε και θα σχολιάσουμε, είναι ένα μικρό τμήμα πονήματος που ετοιμάζεται και αφορά την ιστορία της εκπαίδευσης στο Νομό μας, από την εποχή του μεσοπολέμου έως και τις μέρες μας. Με κύριο άξονα αναφοράς την αξιολόγηση της σχολικής μονάδας, του εκπαιδευτικού και του έργου του.

Τα ντοκουμέντα που επιλέχτηκαν να παρουσιαστούν, δείχνουν δύο αντιδιαμετρικές συμπεριφορές συμπολιτών μας, όπως επίσης και ένα δείγμα από τα αποτελέσματα που επέφερε στην εκπαίδευση, η εμπόλεμη κατάσταση της δεκαετίας του '40 (πόλεμος, κατοχή, εμφύλιος).

Ντοκουμέντο 1ο : Βομβαρδισμός της Λαμίας 18 και 19 Απριλίου 1941, κατάληψη της πόλης μας από τους Γερμανούς στις 21 Απριλίου 1941 και διάρρηξη του Γραφείου Επιθεώρησης της Μέσης Εκπαίδευσης

Η πόλη της Λαμίας βομβαρδίζεται από τους Γερμανούς την 18η και 19η Απριλίου 1941, με αποτέλεσμα σοβαρές καταστροφές. Τα αποτυπώματα του βομβαρδισμού αυτού μένουν ακόμη στο κτίριο της σημερινής Νομαρχίας Φθιώτιδας, για να μας θυμίζουν ο γεγονός.

Την επόμενη ημέρα, 20 Απριλίου 1941, επικρατεί σιγή. Πολλοί Λαμιώτες, αντιλαμβανόμενοι τι ακολουθεί, μαζεύουν τα απαραίτητα και ετοιμάζονται να μετακομίσουν στα κοντινότερα χωριά. Μερικοί όμως, όπως καταγράφεται στο παρακάτω έγγραφο, προβαίνουν σε διαρρήξεις και λεηλασίες. Αυτό συμβαίνει και στο γραφείο του επιθεωρητή της Μέσης Εκπαίδευσης.

Με τετρασέλιδο έγγραφο του ο αναπληρωτής επιθεωρητής Μέσης Εκπαίδευσης Χρήστος Μόσχος, τον Αύγουστο του 1941, αναφέρει προς το Γενικό Επιθεωρητή της Περιφέρειας το γεγονός ως εξής:

«Εις εκτέλεσιν της υπ' αριθ. 2261, 1 Αυγούστου ε.έ (ενεστώτος έτους) Υμετέρας Διαταγής λαμβάνομε την τιμήν να αναφέρουμε τα εξής:

Μετά τον υπό των Γερμανικών Στρατευμάτων σκληρόν βομβαρδισμόν της πόλεως Λαμίας (18,19 του Απριλίου ε.έ.) επηκολούθησαν εν τη πόλει διαρρήξεις οικιών, δημοσίων γραφείων και λεηλασίες αυτών υπό

εντοπίων, διαρκέσασαι επί εβδομάδας όλας από της καταλήψεως της πόλεως υπό των Γερμανικών Στρατευμάτων (21 Απριλίου ε.έ)

Την επομένην της εισόδου των Γερμανών εις την πόλιν (21 Απριλίου ε.έ.) διήλθον εκ του Πρακτικού Λυκείου όπου ήτο κατελημένον το της Γενικής Επιθεωρήσεως Γραφείον και εξήτησα να εισέλθω εις αυτό. Πλην όμως δεν μοι επιτράπη η είσοδος υπό των φρουρών Γερμανών.

Την 23 και 24 Απριλίου μετά του βοηθού του Γραφείου καθηγητού κ. Ηλία Σαρακιώτου μετέβην εκ νέου εις το Γραφείον κατορθώσας να πείσω τους φρουρούς Γερμανούς, όπως επιτρέψωσιν ημίν την είσοδον.

Εύρομεν αυτό εις την εξής κατάστασιν: Μετά διάρρηξιν της θύρας της εισόδου αυτού, όλων των αρχαιοθηκών και συρταρίων αυτού, είχε λεηλατηθή και αναστατωθή πλήρως τούτο...»

Και μετά από αναλυτική περιγραφή ενεργειών του και της κατάστασης του γραφείου του, καταλήγει:

«Μέσω του κ Νομάρχου εξήτησα να μεταφέρω το αρχείον του Γραφείου εις την οικίαν μου αλλά η Γερμανική Διοίκησις δεν επέτρεψε την μεταφοράν, καθόσον εν τώ Πρακτικώ Λυκείω ήτο εγκατεστημένη η Υγειονομική Αποθήκη του Ελληνικού Στρατού και είχε την γνώμην ότι και το υλικόν του Γραφείου της Επιθεωρήσεως ήτο κτήμα της αποθήκης της υγειονομικής.

Καθ' όλο το ως άνω χρονικό διάστημα μετέβημεν μετά του κ. Σαρακιώτου δις της ημέρας πρό και μετά μεσημβρίαν εις το Πρακτικόν Λύκειον προς παρακολούθησιν της καταστάσεως του Γραφείου, πράξαντες πάν ότι ήτο ανθρωπίνως δυνατόν προς εξασφάλισιν αυτού. Δυστυχώς όμως λόγω της ως άνω καταστάσεως δεν επιτεύχθη η πλήρης αυτού διαφύλαξις και η εκ της λαβούσης χώρας διαρπαγής, λεηλασίας αφηρέθησαν από το Γραφείον ως διαπιστώσαμεν μετά του βοηθού του Γραφείου κ Ηλ. Σαρακιώτου η γραφομηχανή, δύο μελανοδοχεία, ο αριθμητήρ, φάκελοι εγγράφων τρεχούσης υπηρεσίας, καθίσματα κοινά γραφείου. Υπηρεσιακά τινά έγγραφα εκάησαν, μετ' άλλων του Πρακτικού Λυκείου και Υγειονομικής Αποθήκης, υπό των Γερμανών, καθ' ά με πληροφόρησεν ο διευθυντής του Πρακτικού Λυκείου κ. Αρ. Τσακαλύρας».

Είναι εμφανείς οι αγωνιώδεις προσπάθειες του επιθεωρητή, μαζί με το βοηθό του, να εξασφαλίσουν το αρχείο και τα περιουσιακά στοιχεία του γραφείου της Επιθεώρησης Μέσης Εκπαίδευσης από τις συνεχιζόμενες διαρρήξεις και καταστροφές.

Επισημαίνουμε λοιπόν ως εύρημα, ότι οι λεηλασίες τις πρώτες ημέρες της κατοχής ήταν και από ντόπιους.

Ντοκουμέντο 2ο: Μαθητής, κατά τη λειτουργία των σχολείων την

περίοδο της κατοχής, γράφει συνθήματα και ζωγράφισε το σφυροδρέπανο στον πίνακα μιάς τάξης του Γυμνασίου Αρρένων Λαμίας.
Διενεργούνται ανακρίσεις

Με την καταγγελία του γεγονότος έντρομοι ο Γενικός επιθεωρητής και ο γυμνασιάρχης του Γυμνασίου Αρρένων Λαμίας προσπαθούν να διενεργήσουν ανακρίσεις ... αλλά τελικά και να καλύψουν την υπόθεση. Με έγγραφό του ο γυμνασιάρχης αναφέρει στο επιθεωρητή:

«Εις εκτέλεσιν της υπ.αριθ. Ε.Π. 13/6-12-1942 υμετέρας διαταγής λαμβάνω την τιμήν να υποβάλω υμίν συνημμένως είκοσι (20) αναφοράς των διδαξάντων κατά το σχολικό έτος 1941-1942 εις το ημάς γυμνάσιον, καθηγητών και να αναφέρω ότι, τόσοσ εκ των εγγράφων τούτων, όσοσ και εκ της επισταμένης ερεύνης, της επιτρεπομένης και δυνατής ως εκ της φύσεως της προκειμένης υποθέσεως εις την οποίαν έρευναν προέβημεν, ουδέν στοιχείον προέκυψεν μαρτυρούν ότι έλαβεν χώραν το εν τη υμετέρα διαταγή σημειούμενον γεγονός.»

Επί τούτοις δεν παραλείπω να αναφέρω υμίν ότι οι χώροι εντός των οποίων, υπό τας γνωστάς υμίν συνθήκας, εστεγάσθη και ελειτούργησε το σχολείον κατά το διαρρεύσαν σχολικόν έτος ήσαν σχεδόν ανοιχτοί και εις την διάθεσιν του τυχόντος κακοποιού ή και εχθρού του σχολείου και των διδασκόντων εν αυτώ.

Τέλος αναφέρω υμίν ότι εκ της αφορμής ταύτης τόσοσ ο υπογραφόμενος όσοσ και οι λοιποί λειτουργοί θέλομεν στρέψει άργυπνον της προσοχήν ημίν προς το κεφάλαιον της ασφαλείας και του γοήτρου του σχολείου και την λειτουργίαν του.

*Ευπειθέστατος
Ο Γυμνασιάρχης
Γ. Δοντάς»*

Ο Γενικός επιθεωρητής δεν θεωρεί πειστικές τις απαντήσεις και επιμένει, με δεύτερο έγγραφό του:

«Αρ.Πρ. 15, Εμπιστευτικόν

Επαναφέρεται εις τον αυτόν κ. γυμνασιάρχην παρακαλούμενον να ολοκληρώση την ανάκρισιν δια της λήψεως καταθέσεων μαθητών.

Εν Λαμία τη 10 Ιανουαρίου 1942

Ο Γενικός Επιθεωρητής»

Απ' ότι φαίνεται όμως γυμνασιάρχης και καθηγητές του Γυμνασίου Αρρένων Λαμίας έχουν αποφασίσει να καλύψουν την υπόθεση.

Έτσι ο Γυμνασιάρχης απαντά:

«Εις απάντησιν της αριθ. Ε.Π. 15/10-1-1942 Υμετέρας Δ/γής λαμβάνω την τιμήν να υποβάλω υμίν την συνημμένη αλληλογραφία και να αναφέ-

ρω τα εξής:

1. Δεν προέβημεν εις λήψιν γραπτών καταθέσεων μαθητών διότι έλαβον υπόψη την συνήθη ακριτομύθιαν αυτών εις παρομοίας περιστάσεις, την οποίαν κακοποιά στοιχεία θα εξεμεταλλεύοντο εις βάρος του σχολείου και των μαθητών

2. Η καθυστέρησις της εκτελέσεως της ως άνω υμετέρας διγής οφείλεται εις το ότι έπρεπε να παρακολουθήσω την ζωήν των μαθητών, των ανωτέρων ίδια τάξεων εντός και εκτός του σχολείου και να γνωρίσω τούτους καλύτερον.

3. Εκ της επισταμένης ταύτης παρακολουθήσεως εσχημάτισα την πεποίθησιν ότι ουδείς μαθητής εμφορείται υπό νοσηράς ιδεολογίας και καταλήγω εις το συμπέρασμα ότι δεν έλαβε ποτέ χώραν το εν τη υπ' αριθ. 13/5-12-1941 υμετέρας Διγής μνημονευόμενον γεγονός, εάν δε συνέβη τούτον ο δράστης θα είναι ασφαλώς εξωσχολικόν κακοποιόν στοιχείον και όχι μαθητής

4. Εις το συμπέρασμα τούτον άγομαι και εκ του ότι το σχολείον ελειτούργησεν εντός αποθηκών και αιθουσών ένθα ήτο εύκολον να εισχωρήσων ξένα προς το σχολείον στοιχεία».

Τελικά κανείς από τους 20 καθηγητές του σχολείου δεν ανάφερε κάτι επιβαρυντικό για μαθητή του. Δικαιολόγησαν το γεγονός ότι περαστικοί, τις ώρες μη λειτουργίας του σχολείου, ώρες που αυτό είναι ανοιχτό και αφύλακτο, γράφηκε το «σχήμα το συμβολίζον τα όργανα σφυρί-δρεπά-νι», όπως χαρακτηριστικά σημειώνουν. Κανείς τους δεν ήθελε να χαρακτηριστεί καταδότης των κατακτητών. Για την ιστορία αναφέρουμε τα ονόματά τους:

1) Γιωτόπουλος Θεόδωρος, 2) Σακκάς Δημήτριος, 3) Ντρούκας Βασίλειος, 4) Αργυρόπουλος..., 5) Μπαρμπαγιάννης..., 6) Ξηροτύρης Ιωάννης, 7) Σταθόπουλος Σπύρος, 8) Λιακόπουλος Χρίστος, 9) Ζωητός Ανδρέας, 10) Σμυρνιός Δημήτριος, 11) Βασιλείου Νικόλαος, 12) Σακελλαρίου Ελένη, 13) Παπαθανασίου Αθανάσιος, 14) Ζορμπάς Απόστολος, 15) Μπουρνιά - Καρανασάση Αρ., 16) Χαλιάσος Νίκος, 17) Μίχος Δημήτριος, 18) Παπασπύρου Ιωάννης και δύο ακόμη χωρίς ευανάγνωστο όνομα.

Ντοκουμέντο 3^ο: Πριν την κήρυξη του πολέμου, όπως και μετά η Στοιχειώδης Εκπαίδευση στο Νομό αποτελούνταν διοικητικά από δύο Εκπαιδευτικές Περιφέρειες με όριο το Σπερχειό ποταμό. Η Α' που περιλάμβανε τα σχολεία βόρεια του Σπερχειού και τα μισά της Λαμίας και αντίστοιχα η Β' νότια του Σπερχειού και τα άλλα μισά της πόλης μας.

Πριν τον πόλεμο το 1939-40 στη Β' εκπαιδευτική περιφέρεια λειτουρ-

γούσαν 116 Δημοτικά Σχολεία, με περίπου 11.000 μαθητές. Με τη λήξη και του εμφύλιου, το σχολικό έτος 1949-50, στην ίδια περιφέρεια λειτουργούσαν μόνον 51 Δ.Σ. με λιγότερο από 9.000 μαθητές. Μεγάλος δε αριθμός μαθητών, περί το 40%, είχαν μεταφερθεί υποχρεωτικά μακριά από τα χωριά τους που στη συνέχεια ερημώθηκαν.

Βάσιμα μπορούμε να υποθέσουμε ότι αντίστοιχη ήταν και η κατάσταση στην Α' περιφέρεια Φθιώτιδας, για την οποία δεν διαθέτουμε στοιχεία.

Τελικά η πλήρης επαναλειτουργία όλων των Δημοτικών Σχολείων του Νομού θα καταγραφεί περί το 1960 και τότε όχι με τον προπολεμικό αριθμό μαθητών.

Σε αναλυτικό πίνακα που παρατίθεται φαίνονται αναλυτικά ποια Δ.Σ. έκλεισαν, ποια λειτουργούν και οι αντίστοιχοι αριθμοί μαθητών. Είναι ένας χαρακτηριστικός δείκτης των αποτελεσμάτων του πολέμου και του εμφύλιου.

Τα συμπεράσματα είναι εμφανή:

Β' Εκπαιδευτική Περιφέρεια Ν. Φθιώτιδας – Στοιχειώδης Εκπαίδευση						
Δημοτικά Σχολεία			Δημοτικά Σχολεία			Μαθητές που μετακινήθηκαν
α/α	1938-40	Μαθητές	α/α	1948-50	Μαθητές	
1	Αγίας Μαρίνης	82	1	Αγίας Μαρίνης	38	
2	Αγίας Παρασκευής	40	2	Αγίας Παρασκευής	33	
3	Αγίας Τριάδος	22	3	Αγίας Τριάδος	50	
4	Αγίου Κωνσταντίνου	148	4	Αγίου Κωνσταντίνου	181	
5	Αγίου Σεραφείμ	96	5	Αγίου Σεραφείμ	111	
6	Αγίου Σώστη	50				50
7	Άγναντης	77	6	Άγναντης	67	
8	Αλπόσπιτων	50				50
...	.....					
...	.....					
...	.....					
116	ΣΥΝΟΛΟ	10.323	51	ΣΥΝΟΛΟ	8.404	4.499

Παρατηρήσεις

Σχολεία: Από τα 116, λειτούργησαν τα 51

Μαθητές: Από 11.000 περίπου, διέβρευσαν περίπου το 23%

Μαθητές: Από 11.000 περίπου, μετακινήθηκε σε άλλα χωριά το 41%

Μεγάλες μετακινήσεις αγροτικού, κυρίως ορεινού πληθυσμού

Κλείσιμο των σχολείων αυτών των χωριών

Εγκατάλειψη του σχολείου από σημαντικό ποσοστό μαθητών

Πηγές:

Πρωτογενές αρχειακό υλικό από το αρχείο τις Διευθύνσεις Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του Νομού, (έτους 1994)

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Θανάσης Μιχελής. Γεννήθηκε στη Λαμία το 1952, όπου και τελείωσε το εξατάξιο Γυμνάσιο. Σπούδασε φυσικός στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τη διδακτορική του διατριβή, με θέμα τις ανισότητες στην εκπαίδευση, εκπόνησε στο Φ.Π.Ψ του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, από όπου του απονεμήθηκε ο τίτλος του διδάκτορα με άριστα.

Εργάστηκε στη δημόσια εκπαίδευση, από το 1978 έως το 2011. Για πολλά χρόνια άσκησε καθήκοντα διοίκησης (διευθυντής σχολικών μονάδων Λαμίας, διευθυντής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Νομού Φθιώτιδας).

Ασχολήθηκε με ζητήματα εκπαιδευτικών ανισοτήτων, οργάνωσης και διοίκησης της εκπαίδευσης, όπως και με την εκπαίδευση ενηλίκων. Παρουσίασε εισηγήσεις για εκπαιδευτικά θέματα σε Συνέδρια και έκανε δημοσιεύσεις σε περιοδικά και τον τοπικό τύπο.

Είναι συγγραφέας των βιβλίων «Εκπαίδευση και κοινωνικές ανισότητες - Η περίπτωση της Φθιώτιδας 1930 - 1980» (εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα 2000) και «Αξιολόγηση σχολείων και εκπαιδευτικών - Ιστορική καταγραφή από το μεσοπόλεμο έως τις μέρες μας» (Λαμία, 2013).

**Ερωτήσεις – απαντήσεις - απόψεις
επί των εισηγήσεων της 4ης Συνεδρίασης**

ΤΖΩΡΤΖΟΠΟΥΛΟΣ: Ευχαριστούμε όλους τους εισηγητές, για τις ωραίες τους εισηγήσεις, διερευνητικές και ερμηνευτικές. Αν υπάρχουν ερωτήματα, μπορούν να απευθυνθούν τώρα στους εισηγητές, ειδικά, να προχωρήσουμε σε διάλειμμα και μετά να ακολουθήσει η επόμενη συνεδρία.

(ΣΥΝΕΔΡΟΣ): Για τον κύριο Κουνούκλα που μας ανέφερε πολύ χρήσιμα στοιχεία για την πολεοδομική εξέλιξη των Καμένων Βούρλων, θα μπορούσε, αν ήξερε, να μας έλεγε την πληθυσμιακή εξέλιξη της λουτρόπολης, την εποχή εκείνη, γιατί ξέρουμε από διηγήσεις που έχουμε, ότι ήταν περίπου ακατοίκητη εκείνη την εποχή, ή κατά καιρούς κατοικείτο περιστασιακά από κάποιους, από τα γύρω χωριά.

Για τον φίλο, Πέτρο Πετράτο, η ανακάλυψη της συνέχειας και της αρχαιότητας, δεν είναι μόνο προνόμιο του ελληνικού διαφωτισμού, αλλά υπάρχει ακόμα και από τους βυζαντινούς χρόνους, από την εποχή της παλαιολόγεια αναγέννησης, θυμόμαστε την σύγκρουση Γενναδίου και Γεωργίου Πλήθωνα Γεμιστού, αρχαία Ελλάδα, Βυζάντιο κλπ.

Βεβαίως και ο ελληνικός διαφωτισμός, συνέβαλε κι αυτός από την πλευρά του, υπερτόνισε, βέβαια, την έννοια της συνέχειας και της καταγωγής από τους αρχαίους Έλληνες. Μάλιστα, στα λαϊκά στρώματα, στην μάζα, θα λέγαμε, η ιστορικότητα, η μνήμη απουσίαζε. Γι' αυτό και λέγονταν περισσότερο οι λέξεις «Γραικός» ή «Ρωμός», όπως ανέφερε.

Βέβαια ήταν και μια ιστορικότητα της εποχής εκείνης, να νομιμοποιηθεί η ελληνική επανάσταση στα μάτια των...

(παρέμβαση εκτός μικροφώνου)

ΚΟΥΝΟΥΚΛΑΣ: Με ρωτήσατε για τον πληθυσμό και τους κατοίκους των Καμένων Βούρλων. Θέλετε την εξέλιξη, από πότε μέχρι πότε; Λοιπόν, τα Καμένα Βούρλα, αναγράφονται ως οικισμός της Καρυάς, ήδη από το 1916 και μετρούν περίπου 160 κατοίκους.

Υπάρχουν λοιπόν κάτοικοι σ' αυτή την περιοχή και μάλιστα, έχω την τιμή σήμερα, μια καθηγήτριά μου, η κυρία Φαλάρα να βρίσκεται στην αίθουσα αυτή, η οικογένεια της οποίας, είναι από τις πρώτες οικογένειες που κατοίκησαν σ' αυτή την περιοχή και μάλιστα ήταν αλιείς.

Από εκεί και πέρα, το 1937, ακριβώς με την αξιοποίηση των ιαματικών πηγών, ο πληθυσμός αυξάνεται και περίπου το 1947 πλέον, γίνεται ανεξάρτητη Κοινότητα Καμένων Βούρλων και μέχρι σήμερα μετράει περίπου 2.500 κατοίκους.

Επομένως, δεν ισχύει η άποψη ότι απλά περιφερόμενοι άνθρωποι κατοικούσαν στην περιοχή αυτή. Υπήρχαν μόνιμοι κάτοικοι, των οποίων ο αριθμός είναι συγκεκριμένος, σας παραπέμπω δε στα βασιλικά διατάγ-

ματα του 1916, όπου ρητώς αναφέρεται και το τοπωνύμιο, αλλά και ο αριθμός των κατοίκων του. Ελπίζω να σας κάλυψα.

ΤΖΩΡΤΖΟΠΟΥΛΟΣ: Υπάρχει άλλο ερώτημα;

ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ: Σχετικά με την ανακοίνωση για τις εγκαταστάσεις και τις μετακινήσεις Ηπειρωτών, που τώρα δεν είναι μόνο μετακινήσεις, και μιλάω για την ανακοίνωση του κυρίου Σμυρναίου, ήθελα να πω ότι για τους Βλάχους αυτούς, ένα μεγάλο μέρος δεν είναι Ηπειρώτες, αλλά Θεσσαλοί Βλάχοι, από την περιοχή του Ασπροποτάμου, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν κυρίως μετά την επανάσταση, στην κοιλάδα του Σπερχειού, σε πάρα πολλά χωριά. Ιδιαίτερα στην Υπάτη, μπορεί να πει κανείς ότι κυριαρχούσαν τότε, μετά την απελευθέρωση.

Οι πρώτοι Δήμαρχοι, τσιφλικάδες και πολλοί άλλοι παράγοντες της περιοχής, ήταν απ' αυτούς τους Βλάχους του Ασπροποτάμου, οι οποίοι Βλάχοι της δυτικής Θεσσαλίας, δεν ήταν μόνο στην περιοχή της Φθιώτιδας και της Λοκρίδας, αλλά έφταναν μέχρι κάτω, μέχρι την Βοιωτία και συγκεκριμένα μέχρι την Θήβα και ακόμα πιο κάτω, έφταναν απέναντι στην Εύβοια.

Δεν έχω ερώτημα, ήθελα να σημειώσω μόνο ότι αυτοί δεν είναι κυρίως Ηπειρώτες, αλλά οι περισσότεροι είναι Θεσσαλοί.

ΤΖΩΡΤΖΟΠΟΥΛΟΣ: Ένα λεπτό, αν έχετε ερωτήματα και εσείς ή οποιοσδήποτε άλλος, να το διατυπώνετε σαν ερώτημα. Αν έχει παρατήρηση να το δηλώνει και περιεκτικά να την διατυπώνει.

ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ: Σας δήλωσα ότι έχω παρατήρηση και ότι έφταναν μέχρι την Θήβα. Ο (δεν ακούγεται ευκρινώς το όνομα) περιηγητής, για παράδειγμα, αναφέρει Βλάχους από τον Ασπροπόταμο, στο τέλος του 19ου αιώνα, εγκαταστημένους στην Θήβα και σε άλλες περιοχές.

ΚΑΡΑΧΡΗΣΤΟΣ: Καλησπέρα, για την ανακοίνωση του κυρίου Πετράτου, που μας έδωσε πάρα πολύ ωραία το ιδεολογικό και πνευματικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργήθηκαν αυτά τα κείμενα και τους στόχους τους οποίους ήθελαν να εξυπηρετήσουν.

Εγώ θα ήθελα να μας κάνει ένα σχόλιο για τον ιδεατό αποδέκτη αυτού του κειμένου, σύμφωνα με τον συγγραφέα του, δηλαδή ποιος ήταν ο ιδεατός αναγνώστης που φανταζόταν ο συγγραφέας, όταν έγραφε το κείμενο και δεύτερον, αν έχουμε στοιχεία για την διάδοση των κειμένων αυτών, κυρίως μέσα από τους συνδρομητές, γιατί άλλα στοιχεία απ' αυτή την περίοδο, δεν μπορούμε να έχουμε, έτσι ώστε να γνωρίζουμε κάπως και να κάνουμε κάποιες εκτιμήσεις, για το κατά πόσο πέρασαν προς τα κάτω αυτά που γράψανε οι ίδιοι. Ευχαριστώ.

ΣΜΥΡΝΑΙΟΣ: Πρώτα-πρώτα για την παρατήρηση του κυρίου Καραναστάση θέλω να τον ευχαριστήσω και είναι σωστά βέβαια αυτά που είπε. Ο μεταγενέστερος ελληνισμός, δεν διαρρηγνύει τους δεσμούς του με την αρχαιότητα, άρα δεν είναι φαινόμενο μόνο της περιόδου του ελληνι-

κού διαφωτισμού, τότε απλώς εντάθηκε το ζήτημα αυτό.

Επίσης, ήθελα να πω ότι αυτά τα κείμενα κυρίως διαβάζονταν από τους λόγιους, τους μορφωμένους Έλληνες και είναι αδύνατον να διαβάστηκαν από τον απλό λαό, από τους κλέφτες και τους αρματολούς, που αγωνίστηκαν στην επανάσταση. Σ' αυτούς πέρασαν με άλλους τρόπους, από μύθους κυρίως, άλλωστε ο μύθος του Μεγάλου Αλεξάνδρου κυκλοφορούσε τότε σε μεγάλο βαθμό. Γι' αυτό και ο Ρήγας, όπως ξέρουμε, κυκλοφόρησε και την εικόνα, την φωτογραφία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, για να συγκινήσει τους συμπατριώτες του.

Επομένως, τα κείμενα αυτά αναφέρονται σε ένα άλλο επίπεδο κυρίως Ελλήνων, στους μορφωμένους, αλλά ξαναλέω, ότι μέσω αυτών, πέρασαν με άλλους τρόπους κάτω στην βάση. Πάντως, ο λαός, είχε αυτό το αισθητήριο της σχέσης με την αρχαιότητα και τονίστηκε αυτό, όταν μας λέει ο Γάλλος περιηγητής ότι γνώρισε Έλληνες που γνώρισαν τα ονόματα των Σπαρτιατών. Αυτό δηλώνει ότι μέσα στον λαό κυκλοφορούσε αυτή η θύμηση, αυτή η ανάμνηση, αυτή η μνήμη. Ευχαριστώ.

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ: Πέρασαν βέβαια με πάρα πολλούς τρόπους, όπως μας ανέφερε ο ομιλητής. Στην εκκλησία της Αρχοντικής, που βρίσκεται κάτω από το κάστρο της Λαμίας, είναι αγιογραφημένο -ανάμεσα στις άλλες αγιογραφίες- και το φέρετρο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, προφανώς με επιρροές από την φυλλάδα του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Άρα, αυτά ήταν γνωστά παρακάτω και με διάφορους τρόπους. Και σώζεται μια επιστολή του Γεωργίου Καλλαρά, από την Κόρινθο, προς τον Χριστόδουλο Κονομάτη, ο οποίος ήταν έμπορος αλλά και λόγιος, διαφωτιστής (στην προεπαναστατική Λαμία μέχρι το 1821), όπου γράφει χαρακτηριστικά: «*Απόκτησα παιδί εδώ και πενήντα μέρες, αν μπορέσω θα το ονομάσω Αρμόδιον, αν κάμω και άλλο θα βάλω το όνομα του Αριστογείτονα, αν γενεί κορίτσι θα το βαφτίσω Λέαινα. Όταν ακούω τον Αρστείδην του φίλου κυρ Θεοχαράκη, τον Τιμολέοντα τον βαφτιστικόν μου και την Ξανθίππην την αναδεξιμιά μου, μου φαίνεται πώς δεν είμαι μοναχός μου στην Ελλάδα, πως γεννιόνται ένας-ένας εκείνοι*». Πέρασαν, λοιπόν, όλα αυτά με πάρα πολλούς τρόπους.

ΤΖΩΡΤΖΟΠΟΥΛΟΣ: Λοιπόν, ας προχωρήσουμε σε ένα σύντομο διάλειμμα και μετά να συνεχίσουμε με την 5η Συνεδρία. Όσοι θέλουν, μπορούν να υπογράψουν σ' αυτό το υπόμνημα για την Κύπρο. Οι εισηγητές, αν έχουν κάτι σε ηλεκτρονική μορφή, να το αφήσουν τώρα εδώ.

Η εισήγηση του κ. Γρηγορίου Αλεξάνδρου, που ήταν προγραμματισμένη να ανακοινωθεί κατά την 4η συνεδρίαση με θέμα «Η Λαμία στις περιγραφές ξένων γεωγράφων και περιηγητών (1393-1923). Μία πρώτη βιβλιογραφική προσέγγιση», λόγω μεγάλης έκτασης, θα συνοδεύει τον τόμο των πρακτικών σε ξεχωριστό ανάτυπο, που εκδόθηκε από τον ίδιο εισηγητή, ιδίαις δαπάναις, και παραχωρήθηκε δωρεάν στην Ο.Ε. του συνεδρίου. Τον ευχαριστούμε.

